

AKADEMİ MECMÛASI

Sâmiha AYVERDİ

Halil AÇIKGÖZ

Hayri BİLECİK

Mehmet DEMİRCİ

Vehbi ECER

Halil HİSARLI

Emin IŞIK

Ziya KAZICI

Fevziye Abdullah TANSEL

A. Yağmur TUNALI

Yıl:

16

Temmuz 1987

Sayı:

3

AKADEMİ MECMUASI

Yıl: **16**

Temmuz 1987

Sayı: **3**

Mecmûamızdaki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar,
akademik mecmûadır

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sâhibi
İLHAN AYVERDİ

Yazı işleri Müdürü:
Sait BAŞER

Fiyatı 1000 TL., 1987 yılı abone bedeli 4000 TL'dir. Dış ülkelerden bâzılarının abone bedelleri ise, posta ücretleri dâhil; Almanya için: 21 Alman Markı; ABD için: 8 ABD Doları; Fransa için: 60 Fransız Frangı; İngiltere için: 6 Sterlin ve Suudi Arabistan için de: 25 S. Arabistan Riyali'dir. (*Abonelerin değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur*). İlân ve reklâm millî kültürümüze hizmet eden müesseseler'den alınır.

Adres: Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43, Çarşıkapı-İstanbul.
P.K. 107 Bâyezid Tel: 522 95 17

BASILDIĞI YER: ÇETİN OFSET — İstanbul

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sahife
Bey	Sâmiha Ayverdi 5
Cemil Meriç Hoca İle Sohbetler	Halil Açıköz 8
İstiklâl Marşı Üzerine Düşünceler	Y. Doç. Dr. Emin Işık 14
Mehmed Âkif ve Mûsikî	Y.Doç.Dr.Mehmet Demirci 19
Halk Şâirlerimizin Savaş Destanlarına göre Yardıma Koşan Ma'nevî Ordu ve Kırım Harbi (1853-1856)	F. Abdullah Tansel 25
Meçhûlden Mısralar	A. Yağmur Tunalı 42
Hayır	Hayri Bilecik 43
Eğitimin Târifi Hakkında	Y.Doç.Dr. Ali O. Özcan 45
Osmanlı Devletinde Cizye (Tanzîmat'a Kadar)	Y.Doç.Dr. Ziya Kazıcı 54
Kördüğömler	Halil Hisarlı 66
Omer b. el. Hattab'dan Hatıralar	Y.Doç.Dr. A. Vehbi Ecer 67

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976'da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mûcibince 8.11.1976 târîhli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

BEY

Sâmiha AYVERDİ

Yaradılış âleminin bir ilâhî hesap ile korunup emniyete alınmış olması, bu ezeli matematik kâidenin kumandasına rağmen, hesâbı çizen ilâhî irâdenin emri altında cereyan eylemiş ve böylece de insanoğlunun bir inanç merkezine tâbi olmasının işâretini vermiştir.

★ ★ ★

Türk kavmi de binlerce senedir hep bir merkezî otoritenin etrâfında birleşmek alışkanlığını tabiat-ı sâniye hâline getirmiş bulunduğundan “Bey”e itaati, devletin ipuçlarını elinde bulunduran bu canlı kuvvete bağlanmayı hayâtî bir zarûret olarak bellemiştir.

“Bey” cengâver, cesur, şecî ve âdil vasıfları ile mücehhez ise tıpkı, etimizi çürümekten, cîfeleşmekten koruyan derimiz gibi milletini de sarmış, korumuş ve bölük bölük olarak kurda kuşa yem etmemiştir.

★ ★ ★

Asırların bu târihî geleneğinin Osmanlılar’da da devam ettiğini görmekteyiz. Osman Bey, Selçuklu İmparatorluğu’nun tamâmiyle dağılmasından sonra kılıcının kuvveti kadar, siyâsî iktidârı ile de yurt ufuklarını genişletirken, dağılan Selçuklu İmparatorluğu ümerâ ve ordusundan, şehirlerden kasabalardan ilticâlar ve göçlerle ülkesine sığınan halkı merkez yerinde bulunduğu bir pota içinde yeni terkîbin yadırganmaz birer parçası hâline getirmek yolunu açtı. Esâsen Osmanlılar’ın sihirli muvaffakiyetlerinden başlıcası yıpranmış unsurları alıp kendi tezgâhlarında işliyerek bir istihâle geçirtebilmeleri, böylelikle de bu tâze kuvvetten faydalanmaları idi.

Müslüman Türkler aleyhine, hakîkatleri keyiflerince değiştirmek teâ-

mülünü bir ibâdet gibi devam ettiren Garplı târihçiler arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu Şark ve Garp kaynaklarının mâlûmâtından ayrı istikâmetlere götürmek ve onlara elâstikî mânâlar vermekte bir canbaz mahâreti gösteren Gibbons bile bütün şaşırtmaca ve yakıştırmacalarına rağmen Osman Bey'den bahsederken: "Osman, İ'caz-kâr bir şahsiyet idi. Öyle bir şahsiyet ki kendisine rekâbet edebilecek olanlar veya üstün bulunanlar bile maiyetinde seve seve hizmet ederlerdi. Birçok orta kırattaki adamların yaptıkları gibi, rakiplerini aradan çıkarmak ve etrâfına yalnız kendisinden aşağı sîmâları toplamak sûretiyle üstünlüğünü meydana vurmak ihtiyâcını duymazdı. Gerek kendisini, gerek etrâfını inzibat altında tutmayı biliyordu. Bir binâ kurucu, binâsından bilinir." demek insafında bulunmuştur.

Hem akıl hem de îmanla desteklenen yeni devlet, âdetâ tabiatın himâyesine kabul edilerek daha ilk günlerde mücâhit ve yekpâre çehresini iktisap etmişti. İşte, genç devletin başına geçmiş bulunan genç Osman Bey, tefrikaya aslâ imkân vermemek niyetinde idi. Öyle ki genç "Bey" in etrâfını halkalayan ilim ve hikmet kadrosu, yalnız bulundukları devrin îman, ahlâk, hukuk ve cemiyet haritasını çizmiyorlardı. Zîrâ hizmetleri, bir hânedâna ya da bir ferde has değildi. Bir medeniyeti, bir ideolojiyi gerçekleştirmek için genç "Bey" in şahsında, gelecek zamanlara, hanlara, hâkanlara ve kütlelere yol açıyor, öncülük ediyor, örnek gösteriyorlardı. Böylece de yeni devlet tam bir âhenk, sistem ve üslûp ile müşterek bir tezgâh üstünde istikbâlin nescini örmeğe ve gelecek zamanlara miras bırakmaya hazırlanıyorlardı.

Böylece iç teşkilâtlarını, mânevî temellere oturtan Osmanlılar, devlet otoritesini politika ahlâkını kontrol eden bir yardımcı kuvvetler tesis etmekle de yapıcı ve yaratıcı kuvvetlerini hak ve adâlet unsurlarının mürakabesine vermiş oldular. Nitekim bir nevî tasfiye ve teftiş şuuruna mâlik bir yardımcı kuvvetler halkası olan bu mürebbî-hoca kadrosu, devletin merkez yerindeki hükümdârı, her şeyden evvel, mânevî rûşt, salâh ve ahlâka doğu götürerek onu evvelâ, kendi tehlikesinden emniyete aldıktan sonra, mânevî kıymetlerle yumuşamış bir dünyâ görüşü ve nizâmı içinde, kütlenin mes'ûliyet ve mukadderâtı ile yüz yüze bıraktılar.

Dikkat edersek târih boyunca kütleler, kendi hakikatlerini dürtüp uyanıran kudretin etrâfında birleşinceye kadar acılar ve ıstıraplardan kurtulamamışlardır. Selçuklu hükümdarlarının saltanat derdine düşerek kütleleri acılara boğduğu Anadolu halkı ise, bakâ ve halâs ümîdi gördüğü Osmanlı birliği etrâfında toplanmayı, sevk-i tabiîye has bir anlayışla seziyor, kokluyor, tadıyor ve gerçekleştiriyordu.

Böylece de **İslam** rûhundan aşî almış Osmanlı Türklüğü, akıl almaz bir **Orta Asya dinamizmi** ile her eline aldığına kendi hüviyetini giydiriyor ve bünyesinin ateşi içinde eritiyordu.

Osman Bey, çok iyi bildiği bir Hak kelâmı gereğince tefrikaya düşüp bölük bölük olmanın ancak düşmanları sevindireceği hakîkati üstünde durmakta idi.¹ İşte devletin başına geçmiş bulunan genç “Bey” de bu tefrikaya, bu bölünmeye imkân vermemek için halkı Hak yolunda birleştirmek gayretini büyük bir samîmiyet ve ustalıkla yürütüyordu.

Rum Sûresi, 32. Âyet. Dinlerde tefrikaya düşüp bölük bölük olmak ancak düşmanları sevin dirir.

CEMİL MERİÇ HOCA İLE SOHBETLER

Halil AÇIKGÖZ

Cemil Hoca ile ilk defa 10 Kasım 1976 günü evinde tanıştık. O güne kadar dâimî okuyucularından olmama rağmen henüz yüz yüze görüşüp konuşmamıştım.

Fakülte son sınıf talebesiydim. Derslerimden fırsat buldukça Hoca'nın sekreterliğini yapacaktım. İlk bakışta sıradan bir iş gibi görünen bu sekreterlik, haddizâtında çok mühimdi. Türk fikriyatının en orijinal bir şahsiyetinin yazı mutfağına girecektim. Hoca'ya yapacağım yardım ile Hoca'dan kazanacağım şeyler kıyaslanamazdı. Şüphesiz çok şey kazanacaktım. Nitekim öyle de oldu.

Cemil Hoca, yazılarında işleyecek olduğu meseleleri çevresindekilerle konuşmaktan ve tartışmaktan büyük haz duyardı. Bu, bir yerde, meseleleri başkalarıyla da paylaşmak zevkiydi.

Hoca'ya çok şey sordum ve konuştuğumuz meseleleri de devamlı not ettim. Umûmiyetle sorulu cevaplı geçen bu sohbetler Cemil Hoca'nın bizde yaşayacak olan hâtıraları mâhiyetindedir. Onlardan derlenen bir demet, şüphesiz Hoca'nın azîz rûhunu şâd edecektir.

Soru: Nâmık Kemâller Avrupa'ya hayran olarak döndüler ülkeyimize. Siz de aynı kategoriye girmez misiniz?

Cevap: Müşkil bir sual. Müşkil bir sual. Müşkil olduğu kadar da güzel. Onlarla benim aramda farklılıklar ve benzerlikler var.

Bir kere, Tanzîmat neslinin hayranlığı Avrupa'nın büyük fetihler ve zaferler çağına rastlar. Bilhassa madde dünyâsını mutlak olarak nüfûzu altına almıştır Avrupa. Daha sonra belirecek olan tezatlar su yüzüne çıkmamış henüz. İktisâdî krizler, sınıf çatışmaları falan. Bir kelimeyle Avrupa medeniyeti hakîkî çehresiyle sahneye çıkmamıştır henüz. Avrupa, savaş alanlarında da muzafferdir. Devlet-i Ali-

ye’de sefâletler hâkimdir o devirde. Aydının kaderini onlar tâyin etmektedir, yâni sefâletler.

Osmanlı medeniyeti yıkılmış aslında 1683’den beri. En ikbal-perestlerin bile Avrupa’da gözleri kamaşmış. Bu aydınlar, Avrupa medeniyetini kökleriyle anlayacak seviyede değildirler.

Şöyle...

Biz hiç bir zaman Avrupa’nın çağdaşı olmadık. İslâm’ın yükseliş asırlarında Avrupa orta çağı yaşıyordu. Avrupa’nın yükseliş devrinde ise İslâm orta çağı yaşamaktadır. Bu itibarla iki medeniyetin birbirini bütün olarak değerlendirmesine imkân yoktur. Ya aşırı bir hayranlık, ya aşırı bir küçümseyiş.

Demek ki, Tanzîmat entelijansıyası bir izmihlâlin şâhidi olarak şaşkın ve muhtarip. Gâyet tabiî olarak yükseliş çağındaki Avrupa’ya hayran kalacaklardı. Ama bu tam bir teslimiyet değildir.

Soru: Ziyâ Gökalp, “Türk kalalım ama Avrupalılaşalım” diyor. Formül o devir için de bu mu? Hem Osmanlı kalınacak, hem de Avrupalılaşılacak...

Cevap: İlk defâ Namık Kemâller “Avrupa’daki hazîneleri alalım” diyor. Eski bir an’aneyle dayanıyor: “İlim, Çin’de de olsa alınız”a, “Hikmet mü’minin kaybedilmiş malıdır”a dayanıyor. Bir yerde davranış İslâmî ama bu mümkün olmadı. Çünkü Avrupa’yı Avrupa medeniyetini yerinde duran, cansız bir cisim olarak düşünüyorlardı. Yâni hiç bir karşılık beklemeden bütün taleplerimizi cevaplandıracak, istediklerimizi istediğimiz gibi almamıza ses çıkarmayacak bir bütün. Oysa Avrupa, lûtuflarını çok pahalıya ödetti. İstedikimizi değil, kendi istediğini verdi. Biz, şuûrlu olarak ne istediğimizi bilmiyorduk üstelik. Ve tabiî kolay olanı aldık: Dansı, sefâhati, pokeri. Esâsı almak güç bir şey. Onu alamadık.

Soru: Esas dediğiniz nedir? Sanayi mi, Avrupaî düşünce mi?

Cevap: Bir kere Avrupa, sanayileşmemize izin vermez, vermedi de. Biz, sanayi ham maddesi deposuyduk Avrupa kapitalizmi karşısında.

Bir defâ bendeki benzeyiş şu: Ben de devir olarak değil, çağ olarak Avrupa hayranlığı ile büyüdüm. Bir sömürgede doğdum. Son derece sefil ve geri bir yerdin. Arap vs. karışık. Fransız mühim bir adamdı gözümüzde. Çevremizdekilerin kendi değerleri de yoktu zâten. Kültürü de, ilmi de Fransız temsil ediyordu. Ve ben burada yabancıydım. Pis telâkkî ettiğim dünyâdan kurtulmak için yabancıya

kuçak açtım. Kendi kavmiyetlerine sığınmış ve son derece kapalı bir dünyâ idi Hatay. Mandater olan Fransa, kendi dilini bilenlere çok fazla hürmet gösteriyordu. Kendi dünyamdan kurtulmak için mecburdum yabancılaşmaya.

Bir defâ bende çeşitli yabancılaşmalar olmuş Dimetoka'dan kalıp Halep'e gelmişiz. Babam için Halep yabancı değil, çünkü Arapça bilir. Annem ise eşraf kızı. Onun için yabancı. Babam memuriyetten ayrılıp Reyhaniye'ye yerleşir.

Reyhaniye'de babam evine kapandı, evine ve içine. Annem de eve kapandı. Çerkes mahallesinde oturduk. Çerkesler kendilerinden saymazlardı bizi. Kozmopolit bir yapı vardı Hatay'da. Çok karışık bir yer. Ben kendimi kurtarmak için bir dünyâya sığınmak mecbûriyetindeydim. Her gün dayak yerdim mektebde. Sınıfta en küçüktüm ve yabancıydım.

İlk mektebi Antakya'da okudum, 1. ve 2. sınıfları. Reyhaniye'ye geldiğimde 7-8 yaşlarındaydım. Arkadaşlarımdan hepsi ise 14-15 yaşlarındaydı. Benim giyimim başka, konuşmam da öyle. Aralarına giremedim. Oyunlarına bile almadılar. Arkadaşım olmamıştır hiç. Okumaya verdim kendimi.

Babam hiç bir derdimi anlayamadı. Ablam ilk mekteb hocası idi. Evin yükünü o çekti hep.

Sonra Antakya'ya gittim. Orada da pek çok hakâretlere mâruz kaldım. Kendimi bedenlen kuvvetlendirdim ve sonra artık kimse taaruz edemez oldu bana. Güreşirdim. Fakat hiç bir dost muhiti bulamadım.

O sıralarda nazarımda iyi insanlar Fransız hocalardı. Türk hocalar vardı ama zâten onlar da Fransızlara hayran.

Fransız ihtilâlini okuyunca "eşitlik, hürriyet" fikrini öğrendim. Ve sömürgeci olan Fransızlara karşı sığınacağım yegâne melce Türkçülüktü o devirde. Bu sefer başıma olmadık gâileler açıldı. İzinsizler, cezâlar.

Kendimi hiç bir yere koyamadım. Bu arada Fransız kültürü ile temâsım devam ediyor. Rousseauları, Voltaireleri seviyorum ama bu sömürgecileri değil.

Bu, çocukluk devresi.

Olgunlaştıktan sonra meselenin ibtidâsını ve müntehâsını göreceğ hâle geldim. Kendi küçük coğrafyamdan çıktım, dünyâ coğrafyası-

nı tanıdım.

Tanzîmat ricâli ile farkım işte bu. Ben çok küçük yaşta temas kurdum Fransız kültürüyle.

Fransızların hakîkî çehresiyle hastahânedede karşılaştım, 1954 Paris, göz ameliyatım sırasında. Gerçekte bende Avrupa muhabbeti onları tanıdıktan sonra sıfıra münce oldu. Hastahâne maskelerin sıyıldığı yerdir. İnsanların ne kadar âdî olduklarını görür orada insan. Kendi insanımı da Fransızları tanıdıktan sonra tanıdım, diyebilirim. Köylüsünü, profesörünü gördüm Fransızın.

Benim Tanzîmat ricâlinden bir farkım da bu. Onların hiç biri benim gibi bir tecrübeden geçmediler.

Ben Fransızlara meftun iken Türk şiirine de meftundum. Lise tahsili boyunca hep Osmanlıca yazdım. Hür bıraktılar harfleri kullanmada. Türk hocalar da Osmanlıydılar. Ali İlmi Fânî gibi... Belki Osmanlı'dan kopmadığım için inkılâp aydınlarına benzemiyorum.

Ben, bir yerde, kendimi kaybetmedim. Araplar'ın ve Çerkesler'in yanında, onlara karşı kendi an'aneme gömüldüm. Fakat aynı zamanda Avrupalılaşmayı bütünüyle yaşadım. Fransız mahremiyetine girme imkânım oldu.

Babam, Osmanlıca hatam yüzünden beni cezâlandırıdı ilk mektebden mezun olurken. Bir tokat attı. Osmanlıca'yı iyi bilmemi bu tokata borçluyum.

İşte böyle garip bir hayat.

1954-1955'ten beri Batı'ya karşı hiç bir küçüklük duygusu duymuyorum. Çünkü tanıyorum. Yâni nerede zirve, nerede uçurum var, biliyorum. Nerede hatâ yapmış, nerede haklı, görüyorum.

★

15.12.1977

★ ★

Soru: Size, belli bir ideolojinin adamı, diyebilir miyiz?

Cevap: Bağlı olduğum mutlak hakîkattir. Her düşündüğümü Allah karşısındaymışçasına söyleyebilmeliyim.

Benim yazılarım birer vasiyetnâme mâhiyetindedir. 60 yaşındayım. Hiç bir parti taraftarı değilim. Rousseau gibi yalnızım. Tek başıma bir adamım.

Benim düşüncelerim heterodokstur. Sosyalist değilim. İslâmcı değilim. Bu Ülke kitabımda fikirler sıkıştırılmıştır. Aşağı yukarı benim düşüncelerimi hulâsa eder.

29.11.1976

Soru: Yabancı dil öğretimi hakkında ne dersiniz?

Cevap: Bizde yabancı dil ancak yabancıların mektebinde okutulur.

Üniversitede hoca iken Yabancı Diller'de dekan gibi idim. Bizde lise-lerde aslında yabancı dil öğretilmez. Yabancı mekteplerde yabancı dil öğretilirken millî şuûr öldürülür, irfan kaldırılır. Öğretilen yabancı dil de tam değildir. Yabancı dil öğrenenler ancak bir turist gezdirici-sinin kültürünü bilirler.

15.11.1976

Şimdi **modernleşmek** kelimesi üzerinde duruyorum. Bu münâsebetle Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi'nden tercümeler yapıyoruz gittiğim arkadaşla.

Bu kelimeye geliş çok gariptir.

İngilizler, Hindistan'da ve sömürgelerinde İngilizleştirmeyi; Fransızlar Cezayir ve Tunus'ta Fransızlaştırmayı tatbik ettiler. Amerika ve Rusya ortaya çıkınca **Avrupalılaştırmak** kelimesi doğdu. Avrupalılar bilhassa Amerikalılara karşı **Batılılaşma**'yı kullandılar. Rusya da bahis mevzûu olunca kelime **modernleşmek** şeklinde tezâhür etti.

Modernleşmenin mânâsı nedir?

Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi kelimeyi yazıyor. İki yazar yazmış. Tercüme güç. Ben İngilizce iktisat okumadım. Terminolojiye vâkıf değilim. **Modernleşme** derken veya **modern dünyâ** derken neyi kasteriyoruz? Amerika'nın, Rusya'nın, Avrupa'nın ayırıcı alâmet-i fârikası nedir? Bu tâbir bütün dünyâda kullanılıyor. Bizim malımız değil. Benim yazılarım bizimkilerin rezilliğini göstermek maksadını güder.

Düşünmek için mefhumlardan, kelimelerden işe başlamak lâzım. **Çağdaşlaşmak**, **Avrupalılaşmak** anlaşılıyor. Berkes ise **çağdaşlaşmak**'tan **dinsizleşmek** anlıyor.

1947'de çıkan Amerikan Sosyal İlimler Ansiklopedisi'nde **Avrupalılaşmak** kelimesi var, **modernleşmek** ve **Batılılaşmak** kelimesi yok. Fakat 1967'de yapılan yeni baskısında **modernleşmek** ve **Batılılaşmak** var, **Avrupalılaşmak** yok. Görüyorsun evlâdım, oyun açık.

Sovyet ve kapitalist dünyânın birleştikleri tek gerçek sanayileşmek. Bugün dünyâ ikiye ayrılıyor: Sanayileşmiş ülkeler ve sanayileşmemiş ülkeler. Sanayileşmiş ülkeler de kapitalist ve sosyalist olmak üzere ikiye ayrılıyor. Ölçü, ileri gitmekte bu ise, durum bu. Geri kalmışlık palavra. Sanayileşmek iyi mi, kötü mü? 16. asrın Osmanlısı mı bah-tiyar, yoksa zamânımızın Amerikalısı mı? Modernlikte ölçü ve ör-nek nedir? Hakîkatta sanayileşmek insanı mutlu kılar mı, kılmaz mı? 16. ve 17. asırda Osmanlı, bütün ülkelere daha ileri-ydi. Bu-günün sanayileşmiş insanın elinde sâdece oyuncak makineler var, o kadar.

Bir insan, maddî zenginliğiyle insan değildir. İnsan, insanlığıyla üstündür; fedâkârlığıyla, birlik olmasıyla üstün. Bunu Osmanlı ger-çekleştirmiş.

Avrupa kapitalizmi ikiye ayrılır: 1) Dış dünyâyı sömürmek. 2) İç dünyâyı sömürmek. İngiltere kraliçesi, dışta korsanlarla iş birliği yap-mış, içte ise işçiyi sömürmüştür. Amerika sanayileşmiş bir memle-ket. İnsânî ölçülerde ileri mi? Hayır. Vietnam'da yapılanlar ortada.

23.11.1976

Osmanlı medeniyeti kelimeler üzerine inşâ edilmemiştir. Osmanlı me-deniyeti bir hamle medeniyetidir. İman, cezbe, aşk medeniyetidir.

24.11.1976

Soru: Batı, kelimeler üzerinde o kadar neden durmuş?

Cevap: Batı medeniyeti kelime medeniyetidir. Kavga önce kelime-le yapılır, sonra silahla.

Biz medeniyet ölçülerini sâdece Avrupa'da zannediyoruz. Osmanlı bir hamle medeniyetidir. Sınıf kavgaları yoktur. İnsan mukaddestir.

Medeniyetin tek ölçüsü kitap, felsefe, dil değildir. Ve aynı yolu tâ-kib etmesi gerekmez başka toplulukların.

24.12.1976

İSTİKLÂL MARŞI

ÜZERİNE

DÜŞÜNCELER

Y.Doç.Dr. Emin IŞIK

İstiklâl Marşımızın, Büyük Millet Meclisi'nde kabûlünün 65.senesini kutladığımız bu yılın “Âkif Yılı” ilân edilmesi, şüphesiz isâbetli ve hayırlı bir iştir. Umulur ki, Âkif'in eserleri ile birlikte, millî kültür meselelerimiz de çeşitli yönlerden ele alınır ve yeniden gündeme gelir.

Âkif, millî rûhu çok sesli bir beste gibi dile getirmiş, millî dert ve meselelelerimizi, zaman üstü ve hemen hemen hiç değişmeyen temel buudlarıyla ele almış olan bir şâirimiz, bir mütefekkirimizdir. Bu özelliği ile o, yalnızca yaşadığı devrin değil, gelecek devirlerin de şâiridir.

Gerek İstiklâl Marşımızın muhtevâsı, gerek Âkif'in fikir yapısı ve şahsiyeti hakkındaki bu güne kadar ileri geri çok şey söylenmiş, çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Dînî inançlara ve kutsî değerlere bağlılığı yobazlık gibi gösterilmiş, özellikle yenilik ve ilerilik adına ona haksız hücumlar yapılmıştır. Batı sömürgeciliğine karşı sert çıkışları, hele

“Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar!”

mısrâî ile benzerleri misâl gösterilerek, nerdeyse bir medeniyet düşmanı olarak kınanmak istenmiştir. Oysa söz konusu sözler, yalnızca söylendikleri günün değil, daha sonra gelişen olayların ışığında ele alındığı takdirde bile gerçeklik ve geçerlik derecesinden hiçbir şey kaybetmez. Çünkü bir taraftan medeniyet ve hü-

manizma türküleri çağıran Batı, öbür taraftan zayıfları ezmeye ve sömürmeye hâlâ devam etmektedir. Üstelik ezdiği ve üzdüğü insanlardan alkış beklemektedir. Olacak şey mi bu? Teknik üstünlüğe, paraya ve kaba kuvvete dayanarak yakmak ve yıkmak canavarlık değil de nedir?

Âkif, kaba kuvvetin karşısına “Hakk’ın Sesleri” ile dikilmiştir:

“Mâdâma ki Hakk’ın bize va’dettiği haktır.
Şark’ın ezeli fecri yakındır, doğacaktır.”

diyordu. Aynı inanç, İstiklâl Marşı’nda şöyle dile geliyordu:

“Hakkıdır Hakk’a tapan milletimin istiklâl.”

Âkif’e göre, kuvvet Hak’tan doğardı ve haklılıktan daha üstün bir kuvvet yoktu. Hak’tan ve haklıdan yana olmak, onun için bir îman ve bir şahsiyet meselesiydi:

“Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim
Onu dindirmek için kamçı, yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç, git, diyemem, aldırırım;
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırim.”

diyor ve bu işin önemini şöyle belirtiyordu:

“Hâlık’ın nâmütenâhî adı var, en başı Hakk.
Ne büyüktür kul için hakkı tutup kaldırmak!”

Âkif, İstiklâl mücadelesine bu îmanla katıldı ve İstiklâl Marşı’nı bu îmanla kaleme aldı. Belki dünyâ kuralılından beri yeryüzünde hiçbir savaş, İstiklâl Savaşı’nın haklılık derecesine sâhip olabilmiş değildir: 1921’lerde yazdığı bir makâlede Klod Farer şöyle diyordu:

“Ben şu anda Ankara’da vatanları uğruna savaşan Türkler’in, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanında olmak ve düşmanlarına karşı onlarla omuz omuza savaşmak istiyorum.” ve şöyle devam ediyordu: “Hazırlanan bu kavgada ben, kuvvetliye karşı zayıfın, zâlime karşı mazlûmun, Hıristiyan’a karşı Müslüman’ın tarafındayım! Türkleri niçin sevdiğimi Türklerin düşmanlarını niçin sevmediğimi bütün Fransa’ya anlatacağım. Yunanlıların zaferi, medeniyetin gerilemesi demektir. Kimbilir? Türkiye’nin son derece kuvvetli ve sağlam bir bünyesi vardır. Öyle görünüyor ki, bu bünye, kafası kesilse de, kendisini kolay kolay ölüme terk etmeyecektir. Londra istediği kadar, Atinalı uşaklarını Ankara’ya salsın, son söz henüz söylenmiş değildir.”

Yunan kuvvetleri, İzmir ve Bursa’dan sonra Kütahya ve Eski-

şehir'i de almış, Sakarya vâdîsi boyunca mevzilenerek Ankara'yı tehdide başlamıştı. Ankara ise paniğe kapılmamaya çalışıyordu. Bununla berâber Meclis'in Kayseri'ye, hattâ daha içeride bir yerlere, Sivas'a veya Malatya'ya taşınması münâkaşa ediliyordu.

İstiklâl Marşı, işte böyle bir dönemde, hiç şüphesiz târihimizin en kötü, en karanlık günlerinde kaleme alındı. Ancak o yalnızca yazıldığı kara günlerin değil, tam aksine Türk millî varlığının ezelden çizgisindeki kaderinin marşıdır. Çünkü marş, Türk milletin üstün meziyetlerine, kutsal değerlerine, onun büyük târih mâcerâsına tutulmuş bir ayna gibidir; bütün devirleri birlikte yansıtır...

Acabâ yeryüzünde kaç milletin böylesine muhteşem bir millî marşı vardır? Bunun olabilmesi için Türk târihine benzer her sayfası şeref ve mefâhir dolu bir târihin olması da yetmez, ayrıca Allah'ın o millete Âkif gibi bir şâir de ihsan etmesi gerekir.

İstiklâl Marşı dikkatle tahlil edildiği zaman, millî rûhun, millî kültür ve değerlerin onda bütünüyle dile gelmiş olduğu görülür:

Marş, önce bir ümit ve cesâret şimşegi gibi çakan **“Korkma!”** nidâsı ile başlar. Gerçekten de o gün yediden yetmişe her Türk'e söylenecek tek kelime buydu. Hicret yolcusu iken mağaraya sakanmış olan Allah resûlü de yanındaki arkadaşına **“Korkma, Allah bizimledir!”** diyordu. Bütün bir milletin ümitsizlik mağarasına tıkanmış gibi olduğu bir günde,

**“Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak.
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.”**

diyebilmek için cesur olmak yetmez, Hz. Peygamber'e gelen ilâhî vahyin sırrına da az çok âşinâ olmak gerekir. Âkif, Çanakkale şiirinde olduğu gibi, İstiklâl Marşı'nda da gerçekten kendi **“rûhunun vahyi”** ile birlikte millet rûhunun da vahyini duymuş ve dile getirmiştir.

Bu destan şiir, İstiklâl ve hürriyetimizin, bütün mukaddeslerimizin timsâli olan bayrağımıza hitap eder. Milletimizin kaderini temsil eden yıldızımızın sönmeyeceğini, aksine daha da parlayacağını müjdeledikten sonra

“Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı HİLÂL!”

diyerek bayrağa seslenir.

“Hilâl” ebced hesabıyla **“Allah”** ismine eşdeğer olan bir kelimedir. Bu özelliğinden dolayı Allah'ın birliği inancı demek olan **“Tevhîd”**in remzi olmuş ve bayrağa konmuştur. Hilâl uğruna akan kanlardan maksat, hem istiklâl ve vatan uğruna dökülen kanlardır, hem de Allah yoluna akıtılmış olan şehid kanlarıdır. Bu itibarla bayrağa sesleniş şeklinde görülen

hitap aslında doğrudan doğruya Allah'a niyazdır: O'ndan artık bu millete rahmetiyle, merhametiyle ve nusretiyle nazar etmesini dilemektedir.

Çok yönlü nefis mecaz, istiâre ve sembollerle dolu olan bu iki kıt'adan sonra gelen diğer sekiz kıt'ada vatan, istiklâl, hürriyet, şehidler, kahraman atalarımız, târih ve mefâhir, mâbet ezan, secde ve şükürle arşa kadar yükselen başlar yine çok yönlü mecaz ve istiârelerle dile gelir. Vatanın bütününü mâbet kabul eden ve vatani canlı bir anaya benzetip onu aynı zamanda nâmus ve iffet kavramıyla eşdeğer hâle getiren

“Değmesin mâbedimin göğsüne nâmahrem eli.”

beyti, Peygamber efendimizin **“Benim ümmetime bütün yeryüzü mâbet kılınmıştır.”** meâlindeki hadîs-i şerîfini tedâi ettirir.

İstiklâl Marşı'nda diğer millî değerlerin yanında **“Vatan”** konusuna daha fazla yer verilmiş olduğu görülür. Dikkat çeken bu husus, şiirin yazıldığı günlerde vatanın tehlikede olmasına yorulabilir. Ancak yakından ve derinden bakıldığı zaman gerçeğin de başka türlü olmadığı anlaşılır. Çünkü başta devletiniz, dîniniz, ezan ve mâbediniz, töreniz, kültür ve medeniyetiniz, hâsılı en maddî görünen iktisâdiyatınızdan en rûhânî değerlerinize kadar her şeyiniz, ancak hür ve müstakil bir vatanınız varsa güven altındadır. Yoksa bütün bunların hepsi ve hepsiyle birlikte millî varlığınız yok olup sönmeye mahkûm demektir. Bu husus çağlar boyunca hiç değişmemiş olan bir kânun ve çok katı bir gerçektir. Vatanın öncelikle ve ağırlıklı olarak ele alınmış olmasındaki isâbeti ve haklılığı, târih belki binlerce defâ ortaya koymuş ve isbat etmiştir:

Çok gerilere, târih öncesi kavim ve medeniyetlere gitmeye gerek yoktur. Yediyüz yıllık bir İslâm ülkesi olan Endülüs (İspanya)'den bugün İslâm ve müslüman adına ne kalmıştır? Asırlarca İslâm ülkesi olarak yaşamış olan Balkan Türklüğü'nden, henüz bir asır bile geçmeden, bugün geriye ne kalmıştır? Hür bir vatanınız ve o vatan üzerinde müstakil bir devletiniz yoksa, millî değerlerinizi ve millî varlığınızı nasıl koruyabileceksiniz?

Bundan dolayıdır ki, rejim ve yönetim adına yapılan yanlışların, şekli ve derecesi ne olursa olsun, hiçbirisi, bir insanın kendi vatani ve devleti aleyhine tavır alması için sebep ve behâne olamaz. **Çünkü yanlış düzeltilir, ama vatan ve devlet elden giderse bir daha geri gelmez...**

Biz millet olarak elli-altmış sene içinde rejim ve anayasa üzerinde bir hayli değişiklik yapabildik. Hiç şüphesiz zamanla yeni yeni düzeltmeler yine yapılacaktır. Gerçek odur ki, rejimler millî bünyeye göre birer elbise gibidirler. Oysa milleti meydana getiren temel unsurlar üzerinde oynamak, milletin hayâtıyla oynamak gibidir.

Netîce olarak diyebiliriz ki, İstiklâl Marşı'nda dile gelmiş olan millî ve

İSTİKLÂL MARŞI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

mukaddes değerler, Türk millî varlığının ve Türk milliyetçiliğinin temel unsurlarıdır. Türk milliyetçiliği ana unsurları ile bu marşın içindedir. İstiklâl Marşı, bu bakımdan Türk milliyetçiliğinin âmentüsü gibidir. Vatanını ve milletini seven, devletine ve millî değerlerine bağlı nesiller yetiştirmek istiyorsak, onlara bu marşı iyi öğretmeliyiz; ruhlarının derinliklerine sindire sindire!

MEHMED ÂKİF VE MÛSİKÎ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Zihinlerimizdeki Mehmed Âkif portresi, ufak tefek farklılıklar taşımakla berâber, umûmî çizgileri îtibâriyle sanırım birbirine yakındır. O dindar, muhâfazakâr, içine kapalı bir mizâca sâhip olmakla berâber, cemiyetin dertleri ile dertlenen; san'atını devrindeki çeşitli içtimâî hastalıkların teşhis ve tedâvisi için vâsita olarak kullanan birisidir. Mütevâzi, inançlı, mahviyet sâhibi, diğergâm, şöhretten hoşlanmayan, vakur bir karakter yapısı taşır. Duygulu bir insan olduğu, san'atkâr olarak hassas bir ruh yapısına mâlik bulunduğu bilinirse de, onun mûsikî ile yakından ilgisi pek tanınmaz.

Güzel san'atlar içinde, hislere tercüman oluşu, eğitici ve geliştirici, çoşturucu; sırasında huzur ve sükûna ulaştırıcı yönleri îtibâriyle mûsikî önemli bir şûbedir. Bizzat icrâsı istîdat işi olmakla berâber; son zamanlara kadar, ilim, fikir ve san'at adamlarımızın, şu veyâ bu ölçüde, mûsikî ile yakından ilgilendikleri bir vâkıdır. İşte Mehmed Âkif de bunlardan biridir.

Âkif her şeyden evvel iyi bir mûsikî dinleyicisi idi. Güzel sesli arkadaşları gelince, onlara gazel, şarkı, kasîde ilâhî..., mutlakâ bir şeyler okuturdu. "Neyzen Tevfik, Tanbûrî Aziz, Bursalı Hâfız, Udî Âsım, Hâfız Kemal, en güç şeyleri çalmak, okumak için Âkif'in arzûsunu beklerlerdi.¹" Bir mûsikî eserinin icrâsı sırasında, havayı zedeleyici en ufak yabancı sese bile tahammül edemezdi. Neyzen Tevfik'in ney üfleyişini dinlerken gözlerinden sessizce yaşlar dökerdi².

Ta gençlik zamanlarından beri, mûsikî üstadlarının meclislerinde yüksek eserler dinledi ve birçok parçalar belledi. Tanbûrî Ali ve Aziz'den istifâde etti. Millî Mücâdele yıllarında, Ankara'daki ikametgâhı olan

Tâceddin Dergâhı âdetâ edebiyat ve mûsikî merkezi oldu. Edibler, san'-atkârlar gelir; şiirler okunur, ilmî musâhabeler yanında sazlar çalınır, neyler üflenir, gazeller söylenirdi.

Tâceddin Dergâhı şeyhinin akrâbalarından bir **Mevlevî Dedesi** vardı. Güzel ney üflerdi. Âkif ve arkadaşları, ney dinlemek üzere bâzan bu De-de efendinin evine giderler, bâzan da onu çağırırlardı³.

İtrî'nin **Segâh Beste'sini** çok severdi. Şerif Muhyiddin ve Tanbûrî Cemil'in plâkları onu mesteder, Hâfız Kemal'in mevlid plâkları kendisine rûhânî bir zevk verirdi.

Onun hayranlık duyduğu mûsikîşinasların en başında **Şerif Muhyiddin** gelir (x). "Çamlıca'daki köşte Şerif Muhyiddin'in udunu, viyolenselini Akif gözleri kapalı, ibâdet yüzüyle dinlerdi. Ve bu udun karşısında uykusuz kaldığı geceler, Âkif kendisini yaşamış sayıyordu; bu mızrabın ucundan gönül yangınları uçuyordu."⁴ Âkif "**San'atkâr**" isimli şiirinde bu zâta şöyle seslenir:

Senin de, çalmadı parmakların, tutuşturdu,
Ziyâ adımları altında haykıran üdu!
Ne hisle inledi karşında sîneler, bilsen
Kümeyle tellere birden alev dökerken sen!
Kanar, yanar gibi yüzlerce bülbülün kalbi,
O perde perde tüten nevha neydi, yâ Rabbi!⁵

Akif, **Safahat**'ın yedinci kitabı olan "**Gölgeler**"i bu mûsikî üstâdına şu ifâdelerle ithaf etmiştir: "**Şark'ın tek dâhî-i san'atı Şerif Muhyiddin Beyefendi'ye hâtıra-i ta'zîm.**" Ömür boyu, sevgi ve alâkasını devam ettirdiği bu zâta bir mektubunda şöyle hitâb eder: "Cedd-i muazzamınızın mukaddes nâmına yemîn ederim ki, hayâtımda muhalled, maddiyyetten mücerred bir zevk duydumsa, onu sizinle geçen âlemlerde duydum."⁶

"**Şerif Muhyiddine**" isimli baştan sona mûsikî yüklü şiiri şu mısırâlarla son bulur:

Gel ey Peygamber'in fevkalbeşer fîtratta evlâdı
Uyansın, gel ki, mızrabınla Şark'ın dalgın eb'adı!⁷

Mehmed Âkif Mısır'da iken, Şerif Muhyiddin bir ara konserler vermek için Amerika'ya gitmiştir. Âkif'in vefâsı ve alâkası, bu zâtı tâ oralarda da yalnız bırakmamıştır. Kendisi şöyle der: "Diyebilirim ki, ben

ondan gördüğüm mânevî alâkayı, muhabbeti yer yüzünde hiç kimseden görmedim. Ben Amerika'da, gurbet ellerinde, kimsesiz kaldığım zamanlarda, yalnız ve yalnız o beni unutmadı. Uzak yerlerde bana tek tesellî veren onun vefâlı ve yüksek kalbindeki sevgi idi.⁸

Âkif seviyeli mûsikî üstadlarına oldukça cömert görünüyor: Sâdi Işılay, henüz 20 yaşlarında iken, Üsküdar Toygar Rifâî tekkesi şeyhi Hâzım Efendi'nin vefâtının kırkinci günü dolayısıyla tekkesine gider. Hâmid, Celâl Sâhir, Âkif, Gökâlp de oradadırlar. Mevliden sonra, istek üzerine Sâdi Işılay'ın kemânı ile çaldığı parçalar herkese çok tesir eder. Âkif de bu usta san'atkâra şu mutasavvîfâne medhiyeyi yazıp verir:

Bütün eşyâ Hudâ'yı zikreder, bu bir sır-ı hikmettir
Kemânın, bî-gümân, Allahü Ekber'den ibârettir
Hulûsumla seni tes'îd etsem çok mu Sa'dî
Tecellî eyleyen kudret elinde başka hâlettir.⁹

Arkadaşlarının ifâdesine göre, Âkif'in mûsikî ilgisi sâdece dinleyicilikten ibâret olmayıp, aynı zamanda bizzat söylemeyi de içine almaktadır. Eşref Edib anlatır: Tanbûrî Aziz'in pederi Ali Efendi'nin hicazdan bestelediği bir şarkı vardır:

Şimşîr-i nigâhınla uruldum ciğerimden
Câna dökülen kanlara bak dîdelerimden!

Bizzat bestekârından geçtiği bu şarkıyı Âkif çok sever, çokça tekrar ederdi. Şu da "Tanbûrî Aziz'den Hilmi Bey'le birlikte geçtikleri Kadıasker şarkılarından:

Doldur getir ey sâkî-i gül-çehre, piyâle
Aks eyleye tâ bâde o ruhsâre-i âle.

Şarkı faslı başladı mı, bunlar hep tekrar edilirdi. Üstad bilmediği bazı şarkıları Hilmi Bey'den meşk ederdi."¹⁰

Onun şarkı meşketmesi ve okuması, kulaktan dolma değil, usûlü ve kâidesince olsa gerektir; Mithat Cemal anlatır: "Bir hayretim de şudur: Bir gün oda kapısını açınca Âkif'i şu vaziyette gördüm: İki dizini ucuca birleştirmiş, elleri ile usûl vuruyor, hicazdan bir şarkı geçiyordu."¹¹

Türk Din Mûsikîsi içerisinde İlâhîler önemli bir yer tutar. Genellikle,

mutasavvıf şâirlerin halk tarzında yazıp söyledikleri şiirlerin, tekke mûsikîsi tavrında, hareketli usûllerle bestelenmiş şeklinden ibâret olan ilâhîler, her seviyeden geniş halk kitlelerinin ilgisini çekegelmiştir. Mehmet Âkîf'in de ilâhîlere hayranlığını biliyoruz. Severek okuduğu parçalar hakkında hayli malzemeye sâhibiz.

Hâfız Kemal'den her zaman istediği, bizzat kendisinin de dilinden düşürmediği ve okudukça heyecan duyduğu bir ilâhî şudur:

Gözüm ki kane boyandı şarâbı neyliyeim
şarâbı neyliyeim
Ciğer ki odlara yandı kebâbı neyliyeim
kebâbı neyliyeim
Ne yâre yaradı cismim ne bana yar oldu hiç
İlâhî ben bu bir avuç türâbı neyliyeim
türâbı neyliyeim

Bu ilâhîyi o kadar sevmiş ve çok tekrarlamış olmalı ki, Eşref Edib şöyle yazar: "Hilmi, ben, Basri, Münir, daha bir çok arkadaşlar, bu ilâhîyi üstaddan öğrendik."¹²

Çok sevdiği ve Âsım Şâkir'den sık sık dinlemek istediği bir ilâhî de, sözleri Nesîmî'ye âit şu Bektâşî nefesidir:

Ben melâmet hırkasını deldim geçirdim eynime
Taşa çaldım şişe-i nâmûs u ârı, kime ne
Sûfiler secde ederler mescidin mihrâbına
Dost eşiği kiblegâhım, yüz sürerim kime ne. 13

İlâhîler deyince, Yûnus Emre'nin şiirlerini hatırlamamak mümkün mü? İstiklâl şâirimiz de Yûnus ilâhîlerini vecd içinde dinlerdi. Bu ilâhîlerden onun fazlaca alâka duydukları, bilhassa sözlerinin derin anlamıyla dik-kati çekmektedir. İşte Âkîf'i mest eden bu ilâhîlerden bir kaç:

Seni ben severim candan içeri
Yolumvardır bu erkândan içeri
Şeriat, tarikat yoldur varana
Hakikat meyvesi andan içeri

Bu akl u fikr ile Mevlâ bulunmaz
 Bu ne yâredir ki zahmî onulmaz
 Kamûnun derdine derman bulundu
 Şu benim derdime derman bulunmaz

Ben yürürüm yâne yâne
 Aşk boyadı beni kane
 Ne âkilem ne divâne
 Gel gör beni aşk neyledi

Âkif'in mûsikî ile meşgûliyeti, dinlenmenin ve söylemenin de ötesine uzanmaktadır. Şâirimizin bir enstrüman çaldığı da bilinmektedir. Bu, hayli zor bir saz olan ney'dir. Ney üflemeyi, bu sazın değerli üstâdı Neyzen Tevfik'ten öğrenmiştir. 1313/1896 yılında 23 yaşlarında iken Âkif, her gün Fâtih Şekerci hanına gitmiş, orada oturan Neyzen Tevfik'ten ney ve nota meşketmiştir. Neyzen Tevfik, bir müddet sonra Çukurçeşme'deki Ali Bey hanına taşınınca, Âkif de onu tâkib edecek ve her sabah Neyzen'in pejmürde odasında ders görecektir. Sonunda, amatörce de olsa, bu âleti belli seviyede üflemesini öğrenmiş olmalıdır¹⁴.

Ney merâkî, bir gençlik hevesi şeklinde kalmayıp, ileriki yaşlarında da devam etmiş bulunmalı ki, Ankara Tâceddin Dergâhı'nın müdâvimlerinden, yukarıda sözünü ettiğimiz Mevlevî Dedesi, Âkif'e "Nısfîye" türü bir ney hediye edecektir. Geceleri yalnız kaldığı sıralarda Âkif, zaman zaman bu nısfîyeyi üfleyerek rûhunu dinlendirecektir¹⁵.

Netîce olarak, Mehmed Akif'in klâsik şarkılar, Mevlid ve ilâhiler gibi dînî mûsikî sâhalarına hayli ileri derecede sevgi ve alâkası olduğu anlaşıyor. Bahsi tamamlamak için şu iki husûsu da belirtmeliyiz:

Şâirimiz, "Hânende mûsikîsi"nden nefret etmektedir. Bu tür, "hayvânî, duyguların saçma sapan güftelerle ifâdelendirildiği" ve sanırız, piyasa veya meyhâne müziği diye ifâde edebileceğimiz, bayağı bir müzik türüdür. Ayrıca Mithat Cemal'e göre o, bir Macar keman virtüözünün Bach'tan çaldığı bir parçayı, "gözleri kapalı" dinleyip, tekrar çalması için ricâda bulunacak kadar klâsik Batı müziğine ilgi duyan birisidir¹⁶.

1 Mithat Cemal, Mehmet Akif, 214, İstanbul 1939.

2 Hasan Basri Çantay, Akifnâme, 84, İstanbul 1966.

3 Eşref Edip, Mehmet Akif, 91, 94; H.B. Çantay age, s. 83

x) Şerif Muhyiddin Targan (1892-1967), Türk ud virtüözü, viyolenselci, bestekâr. İstanbul'da doğdu, Mekke emîri Şerif Haydar Paşa'nın oğlu. 1924'te konserler

vermek için Amerika'ya gitti ve geniş ilgi gördü. 1934'te Irak Devlet Konservatuvarını kurdu ve on iki yıl başında bulundu. İstanbul Belediye Konservatuvarı san'at kurulu başkanlığı yaptı. Yirminci asır Türk müziğinin yetiştirdiği en büyük ud san'atçısı olarak anılır. Bkz. Vural Sözer, **Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi**, II, 762, İstanbul 1986.

- 4 Mithat Cemal, age, s. 218.
- 5 Safahat, 511
- 6 Mithat Cemal, age, s. 218.
- 7 **Safahat**, 559.
- 8 Mehmet Emin Erişirgil, **Mehmet Akif**, I, 84, Ankara, 1956; Eşref Edib, age, 190.
- 9 Fevziye Abdullah Tansel, **Mehmet Akif Ersoy**, 262-263, İstanbul 1973.
- 10 Eşref Edib, age, s. 93.
- 11 Mithat Cemal, age, s. 215.
- 12 Eşef Edib, age, s. 93.
- 13 Mithat Cemal, age, 222.
- 14 Mithat Cemal, age, s. 211-213.
- 15 Eşref Edib, age, s. 91.
- 16 Mithat Cemal, age, s. 219, 221.

Ölümünün 50'nci Yıl Dönümü dolayısıyla
Mehmed Âkif Ersoy (1873—27 Aralık, 1936)'un
azîz hâtırasına!

Halk Şâirlerimizin Savaş Destanlarına göre

YARDIMA KOŞAN MA'NEVÎ ORDU VE KIRIM HARBİ (1853-56)

Fevziye Abdullah TANSEL

G İ R İ Ş

Geniş, verimli toprakların bulunduğu bir sâhada yerleşmiş olan Rusya, Avrupa'ya karşı yalnız siyâsette değil, ekonomide de kuvvetli olmağı istemekte idi; fakat "Rusya'nın kuzey ve batı denizleri, senenin muayyen bir bölümünde buzlarla örtülü idi. Doğu sâhilleri ise ekonomi ve ticâret bakımından yeter derecede değerli değildi. Bu böyle olduğu için Karadeniz'i ve Akdeniz'i Ruslar, iktisâd ve ticâretleri" bakımından çok mühim sayıyorlardı. "Ruslar, ilk def'a olarak 1699'da Karlofca Muâhede-iyle Karadeniz'e birleşik olan Azak-denizi'ne yerleştiler. Bundan sonra Karadeniz'i Rus gölü yapmak Rus politikasının" başlıca hedeflerinden idi; 21 Temmuz, 1774'de imzâlanan Küçük Kaynarca Muâhede-iyle, bu hedefine erişebilmek için ilk adımı atmış bulunuyordu. Bu muâhedeye göre, "Dinyeper-nehri mansıbındaki Kıl-burun Kal'ası'nı ve sözde istiklâlini sağladıkları Kırım'ı, bir de Yeni Kal'a ile Kerc-burnu'nu aldıktan başka, ticâret gemileri için de Boğazlar'dan serbest geçme hakkını kazandılar. 1784'de Kırım'ı, resmî olarak Rus topraklarına ilhâk" ettiler.

"Osmanlı İmparatorluğu, III'üncü Selîm'in tahttan indirilmesinden önce, Fıransa'nın dostu olarak evvelâ Rusya'ya, sonra da İngiltere'ye harb açmış bulunuyordu. Osmanlı devlet adamları, Rusya'nın kesin bir yenilgisi neticesinde Eflak ve Buğdan'ı istîlâdan kurtarmağı, Kırım'ı geri almağı ve bu sûretle İstanbul ile Boğazlar üzerine çökmüş bulunan Rus

baskısından kurtulmağı" umuyorlardı. Bu Osmanlı-Rus harbi, iç karışıkları fırsat bilen Rusya'nın, Eflak-Buğdan Beyleri'nin değiştirilmesini bahâne ederek, 16 Teşrîni-evvel, 1806'da, harb i'lânına resmen luzûm görmeksizin bu Beylikler'i işgâli üzerine, 22 Aralık 1806'da III'üncü Selim'in **Fermân**'ıyla başlatılmıştır. Onun tahttan indirilmesinden sonra, iç ve dışla ilgili ba'zı siyâsî hâdiseler yüzünden bir-ara kesintiye uğrayan bu harbin devâmına II'nci Mahmûd devrinde, Türk-İngiliz anlaşması münâsebetiyle karâr verilmiştir (1809). Ruslar 1812'ye kadar süren bu harbde Basarabya'dan başka, Eflak ve Buğdan'ı, Dobruca'yı, Kuzey Bulgaristân'ın birkısmını da ele geçirdiler. "Bir aralık Türk orduları, Ruslar'ı Tuna'nın ötesine atarak Kalafat ve Yergökü mevki'lerinden Tuna'yı geçtilerse de, Ruslar muvâsala yollarını kestikleri cihetle, Sadr-ı A'zam ordusu, Tuna'nın obir tarafından zahîre ve mühimmâtsiz kaldı. Barış için görüşmeler yapılmasına lüzûm hâsıl oldu". 1811 Ekim'inde başlayan bu görüşmelerden sonra, Ruslar'ın hafifletilmiş barış teklifleri dolayısıyla, 1812'de, Bükreş Muâhedesi ile harbe son verildi. Bükreş Muâhedesi'ne göre, "Ruslar toprak kazançlarından yalnız Basarabya'yı muhâfaza ettiler. Eflak ve Buğdan Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi. Prut-nehri iki devlet arasında hudûd olarak kabûl edildi. Tuna'nın iki ağzı Türkiye ve Rusya için müşterek olacaktı" .

Ruslar, Bükreş Muâhedesi'nden onaltı yıl sonra, II'nci Mahmûd devrinde yine bir saldırıya başlamış, 1828-29'daki bu harbde Tuna-nehri "mansıbında kuvvetli bir kal'a olan Isakçı'dan başka Tulcı, Maçın, İbrâîl ve Hırşova kal'alarını da almağa muvaffak oldular; Fakat Şumnu, Silistire' ve Edirne yolu üzerinde savunan kuvvetler önünde durakladılar." 1829'da Silistire ile Edirne'yi de ele geçirdiler. Öte yandan, bu savaşlar yalnız Rumeli sâhasında değil, Doğu Anadolu'da Kars, Ahıska, Anapa, Erzurum'un da düşman eline geçmesine yol açmıştı. İstanbul ve Anadolu, "iki istikâmetten tehdîd altına girmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti, harb tâlihini çevirmek husûsundaki ümidlerini kaybettiği için barış istemek zorunda kaldı" ; 14 Eyûl, 1829'da imzâlanan Edirne Muâhesi, "Osmanlı Devleti'nin (1774'de imzâladığı) Kaynarca'dan sonra imzâladığı en ağır andlaşmadır. "

Boğazlar mes'elesi dolayısıyla İngiltere, Rusya, Fıransa, Avusturya, Prusya ile Osmanlı Murahhaslar'ı arasında 3 Temmuz, 1841'de imzâlanan Londra Andlaşması'nın içine aldığı dört maddeden, andlaşmanın özü sayılan ikisi mühim idi:

Madde—1. Pâdişâh, barış hâlinde bulunduğu yabancı devletlerin harb

gemilerine Boğazlar'ı kapamak husûsunda Osmanlı İmparatorluğu'nca ötedenberi kâide olarak kabûl edilmiş olan prensipi gelecekte de yürürlükte bulundurmak yolunda kesin karâr verdiğini bildirir.

Madde—2. Pâdişâh, eskiden olduğu gibi, dost devlet Elçiler'inin muhâbere hizmetinde bulunacak olan harb bayrağı taşıyan hafif harb gemilerine özel **Fermânlar**'la Boğazlar'dan geçiş hakkı verebilir.

Bu maddelerdeki hükümlere göre, Rusya, “Hünkâr İskeleyi'nde sağlamış olduğu Boğazlar'ın kapalılığı prensipini devam ettirmiş ve Karadeniz'deki güvenini tekrâr sağlamış oluyordu; fakat aynı andlaşma ile de Boğazlar'da olsun, Doğu Akdeniz'de olsun, hâkimiyet veyâ nüfûz kazanmak emelinden de vaz geçmiş oluyordu” ; “Osmanlı İmparatorluğu için de kârlı idi. Osmanlı devlet adamları Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerinde himâyesini tanımaktan ise, aynı yerler hakkında Avrupa büyük devletlerinin toplu garantisini kabûl etmeği çok daha faydalı buluyorlardı.¹” Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nca kaybedilen yerlerin yarattığı millî acı, gittikçe derinleşmekte, oraların geri alınması istek ve ümidi kuvvetlenmekte idi.

Boğazlar mes'elesinin çözümü Avrupa büyük devletlerince de ele alındığı sıralarda söylenilmiş olan bir destanımızda, başta Kırım'ın fethi olmak üzere, Ruslar'ın hile ile elde ettiği bunca kal'aların, Rumeli'de zabtettiği yerlerin geri alınacağı arzûsu, bu husûsta ma'nevî varlık ve kuvvetlerin de yardıma koşacağı anlatılmıştır. Onsekiz dörtlüğü içine alan bu anonim destanının,

Sene ell(i) altıda hîleni sezdim

Tarih ell(i) altıda verildi firsâ(n)t²

mısrâlarına dayanarak, H, 1256 (1840)'da söylenildiğini öne sürebiliriz. Destan,

*Hâzır ol vaktına Moskov Kırallı
İntikâm almağa ahd(i) emânım var
Ölürem sözümden dönmezem (geri)
Kırım'ın fethine ârzu manım var*

*Şâhâne askerim dediler belî
Kılıc kabzasına sundular eli
Tanrı'nın Arslanı Hazret-i Ali
Benimle berâber Moskov Kırallı*

dörtlükleriyle başlar.

*Sancak-ı Resûl'ü aldım elime
Arzum vardır geçem (U)rum-ili'ne*

*Hâz(ı)r olunsun diye eyledim fermân
Kırım ülkesinde bunca Tatar Han
Yetmişbin Ehl(-i) İslâm, hâfız-ı Kur'ân
Hâzırdur bilesin Moskov Kırallı*

*Tarih ell(i) altıda verildi fırsat(n)t
Habîb-i Ekrem'den dileriz nusret
İmdâd eder bize Yaradan Hazret
Bildiririm haddin Moskov Kırallı*

*Fi'l-cümle Erenler bize duâcı
(Ya) îmâna gel kâfir, ya ver haracı*

mısrâlarında, başta Kırım olmak üzere, Rusya'nın zabtettiği vatan topraklarımız yüzünden halkın duyduğu derin yürek acısı, buraları geri almak husûsundaki şiddetli ârzu, ma'nevî kuvvetlerin yardımı koşacağına îmnân ederek harbe hâzır bulunduğu ifâde olunmuştur³.

Küçük Kaynarca Muâhede'si'ne göre (21 Temmuz, 1774), "İstanbul'da Rusya Elçisi'nin himâyesinde olmak üzere bir Rus Ortodoks kilisesinin kurulması", Rus hacıların Kudus'a serbestçe gidebilmelerini de sağlamıştı. Fransa'nın, Büyük İnkılâbı sırasında laiklik prensiplerine bağlı bir politika gütmesi Rusya'nın işine yaramıştı. Rusya Ortodokstu. "Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak, başka devletlerle pay etmek ve yâhûd onu himâyesine almak için dînden de faydalanmak karârında idi. Osmanlı İmparatorluğu tebaasının çoğu Ortodoks'tu; Rusya, Kaynarca Muâhede'si'ndeki hükme dayanarak İstanbul'daki Rum kilisesine sâhib çıkmağa, Osmanlı Devleti'nin Rum mezhebinde bulunan tebaasını himâyesine almağa kalkışmakta idi. Rusya'nın bu istekleri dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ile müzâkereleri, 15 Mart, 1851'de, Çar I'inci Nikola'nın Prens Mençikof'u İstanbul'a göndermesiyle başlayarak sürüp gitmiş, Rusya ile Türkiye arasındaki münâsebetlerimizin kesildiği 19 Mayıs, 1853'de halımıza bildirilmiştir.

General Gorçakof'un kumandasındaki Rus kuvvetlerinin 22 Haziran, 1853'de Eflak ve Buğdan'a girmesiyle bir bakıma başlayan Türk-Rus Harbi

başka devletleri de ilgilendiriyordu. Bu yılın Temmuz'unda toplanan Viyana Kongresi'ne Avusturya, Prusya, Fransa, İngiltere de katılmış, Türkiye, yapılması istenilen değişiklikleri kabûl etmemiş, 25 Zi'l-Hicce, 1269 (29 Eylül, 1853)'de, Abdü'l-Mecîd'in **Fermân**'ıyla harbe girilmesi kararı kesinleşmiştir; "Şumnu'da bulunan Osmanlı Ordusu Kumandanı Ömer Paşa'ya gereken ta'limât" verilmişti. Ekim'in dördünde, Rus orduları kumandanına verilen ultimatorda Eflak ve Buğdan'ın onbeş gün içerisinde boşaltılması istenilmiş ise de, bu, Gorçakof tarafından reddedilmiştir. Türk ordusu bu yüzden, Tuna'yı geçmek için harb hareketlerine girişmiş, bu sûretle Osmanlı Rus harbi başlamış oluyordu⁴.

Savaş destanlarımızda halk kültürümüzün yansıtıldığı başlıca şeylerden biri dîn büyüklerinin, evliyâ ve erenlerin, şehîdlerin de ma'nevî bir ordu hâlinde savaşa katıldığı, zaferlerin onların imdâda gelmiş olmalarıyla kazanıldığı inancıdır; bu, yüz yıllar boyunca kuvvetini kaybetmeyen, kökleşmiş inançlardandır. Âlim, şâir, mutasavvıf ve eserlerinden en çok **Tazarru'-Nâme** ile ün kazanan Yûsuf Sinan Paşa (ölümü: 1486), bu ordunun ma'nevî kuvvetini aydınlatıcı epeyi bilgi vermiştir: "Pâdişâhların ulu çerileri, gönül-erleri olur. Saf-saf karşı turacak anların yerleri olur. Anlar, Bâtın'dan ervâh çerisi olur. Anların dahi içinde birisi ulu'su olur. Anların dahi egninde kisvesi olur; anların da başında kalensuvesi olur. Gâh ak giyerler, gâh kara; gâh al'a binerler, gâh torı'ya.. Kiminin husrevânî dülbendleri olur ve kiminin Mevleviyyâne bendleri olur. Kimi Arab sûretinde olur, kimi Acem; kimi Türk sûretinde olur, kimi Deylem... Kimi pîr sûretinde olur, kimi civân; kimi sakallu sûretinde görünür, kimi oğlan.. Anlar dahi düşmana karşı tururlar; bâtında gözü olanlar anları görürler. Evvel ervâh basar düşmanı, andan sonra basar ten teni... Anların düşman sıdugını andan bilesin ki düşmanunu sıyasın. Gâyâtî gözün olmadığıçün anların nice sıdıgun görmeyesin.⁵" Osmanlılar devrinde Rumeli'ye ilk geçen kumandan Şeh-zâde Süleyman Paşa'nın (1316-58) ölümü üzerine, bunu haber alan düşmanın nasıl hucûm ettiklerini, o çetin savaşta zaferi nasıl kazandığımızı anlatan İbn-i Kemal'in eserinde, bu haberi işiten gâzîlerin, Gayb-erenleri'nden kendilerine yardımın eriştiğini, "ol ovalara, yazılara sığışmayan, deryâ gibi çoşan o sayısız askerlerin anlar olduğunu bildiler⁶" denilmektedir.

Savaşlarda yardıma gelen, gücümüzü artıran ma'nevî ordunun, bu Rûhlar Ordusu'nun varlığı, bu konudaki destanlarımızın hemen-hemen hepsinde yer almaktadır. Bu halk kültürü, Mora Rumları'nın 1821-27 yıllarında sürdürdükleri ayaklanmalar dolayısıyla Mora Müslümânları'ndan ba'zılarının dîn değiştirmek, sonraları büyük bir kısmının başka yerlere göç etmek zorunda kaldıklarının anlatıldığı, 1821-24 yılları arasında söylenildiğini tesbit edebildiğimiz destanın her dörtlüğü, **Evliyâlar imdâd**

eylen Mora'ya kavuştak mısırâıyla biribirine bağlanmışır⁷. Nihad Sâmi Banarlı'nın, "xix'uncu asrın başında, 1807-1812, yâhûd 1828 Rus harblerinden birinde" söylenildiğini tahmin ettiği Âhû'nun destanı,

*İslâm Pâdişâhı çıktı gazâya
Evliyâlar etdi ıkrâr önünce
Sadr (-ı) A'zam kuşandı gayret kılıcın
Etdi bir şecâ'at izhâr önünce
Erenler'i bile dedi görenler
Ricâl-i Gâib'den haber verenler
Bunca Evliyâlar, bunca Erenler
Yürüdü Ahmed-i Muhtâr önünce*

dörtlükleriyle başlar. Ordunun önünde yürüyenler arasında Hazret-i Ali, Urum Eserleri, Horasan pîrleri, Hacı Bektaş Velî, Şems-i Tebrîzî, başka dîn ulularının yürüdüğü tasvîr edilmiştir; Âhû'nun,

*Kara Ahmed Sultân Arslan'a bindi
Yılandan kamçısı bîmâr elinde*

mısırâları, İslâmî menkabeleri de çok iyi bildiğini gösterir⁸. 29 Eylül, 1855'de kazandığımız Kars zaferi üzerine söylenilen, üç dörtlüğü içine alan türküde,

*Sultân Mecîd gelir elinde fener
Nice bin askerler önünde döner
Deryâlar bekcisi Hazret-i Ömer
Bize imdâd etti yarıldı Moskof*

denilmiş olması, bu zaferin devletimize güvenin, ma'nevî kuvvetin yardımıyla, dolayısıyla bu kuvvetlerden alınan güçle kazanıldığını ifâde eder⁹. Yine bu zafer üzerine, Karşı İbrâhim Baba'nın söylediği, elliiki dörtlükten meydâna gelen destanın,

*Tekbîr âvâzını Ars'a yetirdi
Melekler niyâzda zıkrın yitirdi*

*Her bir kemâlâtı zevâle irdi
Erenler çerisi kavgaya girdi
Onbinden ziyâde kırılan vardı
Ara virdi cenge baktı Hisâr'a*

mısrâlarında zaferin, Allâh'ın, Sinan Paşa'nın Ervâh Çerisi dediği, İbn-i Kemal'in, "ol ovalara, yazılara sığışmayan, deryâ gibi o sayısız askerler" dediği ma'nevî kuvvetlerin de yardımıyla kazanıldığı belirtilmiştir¹⁰; verdiğimiz örnekten, bu ordunun halk arasında kullanılan, bunun varlığını çok etraflı ve güzel ifâde eden bir adını daha öğrenmiş oluyoruz: Erenler Çerisi.. Bu Erenler Çerisi'nin, 1853-56 Türk-Rus Harbi'nde, Rumeli ve Kırım sâhasında bitip tükenmez o çetin savaşlarla ilgili destanlarımızda en geniş ölçüde yer tutmuş bulunduğu anlaşılmaktadır.

I.

Kırım Harbi hakkındaki destanlardan biri, adı Sâlih, mahlası Saferî (Safderî) olan, Konyalı ve orada attarlık eden şâirimiz tarafından söylenilmiştir. Yirmiüç dörtlüğü içine alan **Destân-ı Saferî**'nin harbin başladığı, muhtelif yerlerden asker toplanıldığı sıralarda, 1853 yılı başlarında söylenildiğini tesbit etmiş bulunuyoruz. O günlerin millî heyecânının, zafer ümidlerinin anlatıldığı destan,

*İnşâ'llâh bu sene nusret bizimdir
Sultânü'l-Enbiyâ imdâd iderler
Dîn, diyânet bizde, kuvvet bizdedir
Ervâh-ı Evliyâ imdâd iderler*

dörtlüğüyle başlar. Destanını meydâne getiren dörtlüklerin son mısra-
larında *imdâd iderler* redifini seçme ustalığını gösteren Safderî, Abdü'l-Mecîd'in adâletini, kahramanlığını öğdüğü, savaş sahnelerini canlandır-
dığı beş-altı dörtlük dışındakilerde, kimlerin yardıma gelmesiyle ordumu-
zun ma'nen kazanacağı kuvvete yer vermiştir: Hazret-i Muhammed
(Server-i Enbiyâ, İki Cihân Serveri), Ervâh-ı Enbiyâ, Hızır İlyas, Abdü'l-
Kâdir Geylânî, Veyse'l-Karenî, Çar-yâr-i Güzîn (dört Halife), Tanrı Arslanı
Aliyyü'l Murtezâ, Hazret-i Hasan, Hz. Muhammed'in amcaları Ebû Tâ-
lib, Abbâs ve Hamza, dört mezhebin (Hanefî, Mâlikî, Şâfi'î, Hanbelî)
kurucuları ve Oniki İmâm, Battal Gâzî, Fâtîmatü'z-Zehrâ, Zâl-oğlu Rüs-
tem, Bekdaş Velî, Hz. Âdem ile Havva, Kerbelâ şehidleri ve bütün şe-
hidler... Safderî'nin Konyalı olması dolayısıyla, destanında,

*Hazret-i Pîr Şems-i Tebrîzî Velî
Sultân Veled bağbânın bülbülü
Serdârü'l-âşıkîn, ârifin gülü
Hazret-i Mevlânâ imdâd iderler*

dörtlüğü de bulunmaktadır

Ser çekib ibtidâ Ricâl-i Gâ'ib mısırâi, ordunun önünde bu ma'nevî kuvvetlerin, bu Rûhlar Ordusu'nun bulunduğu inancını anlatır. Safderî,

*Gâzî Sultân Mecîd kılınca çekdi
İslâm olanları hep da'vet etdi
Sancağ-ı Resûl'ü maydâna dikdi
"Okunsun Hel etâ imdâd iderler 11*

*Ordu hâzır olub kurulunca ceng
Arz ile semâya verilir bir reng
Tekbîrler alınub çekilür gülbeng
Ve's. Şemsi ve duhâ imdâd iderler 10*

dörtlükleri ile harbin nasıl başlatıldığını, nasıl sürdüğünü canlandırmıştır. **Kur'ân-ı Kerim**'den epeyi **Âyet** nakletmesi onun bu **Kitâb**'ı ezberden bildiğini anlatır; seçtiği **Âyetler** sabır ve ümid aşılayıcı, Allâh'a ve ona inananlara, Peygamber'e ve **Kitâblar**'ına, meleklerine inancı kuvvetlendirici, dolayısıyla destanın bütününde işlenen fikirlerle yakından ilgili bulunmaktadır¹³.

II.

General Gorçakof'un kumandasındaki Rus ordusu, 22 Haziran, 1853'te Eflak ve Buğdan'a girmiş, Ruslar savunma maksadıyla burada kaldıklarını Avrupa devletlerine de bildirmişlerdir. Karârgâhını Şumnu'da kuran Osmanlı kumandanı Ömer Paşa'nın, Eflak-Buğdan'ın boşaltılması için Ekim'in dördünde Gorçakof'a verdiği ta'limât-nâme reddedilince, Osmanlı ordusu Tuna'yı geçmek için harb hareketlerine başlamıştır. Bilgili ve zekî bir kumandan olan Ömer Paşa, Ruslar'ın fırsat bulunca uygulayacağı pılanın Vidin'i ele geçirmek olabileceğini önceden kavramıştı. Bu pılanı önlemek için Vidin'in karşı tarafına düşen Kalafat'ı almıştır. "Yalancı bir manevra ile" Oltenitza (Olteniçe) üzerine çektiği Ruslar, üç gün süren savaş sonunda "pek çok ölü ve yaralı bırakarak çekildiler. Ömer Paşa, Kalafat'ı savunmağa elverişli bir" hâle getirdikten sonra kuvvetlerini Tuna'nın sağ kıyısına çekmiş, düşmanın tasarladığı saldırıyı böylece önlemiştir¹⁴. Silleli Surûrî'nin destanı, Eflak-Buğdan'ın güneyinde ve Tuna sâhilindeki Olteniçe kasabasında, Osmanlı askerlerinin Rus askerine karşı 5 Kasım, 1853'de olan bu şanlı zaferi üzerine söylenilmiştir.

Surûrî'nin yirmiyedi dörtlüğü içine alan destanın yayımlanmış bulunan ondokuz dörtlüğünü görebildik¹⁵; bunların daha çok dördünde, askerlerimize ma'nevî kuvvet kazandıran Rûhlar Ordusu'nun da düşman üzerine nasıl yürüdüğü anlatılmıştır:

*Muhammed Mustafa, Çehâr-yâr ile
Otuzbin Ensâb ve Ensâr ile
Aliyyü'l-Murtazâ bindi Duldül'e
Delîl olub Şâh-ı Merdân yürüdü*

denilen destanda, ma'nevî kuvvet kaynağı olan bu orduda Cüneyd-i Bağ-dâdî, Hasanü'l-Basrî, Ahmede'l-Bedevî, Niyâzî-i Mısırî, Rum-erleri, Hacı Bektaş ve Pîrler'i, Seyyid Ali, Emîr Sultân, saf-saf gelen Evliyâ ve Enbiyâ bulunmakta idi. Dîn-eri Abdü'l-Mecîd'in âdillliğini, kahramanlığını, Sadr-ı A'zam Reşîd Paşa'yı, yurdun dört yanından gelen Türk askerini, başka islâm memleketlerinden yardıma koşan asker ve kumandanları ögen Surûrî'nin destanında, heybetli maddî kuvvetlerin nasıl kazandıklarına, bu zaferi dîn gayretiyle, 1270 (1853)'de, Allâh'ın lutfuyla, bir Cum'a günü Tuna-nehri'nden karşıya nasıl geçtiklerine, geniş ölçüde yer verilmiştir.

III.

Hayâlî'nin Destân-ı Silistire'sinin esâsını, 12 Mayıs-25 Haziran, 1854'deki Silistire kuşatması, gittikçe şiddetlenen, kırk gün süren¹⁶ bu savaşın tasvîri, kazandığımız zaferden duyulan sevinç teşkil eder; H. 1271 (1854) yılı sonlarında söylenildiği anlaşılır. Destan yirmiyedi dörtlüktür; onyedi dörtlüğü yayımlanmıştır ¹⁷. Askerlerimizin bu savaşta da, şehîdlik mertebesinin kudsliliğine îmân etmenin kazandırdığı cesâret ve gayretle nasıl canla-başla düşmana karşı koydukları,

*Dediler Cennet'in bâbı açıldı
Âb-ı Kevser şarâbından içildi
Ol vakit cân ile baştan geçildi
Dîn uğruna koyduk ahd ve emânı*

mısırâlarıyla ifâde edilmiştir. Onları bu savaşta da zafere ulaştıran yalnız maddî güçleri değil, Allâh'a güvenleri, hayâl ettikleri kahramanlık menkabelerini bildikleri ve hayâllerinde canlandırdıkları dîn ulularının da yardıma geldiğine îmân etmeleridir. Silistire Savaşı'na katılanlardan biri olduğu anlaşılan Hayâlî, böyle duygu ve düşünceleri, dolayısıyla,

*Tevekkül bâbında Mevlâ'ya dayan
Dûr etme gönülden Sırr-ı Subhân'ı*

*Görünmez âlemde sır ile esrâr
Yetiştirdi imdâd ol zât-ı Haydar
Çaldı Zü'l-fikâr'ı dağıldı küffâr
Kesildi kâfirin tâb u tuvânı*

demekle, Türk ordusunu Silistire'de zafere erİştiren, kaynağını İslâm dî-ninden de alan ma'nevî kudreti ifâde etmiştir. Türk halk kültürünün İslâmîyet'le ilgili bu yönü, Tırabzonlu Ahmed Rizâ'nın **Manzûme-i Sivastopol** adlı eserinin **Muhârebe-i Silistire ve Yergök** bahsinde örnek de verilerek anlatılmıştır; o sırada Ruscuk'taki ordunun Ser-askeri Hasan ve buranın vâlisi Said Paşalar'la Mısırlı Selîm Paşa'nın, gâzîlerin kahramanlıkları öğüldükten, birbirlerini, "Gazân mubârek olsun!" diye nasıl kutladıklarından bahsedildikten sonra, yedi Alay Rus askerine karşı bir Alay İslâm askerinin bu çetin cengi kazanması Allâh'ın bir hikmeti, gizli bir sırrı sâyesinde ve Ricâl-i Gayb'ın imdâda koşması dolayısıyla olduğına inandıkları bildirilmiştir¹⁸ :

*Dediler kim bu sır-ı Lâ-yezâl'i
Gören var mı aceb dünyâ turalı
Ricâlü'l-Gayb irişdi size imdâd
Aliyyü'l-Murtazâ ervâh-ı mıkdâd
Yeşil kuşlar ki uçardı havâda
Birisi kaçmadı bunca sadâda
Çü ceng sâvuştı gâ'ib oldu anlar
Görünmez oldu anlardan nişânlar
Bu bir hikmet-numâsıdır İlâh'ın
Dahi ikbâl-i yümnü Pâdişâh'ın
Ki zîra bir Alay İslâm olanlar
Yedi Alay idi düşmen gelenler*

IV.

Çar Nikola'nın 9, Şubat, 1854'de, ordularına Tuna'yı geçme emrini vermesinden sonra, 12 Mart'ta Fıransa ve İngiltere Rusya'ya harb açmışlar, aynı tarihteki İstanbul Andlaşması, bu iki devlet ile Osmanlı İmparatorluğu'nun "toprak bütünlüğünü kabûl" etmeğe de ahd etmişler idi; 15 Nisan Andlaşması'na Avusturya-Macaristân ile Prusya da katılmıştı. 25 Haziran, 1854'de kazanılan Silistire zaferinden sonra, Kırım Harbî'nin başlatılması Müttefikler'ce de uygun görülmüştü ¹⁹ . Selîmî'nin yirmioç dörtlülüğü içine alan destanı, tahmînimizde yanılmıyorsak, Kırım seferi hâ-zırlıklarının sürdürüldüğü sıralarda söylenilmiştir. Selîmî'nin destanındaki,

*Erenler bu işe dediler belî
Kılıc kabzasına koydular eli
Hudâ'nın Arslanı Hazret-i Ali
Elinde Zü'l-fikâr Arslan'ımız var*

*Cennet-i A'lâ'da vardır yerimiz
Şâh-ı Velâyet'tir bizim pîr'imiz
Bin tabura karşı durur birimiz
Elimizde kılıc kalkanımız var*

dörtlükleriyle, bu harbin kazanılmasında Erenler'in, Hazret-i Ali'nin, Hacı Bektaş Velî'nin yardımına güvenildiği, şehîd düşseler de yerleri Cennet-i A'lâ olduğu için canla-başa savaşmağa hâzır oldukları anlatılmıştır ²⁰.

V.

Müttefik Devletler, Kırım seferinin kısa süreceğine, zaferin kesinlikle kazanılacağına inanmakla berâber, çözümü ve aşılması gerekli güçlükler, engeller de az değildi. 25 Haziran, 1854'deki Silistire zaferinden yaklaşık üç ay sonra, Ruslar'ın donanmamıza karadan da karşı koymalarını önlemek için, Kırım Yarım-adası'na 19 Eylûl, 1854'de, Ömer Paşa kumandasında asker çıkarılmıştır ²¹. Bezmî'nin destanı, donanmamızın Karadeniz'e açılıp Kırım Harbi'nin sürdüğü aylarda, 1855'de söylenildiği anlaşılır. Yirmiyedi dörtlük olan destanın, dörtlüklerinden çoğu, Ömer Paşa ile Rusyalı'nın birbirlerine üstünlüklerinin, siyâsî fikirlerinin anlatıldığı karşılıklı konuşmalar tarzında tertiplenmiştir. Bezmî'nin, Rusyalı adına söylediği,

*Olmasın bu Ömer Hazret-i Ali,
Ner'de bastım ise anda mihmânı*

beyti ile, Türkler'in ma'nevî gücünden Rusyalı'nın ürktüğü, ayak bastıkları,veyâ Türkler'i bastıkları her yerde, Ömer Paşa'nın yanında, sanki misâfiri imiş gibi Hazret-i Ali'nin de bulunduğu anlatılmak istenmiştir. Ömer Paşa ise, Rusyalı'nın o büyük, gösterişli kuvvetiyle öğünmesine karşılık, bu maddî kuvveti küçümsediğini, ma'nevî kuvvetinin kaynağını anlatmıştır:

*Rusyalı der ki bizlerdedir heybet
Ömer Paşa der ki bendedir kuvvet
Bende var Zü'l-fikâr, bende var devlet
Bendedir Hamza dengi pehlivanı*

*Sığınıp Hudâ'ya başlarım cenge
Gökteki melekler etsin seyrânı*

Bezmî'nin, Ser-asker Ömer Paşa'yı bu yolda konuşturması, Hz. Ali'nin kahramanlığı, dîn uğruna savaşlarda kullandığı kılıcının adı Hz. Ham-

za'nın ve askerinin cesûrluğu hakkında bilgi sâhibi olduğunu, Allâh'ın ve O'nun katındaki rûhânîlerin yardım edeceğine dâir îmânını aydınlatır 22.

VI.

Fakir Sındı tarafından söylenildiği bildirilen destanın aslını göremedik; yayımlanan metninde, okunamadığı için yerlerini nokta işâretlerinin aldığı kelimeler, mısralar az değildir 23. Yermisekiz dördlüğü içine alan bu destanın Kırım seferiyle ilgili olduğu anlaşılmakla berâber, hiçbir yer adına rastlanılmayışı yüzünden, bu harbin hangi safhasına dâir bulunduğunu aydınlatmamız mümkün olmadı. Kırım seferine, Ruscuk'tan derlenen askerlerimizden biri olarak katıldığı anlaşılan Fakir Sındı'nın destanında yer alan,

*Gizli yanımızda Hazret-i Hızır
Şeyhler, meşâyihler cümlesi hâzır
Evliyâ, Enbiyâ anlar muntazır
Yardımcımız Allâh, îmânımız var*

*Bizim ile (Bizimle) berâber, Pîrlər, Velîler
Üçler, Yediler, bunca Velîler*

dördlük ve beyti, Anadolu halk şâirlerimiz gibi Rumeli'dekilerin de, ordumuzun imdâdına koşan, kuvvet ve cesâretini daha artıran bu Rûhlar Ordusu'nun varlığına îmân ettiklerini, kaynağını dînden alan bu halk fel-sefesinin, Osmanlı imparatorluğu hâkimiyetindeki o vatan topraklarımızda da yeşerip yaşadığını gösterir.

VII.

Müttefikimiz İngiliz ve Fransızlar'ın pılanına göre, Ömer Paşa'ya, Ruslar'ın arka yoldan vurmalarının önlenmesi için dağ yoluna asker sevk-etmesi bildirilmiş, hepsi İslâm Tatarları'ndan olan oniki köy zabtedilmiş, Ser-asger Osman Paşa kumadasındaki onsekiz tabur kadar çeri, donanmanın arkadan da kuvvetlendirilmesi için bu sâhada yerleşip Rus kuvvetlerinin yolunun bağlanması sağlanmıştır. Donanmamızın hedefi, önce Kerc şehrinin zabtı idi. Düşman tabyalarının bulunduğu Ak-burun, Yeni Kal'a topa tutulmuş, Kerc de zabtedildikten, bunun çevresiyle ilgili işler tamâmlandıktan sonra Sivastopol savaşı başlatılmıştır. Ruslar'ın topu, tophânesi, gemisi, havzı ve tersânesinin bulunduğu bir yer olduğundan kara ve deniz bakımından çok mühim olan Sivastopol 9 Eylûl, 1855'de feth edilmiştir. Buranın fethi için sürdürülen savaşların, Gözleve'ye 19 Eylûl, 1854'de asker çıkarılarak ayak bastığımızı gözönüne alarak bir yıl sürdüğünü söyleyebiliriz²⁴.

Elimizde, Sivastopol Harbi üzerine söylenilmiş anonim iki destan bulunmaktadır. Bunlardan biri kırküz dördlüktür²⁵; içine aldığı tarihî vak'a-

ları gözönüne alarak, H. 1272 (1855 sonlarında, veyâ 1856)'de tamâmlandığını sanıyoruz. Destanın ilk dörtlüğünde, 29 Eylûl, 1853'de Abdül-Mecîd'in *Fermân*'ıyla harbe girme karârına varıldığından, Allâh rızâsı için bütün Peygamber'lerin de bu harbe katıldıklarından bahsedilmiştir:

*Zillu'llâh-ı âlem gösterdi kazâ
Beyân eyledi ümmet ü ashâba
Rizây-ı Hak için cümle Enbiyâ
Çekip sancağı revân eyledi*

dörtlüğünde olduğu gibi, bir başka dörtlüğünde de, er-oğlu er askerlerimiz arasında Peygamber, Evliyâ, o büyük Pîrler'in yürüyüp dolaştıkları anlatılmıştır:

*Görüldü tertîbler, yürüdü asker
Çıktılar meydâna er-oğlu erler
Enbiyâ, Evliyâ, ol büyük Pîrler
Onlar da yürüyüp cev(e)lân eyledi*

denilmekle ordunun ma'nevî varlığını temsîl edenler tasvîr edilmiştir.

VII.

Anonim bir başka destanın bütünü Sivastopol Harbi üzerine söylenilmiştir²⁶; içine aldığı otuz dörtlükte, 19 Eylûl, 1854'de Gözleve'ye asker çıkarılmasından başlayarak, 9 Eylûl, 1855'de Sivastopol'un fethine kadar yer-yer sürüp giden savaşlar, Moskof'un hâinliği, kibirliliği, za'fı, ona karşı koyanların kahramanlığı, gemilerimiz geri dönünce nasıl karşılandığı, herkesin bu şenliklere katıldığı anlatılan destanın, *Sivastopol bil fethi ne âli mısırândan* H.1271 (1855)'de söylenildiği, veyâ yazıldığı anlaşılır. Bunda. Ricâl-i Gayb denilen İslâm büyüklerinin, kahramanlarının, dîn uğrunda şehîd düşenlerin ordumuzun imdâdına koşarak zaferin kazanılmasında ma'nen yardımcı olduklarıyla ilgili fikirlere yer verilmiş değildir; fakat,

*Sivastopol'dan işit hikâye
Mevlâ da etti ihsân inâye*

*Ol Elmalı'da olan gazâda
Tanrı Te'âlâ etti Irâde
İtlâf olundu Moskof orada
Ol Mençikof da kaçtı duyalı*

*Mevlâ da etti nusret, keremler
Gavgâya yoktur bizle mecâli*

mısrâlarından anlaşılacağı üzere, bu harbin kazanılmasının Allâh'ın lutf ve ihsânıyla, O'nun insânın eline bırakılmış isteğiyle, yardımıyla mümkün olduğundan, ma'nevî kuvvetin bu asıl kaynağından bahsedildiği görülmektedir.

Hakkında dîn-eri, gâzi sıfatları kullanılan, adâleti dolayısıyla sık-sık öğülen Abdü'l-Mecîd'in, 29 Eylûl, 1853 tarihli **Hatt-ı Humâyûn**'u kasdedilerek, kılıcı çekip, İslâm olanları savaşa da'vetini, Sancak-ı Şerîf'i meydâna diktğini, Ser-asker Ömer Paşa kumandasındaki askerlerimizin Gözleve'ye girip Kırım Yarım-adası'na ayak basınca başka yerlerin ele geçirilmesinde de nasıl sancak çekildiğini canlandıran, dînî-millî heyecân uyandıran tasvîrlere 1853-56'daki Kırım Harbi üzerine söylenilen destanların çoğunda rastlarız. Bu destanların asıl mühim olan birleşik yanlarından biri, Sinan Paşa'nın, "Bâtın'dan Ervâh Çerisi", İbn-i Kemal'in, "ol ovalara, yazılara sığışmayan, deryâ gibi o sayısız askerlerin", bir halk şâirimizin Erenler Çerisi dediği Rûhlar Ordusu'nu, dâimâ Allâh'ın yardımına güvenen askerlerimizin Gâ'ib gözüyle, ba'zan en önde, ba'zan aralarında gördüklerinden bahsedilmiş olmasıdır; ma'nevî kuvvet kaynağı bu Rûhlar Ordusu'nun kazandırdığı güç dolayısıyla dîn uğruna, îmân бүтүнlüğüyle, vatan aşkıyla nasıl canla-başla savaştıklarını anlatan duygu ve fikirlere yer verilmesidir²⁷. Sırr-ı İlâhî sayılan bu Bâtın, bu gizli kuvvetler harblerle ilgili başka destanlarımızda da yer almaktadır; fakat bunlarda, çok mühim siyâsî mes'elelerin çözümü dolayısıyla başlatılan, geniş muhtelif sâhalaradaki muhtelif cebhelerde çetin savaşlarla üç yıl süren 1853-56 Kırım Harbi üzerine söylenilmiş destanlarımızdaki kadar büyük ölçüde yer tutmuş değildir. Bu sebeple, böyle destanlarımızın, yalnız tarihî gerçeklere uygun vak'aları yansıtmakla kalmayıp, askerlerimizin ma'nevî kuvvet, zafer ümidi kaynağı olan, dolayısıyla halk kültürümüzün dînî-vatanî bakımından mühim bir yönünü teşkil eden Rûhlar Ordusu'na inancını, bu husûstaki duygu ve düşüncelerini aydınlattığı için de kıymet kazanmış bulunduğunu söyleyebiliriz²⁸.

Ankara—5 Ekim, 1986

1 Enver Ziyâ Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, **Nizâm-ı Cedid ve Tanzimât Devirleri**, 3. Baskı, Ankara, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 205, 98, 120 v.d.d.

2 Metinlerin neşrinde parantez işâreti () içerisinde **italik** harflerle dizilmiş olanlar düzeltip ilâve ettiklerimizi, aynı işâret içerisinde düz harflerle dizilenler ise fazla hece ve kelimeleri göstermektedir.

3 Yanılmıyorsa henüz neşredilmemiş olan bu destanın, tam metni, kendi kütüphânemizdeki cönkte bulunmaktadır (Nu. 2, s. 58. v.d.).

4 E.Z.Karal, a.e. s.225-34.

5 Sinan Paşa, *Maârif-Nâme*, İst. 1961, Edebiyât Fakültesi Basımevi, s. 378 v.d. Eser, İsmâil Hikmet Ertaylan'ın Sinan Paşa hakkındaki incelemesiyle, *Maârif-Nâme*'nin tıbbi basımını içine alır.

6 İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Şerafettin Turan, Ankara, 1983, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.197.

7 Kilisli Ahmet Rif'at Bilge'nin *Folklor Çalışmaları ve Mora Destanı* başlıklı makâlemizde, Sinan Paşa ile İbn-i Kemal'in eserlerinden aldığımız metinler, ayrıca bu husûsta başka bilgi ve *Mora Destanı*'nın tam metni de bulunmaktadır (*Halk Kültürü* dergisi, 1984-1., İst., 1984, Gümüş Basımevi, s.119-28).

8 Halk Dili, *Halk Kültürü ve Halk Şâirlerinin Destanlarıyla Türk-Rus Savaşları* (Kubbealtı Akademi Mecmûası, c.11., 2, Nisan, 1973, s.35-39). N.Sâmi Banarlı, Karaca Ahmed'in arsalana bindiği anlatılan menkabe hakkında da bilgi vermiştir: "İlâhî bir vecd içinde, Allâh'ı ile başbaşa kalmak isteyen Karaca Ahmed Sultân'ın bu hâl'ini miskinlik sanıp, aykırı konuşanlar olur. Karaca Ahmed, bunların önüne, kükreyen bir arslan üzerine binmiş, elinde yılandan bir kamçı ile Arslan koşturarak çıkar. Şiirde görüldüğü gibi, büyük Velîler'in bu kerâmeti ve bu menkabesi de şâir Âhû'nun mechûlû değildir."

9 Kırzoğlu Mehmed Fahreddin, 100. Yıldönümü dolayısıyla 1855 Kars Zaferi, İst. 1955, Işıl Matbaası, s.218. "Erzurum'a yerleşen 93 Kars Muhâcirleri'nden bir ihtiyârdan" alındığı kaydedilmiştir.

10 F.Kırzoğlu, a.e. s.216 v.d. Neşredilen otuzdört kıt'anın, müellifin dedesi olan Molla Muhyiddin Efendi'nin defterinden nakledildiği anlaşılmaktadır. 72 Kars Destanı adlı bu şiirin yine otuzdört kıt'ası Kemal Zeki Gençosman'ın eserine (*Türk Destanları*, İst., 1972, Yelken Matbaası, s.154 v.d.), yedi dörtlüğü ise Karahanoğlu aile Tarihçesi ve Karahanoğlu M.Muhtâr'ın *Şiirleri — Kitaplığı*'na da alınmıştır (Hâzırlayanlar: Karahanoğlu Müştak Hâtîfi—Prof. Dr. Kırzoğlu Fahreddin, Erzurum, 1986, Atatürk Üniversitesi Basımevi, s.188).

11 İnsân Sûresi, Âyet-1., Hel etâ 'ale'l-insâni hînunn mine'd-dehri lem yekun şey'enn mezkûrenn: İnsân-oğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şübhesiz, uzun bir zamân geçmemiş midir (*Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* [Me'âl], Diyânet İşleri Yayınları: 90, Ankara, 1978, 76'ncı Sûre, s. 577).

12 Şems Sûresi, Âyet-1., Ve's-şemsi ve duha: Güneşe ve onun ışığına (A.y., a.bsm., 91'inci Sûre, s. 594).

13 Kendi kütühânemizdeki bir cönkte bu destanın tam metni bulunmaktadır. (Nu. 60, s.49, v.d.).

14 E.Z.Karal, a.e., s.232 v.d.

15 Nihad Sâmi Banarlı, *Yürüyüş Destanı*, a.y. s.39-44.

16 Ahmed Nâfiz, *Silistire Muhâsarası*, İst., 1290, Teodor Kasab Matbaası; sâdeleştirek yeni harflerle yayımlayan: Hakkı Târik Us, İst. 1946, Vakıf, Matbaası, s.50 v.d.

17 N.S. Banarlı, *Silistire Destanı*, a.y. s.45-50.

18 Tırabzonlu Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, b.y.y., 1286, s.41.

- 19 E.Z. Karal, a.e., s.237 v.d.
- 20 Destanın tam metni Kemal Zeki Gençosman tarafından neşredilmiştir (**Türk Destanları**, İst. 1972, Yelken Matbaası, s.172-76).
- 21 E.Z. Karal, a.e., s. 238 v.d. Tırabzonlu Ahmed Rizâ, a.e.s.46.
- 22 Metnin bütünü Said Uğur tarafından yayımlanmıştır (**İçel Folkloru**, Ankara, 1947, Ulus Basımevi, s.192-96).
- 23 Şükrü Elçin, **Ruscuk'ta Söylenmiş Bir Destan — Âşık Fakir Sındı ve Bir Destanı**, **Türk Kültürü** dergisi, Yıl-xxiv, Sayı:275, Mart, 1986, s. 190 v.d.d.
- 24 E.Z. Karal, a.e., s.239-40. Tırabzonlu Rizâ, â.e., **Muhârebe-i Sivastopol** bahsi, s.55-66.
- 25 Destanın bütünü Said Uğur tarafından yayımlanmıştır (A.e., s.187-92).
- 26 Eşref Ertekin tarafından, **Cönklerden Derlemeler: Destanı Sivastopol** başlığıyla yayımlanmıştır (**Çorumlu mec.**, nu.24, 1 Temmuz, 1940, s.740-42).

Türk Tarih Kurumu'na tertiplenen Onuncu Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül, 1986)'ne, 1853-1856 Kırım Harbi'yle ilgili Destanlar başlıklı tebliğimizle katılmıştık. O tebliğde, bahis konusu destanların içine aldığı tarih vak'aları, bunların gerçeğe uygunluk bakımından değerleri üzerinde durulmuş, birleşik yanları dolayısıyla Rûhlar Ordusu'ndan kısaca bahsedilerek birkaç örnek verilmeyle yetinilmiştir. T.T. Kurumu'na baskıya verilmiş olan **Bildiriler** arasında bulunan bu makâlemizde Kırım Harbi hakkındaki sekiz destanın ne zamân söylenildiğine ve neşrine, tarih vak'alarına, v.b. mes'elelere dâir oldukça etraflı bilgi, bibliyografya verilmiştir. Bu sebeble, o sekiz destanı Rûhlar Ordusu bakımından incelediğimiz elimizdeki araştırmada geniş bilgi vermiş değiliz; o husûslarda daha çok bilgi edinmek için adı geçen eserden faydalanılabilir.

27 İstiklâl Harbi'nin kazanılmasında da, askerlerimizin yalnız vatan aşkıyla değil, Al-lâh'ın yardımına güvenerek îmân bütünlüğüyle, şehîdlik mertebesinin yüceliğine inanarak cesâretle savaşmalarının mühim te'siri olmuştur. Ordularımızın kumandanları beyân-nâmelerinde, yazışmalarında dîn ulularının, kahramanlıklarla dolu ve mirâscısı olduğumuz millî tarihimizin gösterdiği doğru yoldan ayrılmaksızın zaferin kazanılacağı fikrini kökleştirmeğe çalışmışlardır. Güney Anadolu'da düşmanın yer-yer püskürtüldüğü o günlerde Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak ve ba'zı Millet Vekilleri ile 5 Ağustos, 1920'de Pozantı'ya gelmişler, Cebheler hakkında bilgi edinmişlerdir. Başka bölgelere de gideceklerinden, aynı gün oradan ayrılırken Mustafa Kemal'in isteklerinden biri de, "Adana Vilâyeti Umûm İslâm ahâlisî'ne "**Beyân-nâme**'sinin neşridir." Büyük Millet Meclisi nâmına Cebheleri ziyâret ederek Meclis'in mahabbetkâr teşekkürlerini, muhterem mücâhidlerimize iblâğa me'mûr olan hey'etimizin, mücâhid orduların öncüsü, bütün İslâm âleminin nûr-ı dîde-i mahabbeti olan Adana halkı ile temâşa gelmiş olmaktan duyduğu haz pek büyüktür" cümlesiyle başlayan bu **Beyân-nâme** baştan sona, ma'nevî kuvvet aşılâyıcı fikirleri içine almaktadır: "Peygamber'in esâret tanımayan dîndâr ümmetinin cihâd ordularına öncü olmak şerefiyle mübâhi bulunan siz aziz Adanalı dîndaşlarımız, kalblerinizde sönmez bir azm ve îmân bulunduğu hâlde nazarlarınızı eski hedeflerden çevirerek bir taraftan Merkad-i Peygamber ile mekâbir-i şühedânın, diğer taraftan da nâ-mütenâhi mefâhîr ve cengâverlikle mâli olan tarih-i millîmizin işâret ve irşâdına tâbi oldunuz. O ândan i'tibâren Adana İslâmları bütün Anadolu için vatan-perverlik timsâli oldu. Düşmanların tecâvüzlerine karşı maddî ve ma'nevî bir sedd-i âhenin olmak şerefini hakkıyla ihrâz eyledi"; "Hakîkî kuvveti Allâh'ın yardımından alan ve muhâfaza-i şeref ve istiklâl uğrunda a'zamî fedâkârlık duygularını şân ve şerefle dolu ecdâdımızdan tevârûs eden mil-

letimizin yakın bir zamânda her türlü dîni, millî tarihine şânlı ve ebedî sahîfeler ilâve edeceğine şübhe yoktur” denilmekte idi (Kâsım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cebhesi**, Ankara, 1970, San Matbaası, s.200 v.d. Sâdeleştirilmiş metni de vardır: S. 206 v.d.). Bölge Kumandanı Sinan Beğ'in, Adana Vâlisi ve 41'inci Tümen Kumandanı Nûrî (Conker)'ye, Adana'ya bir gece baskın yapması hakkındaki düşüncesini bildirmesi üzerine, bu Kumandanlık'ın 20 Ekim, 1920 tarihli cevâbında, “Adana'ya baskın yapılması uygundur”; “Köylerden mümkün olduğu kadar kuvvet getirilmesine vatanın selâmeti adına çalışınız. Allâh'ın inâyetiyle ve ünlü erlerimizin dînî gayretleriyle düşmanı püskürteceğinizden emînim” deniliyordu (A.e., s.244. v.d.).

28 Bu araştırmamız, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Kültürel Faâliyetler Başkanlığı'nca düzenlenen Terzi Baba Semineri'ne, 13 Ekim, 1986'da, Erzincan Halk Eğitim Merkezi'nde kısaltılarak sunulmuştur.

MEÇHÛLDEN MISRÂLAR

Sesleniş

*Perdeler çekildi geceye birden
Ve yer gök delindi avuçlarında.
Arındı bir gönül pasdan ve kirden,
Ebediyyet gibi aşkdan, şiirden
Bir dünyâ bilindi avuçlarında.*

*Bir anda apaçık gördüm sonumu:
Hayâtım silindi avuçlarında.
Bilmiyorum artık ne olduğunu..
Suâller açıldı Münkir-Nekir'den:
Sırat'a gelindi avuçlarında.*

*Bir hâreli bulut idi gözlerim,
Sâğnaklara döndü avuçlarında.
Dokuz gökten yere indi, gözlerim
Ve rûhum sesini öptüğü yerden,
Sordu meçhûlünü sonsuz şiirden:
O gönül kimindi avuçlarında?*

A. Yağmur TUNALI

HAYIR

Hayri BİLECİK

Kelimelerimiz vardır; düşündürür. Kelimelerimiz vardır; duygulandırır. Öyle kelimelerimiz de vardır ki; atalarımızın eriştiği insânî medeniyete esas olan millî tefekkürümüzün birer âbidesi hâline gelmişlerdir.

İşte, günümüz Türkçesinde “Evet”in zıddı olarak “Yok, öyle değil, olmaz” mânâlarında kullandığımız HAYIR da bunlardan biri...

Aslında bu kelime; iyilik, iyi, faydalı vb. mânâlarla lisânımıza yerleşmiş bulunan Arapça HAYR’ın, millî tefekkürümüz içinde mayalanıp farklı bir hüviyet kazanmış şeklinden ibârettir.

Farklı diyorum zîrâ, HAYIR kelimesinin “Evet”in zıddı olarak kullanılışı sâdece bize mahsustur. Kelime aslen Arapça olduğu halde Araplar, aynı mânâ için neffî edâtı olan LÂ (yok) demeyi tercih etmişlerdir.

Acabâ biz, niçin “Yok, olmaz, öyle değil” denilecek yerde “İyilik, iyi..” v.b mânâlara gelen HAYIR’ı kullanmışız?

Günümüzde, kelimenin bu tarz kullanılışı pek mantıklı gözükmüyor. Son devir lügatlerinin pek çoğunda, HAYIR’ın menşei ile ilgili hiç bir malûmatın verilmemiş olması, belki de aynı sebeptendir.

Halbuki Şemseddin Sâmî, Kâmus-ı Türkî isimli lüğatinin HAYR (حَيْر) maddesinde bu kelime için: “İyilik mânâsı ile tefe’ülen (men-fî bir şeyi hayra yorarak) YOK makâmında kullanılır” diyor. Ayrıca kelimenin, son senelerde kaleme alınan eski yazı metinlerde çokça görüldüğü gibi, hı ile ye harfleri arasına elif konularak, HÂYIR (حَايِر) şeklinde yazılmasının de pek abes olduğunu açıkça belirtiyor.

Hüseyin Kâzım ise, Büyük Türk Lügati’nde aynı madde ile ilgili görüşünü: “İnkâr makâmında teeddüben (edebe riâyet ederek) HAYIR (حَيْر) derler” şeklinde ifâde etmiş.

Açıkça görülüyor ki, ecdâdımız HAYIR derken bu kelimeyi; yok öyle değil, olmaz” gibi menfî ve kırıci hükümler hâlinde değil, edebe riâyet edip: “Bende yok, ama Allah sana daha hayırlısını versin. Öyle değil, ama hayırlısı olsun. Böyle olmaz, ama hayır olur inşallah...” makâmında hep hayra yorarak kullanmışlar.

Zîrâ onlar, her şeyin Allah’dan olduğunu biliyor ve her an O’nun huzûrunda bulunduklarını idrâk etmenin edebi içinde “Olanda hayır vardır” diyebiliyorlardı.

Başka bir ifâdeyle atalarımız; Türklük şuûru ile kaynaşan TEVHİD inancını, sözden öze indirmiş ve günlük hayâtın her safhasında yaşanır hâle getirmişlerdi.

Netîce olarak diyebiliriz ki, mîmârîmizde Selimiye ve Süleymâniye ne ise, ecdâdımızın dilinde üstün mânâ ve mefhûmlar kazanan kelimelerimiz de odur. Bu sebeple, anadilimizi hakkıyla öğrenmek ve öğretmek, mânâda istikbâlimizin temînâtı olacaktır.

EĞİTİMİN TÂRİFİ HAKKINDA

Yrd. Doç. Dr. Ali Osman Özcan

GİRİŞ

Ülkemizde eğitim sâhasında yazılmış eserlerde “eğitim” hakkında çok değişik türde yapılmış târiflerle karşılaşmak mümkündür. Maalesef bu târiflerde bir “gerçeklik” olarak “eğitim” mefhûmu çok az ele alınmıştır. Araştırmacılarımız eğitimin özünden çok, görünüşleriyle veyâ eğitimin “sosyal-politik” yönüyle ilgilenmişlerdir. Eğitimcilerimiz arasında bile “eğitimin târifi” konusunda görüş birliği olduğunu söylemek zordur. Eğitimcileri ortak bir târif üzerinde birleştirmek maksadıyla bir eğitimcimiz tarafından teşebbüste bulunulmuştur. Ancak bu denemenin bütün eğitimciler tarafından benimsendiğini söyleyemeyiz. Bunun bir çok sebepleri vardır. Biz yazımızda bu târifin bazı yönleri üzerinde duracak, eğitim-öğretim arasındaki ilişkileri ele alacağız.

EĞİTİM NEDİR?

İlimde dâimâ “Ne?” sorusu, “Niçin?” sorusundan önce gelir. Bu durum, mantikî bir mecbûriyettir. Bu bakımdan “eğitim nedir?” sorusu dâimâ “eğitim niçindir?” sorusundan öncedir. “Ne?” sorusu, “Niçin?” sorusuna temel teşkil eder. “Ne?” sorusuna cevap verildikten sonra “Niçin?” sorusu sorulabilir. Bu bakımdan eğitimin bir gerçeklik olarak ortaya konulması, yâni eğitimin ne olduğunun belirlenmesi gerekir. Yapılacak bir târifde önce bu husûsa dikkat edilmelidir. “Niçin?” sorusu, gâyeyi orta-

ya çıkarır. Gâye ise, olanın özellikleri ile değil, olması gerekenin özellikleri ile ilgilidir. Gâyede dâimâ bir soyutlama, bir idealize etme durumu söz konusudur.

Bu kriterlere göre, eğitimcimiz tarafından yapılan târifin değerlendirilmesine geçebiliriz. Sözü geçen târif şudur: **“Eğitim, bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir¹. ”**

Bu târif, eğitimin netîcesine göre, yâni eğitimin bâzı görünüşlerine göre yapılmış **“Ne?”** sorusundan çok **“Niçin?”** sorusuna cevap vermeye çalışan bir târifdir. Sözügeçen **“kasıtlı ve istendik”** kavramları, gâyeyi ifâde ederler. **“Niçin?”** sorusuna cevap verirler.

Bu târifde **“eğitim”** kelimesinin yerine **“öğretim”** kelimesinin konması daha uygun olacak gibi görünmektedir. Çünkü eğitim, öğretimi de ihtivâ eden bir mefhumdur. **“İçlem”** ve **“kaplam”** özelliklerine göre, eğitim bir üst kavramdır. Kavramların içlem ve kaplamalarının değiştirilmesi târifin ilgi sâhasını değiştirir. Öğretim, eğitimin bir görünüşü, bir aracıdır. Eğitim ile öğretim, eş anlamlı kavramlar değildir. Böyle bir durum, **“eğitim”** kavramının anlamının daraltılmasını gerektirir ki, böyle bir tutum da hatâlıdır.

Bu târif **“Eğitimde Program Geliştirme”** adlı disiplinin târifine uygun olabilir. Fakat **“Eğitimde Program Geliştirme”** kavramı da yanlış yapılmış bir kavramdır. Bunun **“Öğretimde Program Geliştirme”** olması gerekirdi. Bir yanıştan bir başka yanlışa düşülmüştür. Bu söyleyiş, konuya yabancı olanlar veyâ eğitim gerçekliği hakkında başka dinamikleri veyâ görünüşleri dikkate almayanlar açısından doğru gibi görülebilir. **“Eğitimde Program Geliştirme”** eğitimin sâdece bir görünüşünü yansıtır. Eğitim gerçekliğini tam olarak şâmil değildir. Bu durum, parçanın bütüne hâkim olması anlamına gelir ki, bu da mantıkî olarak mümkün değildir. **“Kendi yaşantısı yoluyla”** deymi sübjektiftir. Bu târif, **“eğitim”** mefhûmuna başka bir mânâ ve muhtevâ kazandırmak maksadına yöneliktir; dikkat edildiğinde, **“öğrenme-öğretme”** tarafı ağır basmakta, dolayısıyla eğitim ikinci plâna itilmiş olmaktadır. Öğrenme-öğretme ise, eğitimin vâsıtalarıdır. Vâsita ile gâye mefhumları özdeş (aynî) değildir.

Öğrenme-öğretme, o andaki (şimdiki zamandaki) insan davranışları ile ilgilidir. İnsan davranışlarına gâyeler tâyin etmek işi, eğitim biliminden faydalanılarak yapılabilir. Yâni eğitim, insan davranışlarına gâyeler tâyin eder. Öğrenme-öğretme ise, bu gâyelerin gerçekleştirilmesinde tutulacak yolları gösterir, yâni vâsitadırlar. **İnsan davranışlarına gâyeler tâyin etme,**

şahsiyetin yüksek tabakalarına âittir. Gâyeler, şahsiyetin yüksek tabakalarına hitap ederler. Bu tabakaları faâliyetle geçirme ise, eğitimin ferdî olan yönüdür. **İnsanı insan yapan bu tabaka, diğer şahsiyet tabakalarının üstünde yer alır.** Eğitim vetîresi, insanı insan yapmak için, bu yüksek tabakaları faâliyetle geçirme vetîresidir. Öğretimle verilen şeyler, bu tabaka tarafından süzülerek özümlenir. Bu süzme işinde, ferdî hürriyet (**derûnî hürriyet**) söz konusudur. Bu hürriyet, insanı robot olmaktan kurtaran, dış kontrolden çok iç kontrol imkânı veren bir hürriyettir. Eğitim ise, ferde bu iç hürriyeti kazandırma vetîresi, olarak, bir gerçekliğin ifâdesidir.

Bu târife göre eğitim uygulaması yapıldığında; ortaya başka bir durum çıkar. Eğitimin bir teorik, bir de uygulama yönü vardır. Uygulama yönü bakımından bu eğitim târifinde okullar; **vatandaş yetiştiren fabrikalar** olarak anlaşılır. Okulların iyi insan yetiştirme niteliği ortadan kalkar. **Okullar, eğitimin uygulandığı yerler olarak, birer fabrika değildir.**

Burada târiflerin taşınması gereken özellikler üzerinde durmak istemiyorum. Ancak bu târifin tek yanlı ve belirli bir insan anlayışını, dünyâ görüşünü yansıttığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu târifin “eğitim gerçekliğini” tam olarak yansıtmadığı kendiliğinden ortaya çıkar.

Bu târif, belli bir dünyâ görüşü, insan anlayışı ve ideolojinin maksadına uygun olarak yapılmıştır. İnsanı kendi örneğine göre şekillendiren ve kavramları da bu ideolojinin emrine veren bir görüşün temsilinden başka bir şey değildir. Bu yüzden “tanım”ın yapılmasında **ilmî tarafsızlık** ilkesi bir tarafa bırakılmıştır.

Bu dünyâ görüşünde “**eğitim**” ikinci plâna itilir ve onun yerine “**öğretim**” geçirilir. “**Öğretim**” de, herhangi bir şekilde insanların şahsiyetini geliştirmek ve etkilemek için, yine insanlar tarafından yapılan faâliyetler olarak anlaşılır. Yâni öğretim, insanları daha iyi, daha olgun, daha başarılı, mükemmel veyâ daha değerli varlıklar yapmak için, başka insanlar tarafından yapılan faâliyetlerdir.

Gerçekte ise, öğretimle eğitim, birbirinden farklı şeylerdir. Eğitim, öğretime âit görüşler veyâ problemlerin az çok sistemli bir bütünlüğüdür. **En geniş mânâsı ile eğitim; öğretim ilkeleri ve öğretim teorisi için kullanılan bir üst kavramdır.** Bu kavram, ilmî olmayan teoriler (spekülasyonlar) kadar, ilmî teorileri de kapsar. Adı geçen târife göre ise, öğretimin ilmî teorilerine eğitim denir. Bu da hatâlıdır. Öğretimin davranışlara hedef tâyin eden yönüne “**pratik-uygulanabilir eğitim**” denir ki, bu da yukarıda açıkladığımız sebepler yüzünden doğru olamaz. Öğretime daha fazla ağırlık verilmesi, eğitimin gerçeklik olarak anlaşılmasını engeller.

Öğretimde belli bir insan modeli söz konusu edilir (eğitimin antropolojik yönü). Öğretim, eğitimin târihî durumunu, bu durumun analizini

ifâdeden âcizdir. Öğretimden, öğretimin gâyelerini çıkarmak mümkün değildir. Bu da karşımıza teleolojik (gâye) problem olarak çıkar. Gâyelerin gerçekleştirilmesinde hangi vâsıtalar tavsiye edilecektir (teknolojik veyâ metot problemi)? Bu soruların cevaplarını, adı geçen târifden çıkarmak mümkün değildir.

Eğitimin, öğretim olarak anlaşılması, ferdin, ferdî olarak gelişmesini göz önünde tutmaz. Sosyolojizmden hareket eden, eğitimi sosyolojinin emrine veren bir târif, târif olma özelliğini kaybeder. Adı geçen târifde bu yapılmıştır.

Şimdi de adı geçen târifdeki insan anlayışı ve dünyâ görüşünün geri plânında yatan fikrî temele bakalım. Zirâ bu temel bilinince; eğitimin öğretim olarak anlaşılması daha kolay olacaktır.

“İnsan, doğuştan iyidir. Tabiat (!) tarafından iyi yaratılmıştır. Fakat toplum onu bozar.” Bu fikir temeli yeni değildir. Belli bir dünyâ görüşünün temel önermesidir. Avrupa’da **“Aydınlanma Çağı”**’nda hristiyanlığın insan anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Hristiyanlıkta **“insanın bir günâhkâr olarak dünyâyâ geldiği”** görüşü temeldir). İnsanı bozan toplumun yapısının yerine, insan şahsiyetini geliştiren, bir toplum düzeni kurulmalıdır. Toplum yapısının tamâmen değiştirilmesiyle **“iyi olarak”** dünyâyâ gelen insan da **“iyi niteliklerini”** geliştirebilir. Tabî ki, bu toplum düzenine uygun bir eğitim sistemi ve eğitim programı da olacaktır.

Böylece eğitim; toplum yararına olarak öğretimin emrine verilmiş olmaktadır. Ferdiyet ikinci plâna itilmektedir. Bunu yukarıda açıklamıştık.

İkinci olarak **“insana dışardan istenilen şekil verilebilir, insan buna göre dışardan sevk ve idâre edilebilir. İnsan, içten değil, dışarıdan kontrol edilen bir varlıktır. Her insan dışardan verilmek istenilen şahsiyet niteliklerini kazanma iktidârına sâhiptir (aşırı çevreci bir görüş). İnsanın tabiatı sonsuz derecede dışardan şekillendirilebilir (yeter ki, uygun öğretim şartları hazırlansın). İnsan şahsiyeti ise, dışardan yapılabilecek, inşâ edilebilecek bir şeydir. İnsanın şahsiyeti dışardan yapılacak tesirlerle istenen şekli kazanabilir. İnsanın şahsiyeti büyük ölçüde çevreye ve özellikle toplum ve toplum kültürüne bağlıdır. Çevreyi ve toplum yapısını, toplumun kültürünü değiştirerek insana yeni bir şahsiyet kazandırmak mümkündür. Bu bakımdan eğitim-öğretim, politik amaçların emrine verilmelidir. Bunun için çevre ve toplum yapısı yeni bir şekilde düzenlenmeli ve “eğitimde fırsat eşitliği” sağlanmış olmalıdır. Bilhassa “eğitimde fırsat eşitliği” idealize bir şekilde uygulanmış olmalıdır. Görüldüğü gibi bu anlayışta, yeni ve mükemmel bir toplum yaratmak için, yeni ve daha mükemmel insanlar yaratılabilir ve bu gereklidir. Öğretim yapılan okullar da, öğrencileri inandıran reklâm acenteleridir. Çünkü yeni insanlar, ancak yeni okullarda, yeni bir öğretimle yetiştirilebilir. Bu açıdan eğitim değil, öğretim ge-**

rekli'dir." Dolayısıyla bu görüşte eğitim-öğretim ilişkileri tāmamen başka bir şekilde ele alınmaktadır. Eğitimle öğretim eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Üçüncü olarak "Her insan, kendi kaderini kendisi tâyin eder ve akılcı bir şekilde düşünme ve bağımsız davranışlarda bulunma yeteneklerine sâhiptir. Yeter ki mevcut sosyal yapı, onun istifad ve yeteneklerini köreltmesin." şeklindeki görüş ileri sürülür. Fakat bu konuda sosyal yapının bu istifad ve kabiliyetleri körelttiği, eğitim uygulamasının teoriden üstün olduğu dâimâ ve ısrarla vurgulanır.

Dördüncü görüş: "İnsan neyin iyi, doğru ve gerçek, neyin kötü olduğunu kendi imkânlarıyla bilemez. Bunu en iyi bilen ise, bu görüşün kendisidir. Halka rağmen, topluma rağmen; halk için, toplum için" sloganını kullanır. Bu yüzden insanların, toplumun aydınları (seçkinleri!) tarafından yönlendirilmesi gerekir. Nelerin doğru ve iyi, nelerin kötü ve yanlış olduğu konusunda insanlar eğitime muhtaçtırlar. Bu görüşün esâsı budur, her şeyi bilir, bilgide bütün başka görüşlerden öndedir. Bilginin liderliğini yaptığını ileri sürer. Başka dünyâ görüşleri, geçersiz görüşlerdir. "Her şeyin en iyisini bilmek" bu görüşün temel önermesidir. Eğitim bilimi de bu görüşün tesiri altında; sosyal ilişkilerin düzeltilmesini göz önünde tutmak zorundadır ve bu ilişkilerin düzeltilmesi hiç bir zaman sona ermeyecektir. Her kasıtlı düzeltme tekrar başka düzeltmelere imkân verecek ve müesseseleşmeyi önleyecek bir şekilde bu düzeltmeleri yapacaktır. Gâye budur. Yâni geleceğin ideal ve mükemmel toplumu, ancak eğitimle (öğretim) ortaya çıkabilecektir. Yeni bir toplum ise, ancak insanları olduğundan tamâmen başka yapacak bir eğitimle (öğretimle) mümkündür. Bu anlayışın yansımasını adı geçen târifde görmek mümkündür. "Kasıtlı ve istendik" söyleyişi, insanın neyin doğru ve gerçek, neyin iyi olduğunu ayırd etme (tefrik) kabiliyetinden yoksun olan insanların, toplumun aydınları tarafından yönlendirilmesi gerektiği; eğitimin kasıtlı kültürleme olarak târifi, bu durumu açıkça ifâde etmektedir. Politikanın emrine verilen bir öğretim, bir gerçeklik olarak "eğitimi" nasıl ifâde edebilir? Kendisinin varlığını nasıl tarafsız bir şekilde koruyabilir? İlmî olduğunu nasıl iddiâ edebilir? Bu mümkün değildir. Öğretim, insanları kendi kültürlerine (mevcut sosyal düzene) yabancılaştırmalı ve kendi toplumlarının norm ve değerlerine olan bağlılıklarından onları kurtarmalıdır. Dolayısıyla böyle bir durum, eğitimin toplum kültürünü koruma fonksiyonunu ikinci plâna iter. O zaman toplum, kendi kültürünü koruyan fertler değil, kendine yabancı fertler yetiştirir ki, bu da eşyânın tabiatına aykırıdır.

Görüldüğü gibi, eğitimle öğretimi eş anlamlı gösteren bir eğitim târifi-

nin geri plânı tamâmen farklıdır.

Beşinci olarak adı geçen târifdeki dünyâ görüşünde; **toplumdaki çatışmalar**, insanın akılcı düşünmesini teşvik edici bir rol oynar. Bu yüzden insan, dâimâ sosyal çatışmaların içinde olmalıdır. Sosyal çatışmalara seyirci kalan birisi, kendi şahsiyetini geliştiremez. Bu konuda insanın şuurlandırılması, bizzat bu çatışmalara katılması gerekir.

Geri planında böyle bir insan anlayışı yatan bir görüşün bütün eğitimciler tarafından kabul edilmesi elbette mümkün değildir. İnsana, bir fert olarak değer vermeyen, onu bir gâye olarak kabul etmeyen, ferdi vasıta sayan bir görüşün “eğitim” târifini kabul etmek mümkün değildir. Çünkü, adı geçen târifde bir zorlama vardır. Oysa eğitimde baskı ve zorlamanın olmaması gerekir. Bu târif esas alınırса eğitim bir **beyin yıkama** metodu olarak anlaşılabilir. Beyin yıkamanın öğretimle belli bir ilişkisi vardır; fakat eğitimle hiç bir ilişkisi yoktur. Eğitim, bir beyin yıkama faaliyeti olamaz. Beyin yıkamada (kasıtlı kültürleme) bir baskı, ferdin direncini kırma (hürriyetine aykırı olan şeyi yaptırma) yâni istendik değişme söz konusudur. Eğitimde hür irâde, eğitilmiş olmaktan sevinç duyma, eğitici ile eğitilen arasındaki eğitim vasatında cereyan eden sevgiye dayalı ilişkiler, bu târifde yok sayılmıştır.

Eğitimin bir makro, bir de mikro derecesi vardır. Bir gerçeklik olarak makro seviyede eğitim, cihanşümûldür. Yukarıdaki târif ise, mikro seviyeden yapılmıştır. Mikro seviyede yapılan bir târifin alanını değiştirmek yanlışdır. Eğitimi anlatmaktan uzaktır. Halbuki eğitim gerçekliğinin yapısı ve kânunlarının yapılan târifde belirtilmesi gerekirdi. Böyle bir yola baş vurulmamıştır.

İnsan şahsiyetinin doğuştan ne iyi, ne de kötü olduğu; insanın doğuştan getirdikleri ile çevre faktörlerinin müşterek bir ürünü olduğunu ileri süren görüşler de vardır. Bu görüşler de en az, yukarıda işâret olunan görüş kadar, eğitimi tanımlamakta haklıdırlar. Fakat haksızmış gibi bir ön yargı ile değerlendirilmişlerdir.

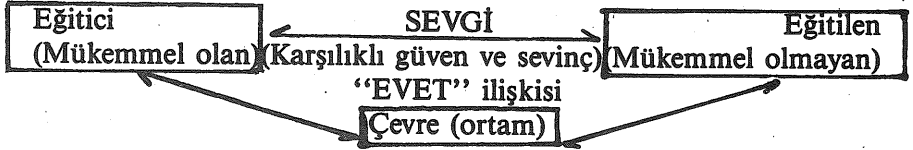
Eğitim, ferdin kendisini ve çevresini anlaması, yorumlaması maksadına yönelik bir süreçtir. Eğitimde hem eğitilen, hem de eğiten vardır. Yukarıdaki târifde ise daha çok eğitilene ağırlık verilmiştir. Sebebi mâruf dünyâ görüşünün gâyelerine uygun olarak bir **eğitilen** ortaya çıkarmaktır. Dışardan kontrol edilen bir insan, kendini nasıl gerçekleştirebilecektir? Robot olmaktan nasıl kurtulacaktır?

Eğitim, eğitim ilişkisi olan her şeyi içine alır. Dolayısıyla Eğitimin târifi yapılırken, parçalarla bütün arasındaki ilişkilerin iyi belirtilmesi gerekir.

Eğitim, insanın bizzat kendini araması, bulması ve mükemmelleştirmeye çalışmasını da ifâde eden bir vetire olarak anlaşılabilir. Böyle bir vetirede; ferdin hür irâdesi kendine yol gösterir. Fert isterse, hiçbir baskı altında kalmadan bunu yapabilir. İnsanın bu yönünün yapılacak bir târifde dikkate alınması, onun şahsına saygı gösterilmesini gerektirir. Şâyet “**kasıtlı olarak ve istendik değişme meydana getirme süreci**”, her zaman müsbet neticeler verse idi, toplumları değiştirmek için, başka görüşlere ihtiyaç kalmaz, fabrika ürünleri gibi “**standart insanlar**” yetiştirme işi, şimdiye kadar çoktan gerçekleştirilmiş olurdu. Bu açıdan yapılan târif **ferdî farkları dikkate almayan bir dünyâ görüşünün** temsilinden başka bir şey değildir.

Eğitim, eğitici tarafından (fert veyâ toplum) eğitilene, kendi bencilliğinden, içe kapanıklığından, bulunduğu alt seviyeden kurtararak sosyal hayata katılmasını, kendini bulmasını temin etmekle mükelleftir. Bunu şöyle de gösterebiliriz:

Eğitim =

Eğitim, bütün bu ilişkiler bütünlüğüdür

Eğitici ile eğitilen arasında cereyan eden eğitim, olması gerekene (ideal olana) inanma sevgisinden doğar ve başkalarıyla ilişki kurma sevinciyle mümkündür.

Eğitim; eğitilenin eğiticiye, eğitcinin eğitilene “evet” demesiyle gerçekleşen bir ilişkiler zinciridir. Eğitimde dâimâ olması gerekene, kutsî olana yönelme söz konusudur. Öğretimde ise, bunun uygulanması esastır.

Eğitim, eğitim vasatında eğitme ve eğitilme cephelerini ihtivâ eder. Sâ-dece eğitilme yönünü ele almak, eğitimin târifi için yeterli değildir. Eğitilme boyutunun nicelik ve nitelikleri ile eğitme boyutunun nicelik ve nitelikleri farklıdır. Olması gerekene yönelen eğitim, ferde bir **hayat felsefesi** kazandırmak gayesindedir. Hayat felsefesi ile “**kasıtlı ve istendik değişme meydana getirme**” aynı anlamda mıdır? Eğitim; eğitici tarafından eğitilende en iyi, en güzel, en mükemmel, en kutsî, en asil, en uygun, en doğru, en akılcı olanın felsefesini kazandırma, ortaya çıkarma süreci olarak da anlaşılabilir. Yâni eğitim, eğitici tarafından eğitilene, onun hür irâdesine uygun, evet ilişkisiyle mükemmeliyet damgasının vurulması sürecidir.

Eğitimin bir kudsiyet yönü vardır. Her kültür, bu kudsiyeti kendi dün-

yâ görüşüne göre, bu kavrama yükler. Yukarda adı geçen târifin yapıldığı dünyâ görüşünde; ideal toplumun insanına olan inanç; bütün inançların üzerinde bir üstün değer olarak kabul edilmiştir. Halbuki bizim kültürümüzde “kâmil insan” yetiştirmek esastır. Bu, ilimle irfanı birleştiren bir insan tipidir.

Eğitimin hedefi bilgin değil, BİLGE insan, ilim ve irfanı kendi şahsında birleştirmiş mükemmel insan yetiştirmektir.

Adı geçen “tanım”ın yapıldığı dünyâ görüşünde; güven, nezâket, edeb, görgü, saygı, hürmet minnettarlık, tevâzu, çalışkanlık, sadâkat, vefâ, itaat, disiplin, tercih (seçim), kendini kontrol, örf ve âdet, otorite, nâmus, iffet, vazîfe, nizam, duygu, vatan, millet, askerlik v.s. gibi kavramlar -ki, insanı insan yapan niteliklerdir- tamâmen eğitimin dışına atılmışlardır. Bu kavramların eğitim gerçekliğinden tamâmen atılması istenir. Hele devlet, millet, âile, vicdan kavramları insanı köleleştiren kavramlar olarak yorumlanıp eğitimde söz konusu edilmeleri sanki yasaklanmıştır. Bu açıdan yapılan “tanım”ın bir daha gözden geçirilerek, diğer dünyâ görüşleri, felsefeler de dikkate alınarak tarafsız bir eğitim târifi yapılmalıdır. Böylece eğitim daha gerçekçi bir şekilde asıl yerini bulmuş ve kendisini (kendi gerçekliğini) öğretim kavramının baskısı altından kurtarmış olacaktır. Esas olan da budur.

Eğitimcilerimizin “eğitim” ile “öğretim” kavramları arasında bir ayırma giderek, eğitim kavramına kendi hakkı olan yeri vermesi zamânı gelmiştir. Eğitim bilimi, didaktiğin baskısından böylece kurtulmuş olacaktır. Eğitim bilimini, târihin, psikolojinin, felsefenin, sosyolojinin ve diğer bilimlerin baskısından kurtarma zamânı gelmiştir. Bu da eğitim bilimine gerçekten inanmış ilim adamları tarafından yapılabilir. Bunun yapılması, ülkemizde eğitim biliminin gelişmesine de katkıda bulunacaktır.

Gerçi eğitim biliminin diğer bilimlerdeki gelişmelerden faydalanmaması söz konusu olamaz. Ancak bu ilimlerin baskısı altına girmesi de o derece sakıncalıdır. Eğitim sahasında yapılacak gerek teorik, gerekse uygulama araştırmalarında bu konuya ağırlık verilmesi gerekir. İnsan, et ve kemik yığınının ibâret bir canlı değildir. Yeryüzünde Tanrı’nın halifesidir. Bu anlayışla insanın değerli bir varlık olduğu, onun robot olmadığı, eğitimle insânî nitelikleri kazanması gerektiği gerçeğini gözden uzak tutamayız. İlim, cihanşümûldür. Hiç bir görüşün tekelinde değildir.

Eğitimle öğretimin birbirine karıştırılması, eğitim biliminin gelişmesini engelleyen bir sebeptir. Bu ayırımın mümkün olduğu kadar detaylı bir şekilde yapılması zamânı çoktan gelmiştir. Hiç bir dünyâ görüşüne bağlı

kalmadan, tamâmen ilmî endişelerle, ilmin verilerinden yararlanılarak, kullanılabilirlik, uygulanabilirlik doğrulanabilirlik kriterlerine göre, bir târif yapılmalıdır. Bâzı târif denemeleriyle zihinleri karıştırmak ise, hiç de doğru değildir, Aksine bu tutum, gerçekliği saptırmaktan başka bir işe yaramaz. Eğitim bilimcilerin önce, eğitim kavramı üzerinde anlaşma sağlamaları gerekir. Ehliyeteye bakılmaksızın herkesin eğitim hakkında bir şeyler söylemeye kendini yetkili görmesi ise, çok zararlı bir tutumdur.

OSMANLI DEVLETİ'NDE CİZYE (TANZİMAT'A KADAR) ★

Y. Doç. Dr. Ziya KAZICI
(MÜ. İlâhiyat Fakültesi)

Bilindiği gibi, çok geniş topraklar üzerinde hâkimiyetini tesis eden Osmanlı Devleti, çeşitli, din, dil, ırk, örf ve âdetlere sâhip toplulukları asırlarca âdilâne bir şekilde idâre etmişti. Ulaşım ve haberleşme teknolojisi bakımından günümüzle mukâyese edilemeyecek derecede imkânsızlıklar içinde bulunan o asırların dünyâsında, bunca farklı yapıdaki toplulukları cebir ve tazyik kullanmadan idâre etmek ve onlara (günün imkânları nisbetinde) normal bir hayat seviyesi kazandırmaya çalışmak, basit bir hâkimiyet ve idâre anlayışının sonucu olmasa gerektir. Köklü ve yerleşmiş bir anlayışın sonucu olarak 5 Mayıs 1837 yılında, Şumnu'da halka hitâben bir konuşma yapan Sultan II. Mahmud Han şöyle diyordu: “Siz Rumlar, siz Ermeniler, ve siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi, Allah'ın kulu ve benim tebeamsınız. Dinleriniz başka başkadır. Fakat hepiniz devlet kânunlarının ve irâde-i şâhânemin himâyesindesiniz. Size tarh edilen vergileri ödeyin. Bunların kullanılacakları maksatlar, sizin emniyetiniz ve refâhınızdır.¹”

Gerçekten Osmanlı Devleti, tebeası olan gayr-ı müslimlere karşı o kadar hoşgörölü ve müsâmahakâr bir şekilde davranmıştır ki bunun benzerini yirminci asrın son çeyreğinde bulunan günümüz devletlerinin bir çoğunda görmek mümkün değildir. Osmanlı müsâmahası ile ilgili olarak arşivlerimizde pek çok belge bulunmasına rağmen biz bu konuda bâzı yabancıların görüşlerine kısaca temas etmek istiyoruz. Böylece, söz konusu olan cizye mevzûunun, daha iyi anlaşılacağına inanıyoruz.

Osmanlı idâresinden bahseden **Raphaela Lewis** “Osmanlı idâresinin insanî yönünü ortaya koyan bir faktör de şudur: Kendi idâresi altında yaşayan hristiyan ve müsevîler vergilerini zamânında verdikçe ve müslümanları kızdıracak kışkırtıcı bir harekette bulunmadıkça onlara en güzel bir şekilde muamele etmek”² diyerek Osmanlı tebeası olan kimseler arasında din veya başka bir farkın gözetilmediğini belirtir.

Bütün İslâm ülkelerinde olduğu gibi Osmanlılarda da, başka dinden olanlara karşı hoşgörü sahibi olmak ve onların hareketlerini müsâmahe ile karşılamak, devlet politikasının en önemli özelliği idi. Bu politikaya, devletin kuruluşundan itibaren riâyet ediliyordu. Nitekim **Gibbons**: “Evvvelki Osmanlıları, Bizanslılar ve Balkan Yarımadası’ndaki sâir unsurlarla mukâyese ettiğimiz zaman, Osmanlıların daha barışçı olduklarını kabul ve beyan etmemiz icâb eder. Geniş bir hristiyan kitlesini tebea edinen **Orhan**, zorla din değiştirme teşebbüsünde bulunmayacak kadar akıllı idi.”³ diyerek bu anlayışın daha devletin kuruluşundan itibaren var olduğunu belirtmek ister. Gerçekten de **Orhan Gâzî**’nin başka türlü davranması da mümkün değildi. Zîrâ bağlı olduğu din ile babasının tatbîkâtı bundan farklı bir muâmeleye rızâ göstermezlerdi. Aynı müellif eserinin bir başka yerinde de şunları söyler: “Yahudilerin toptan öldürüldüğü ve engizisyon mahkemelerinin ölüm saçtığı bir devirde Osmanlılar, idâresi altında bulunan çeşitli dinlere bağlı kimseleri barış ve âhenk içinde yaşıyorlardı. Osmanlılar yeni zaman târihinde milliyetlerini tesis ederken, dînî hürriyet umdesini temel taşı olmak üzere vaz etmiş ilk millettir. Arası kesilmeyen yahudi ta’zibatı ve engisizyona resmen yardım mes’ûliyeti lekesini taşıyan asırlar esnâsında hristiyan ve müslümanlar, Osmanlıların idâresi altında âhenk ve barış içinde yaşıyorlardı.”⁴

İslâm araştırmaları sâhasında büyük bir mütehasıs kabul edilen **Brockelmann** ise Osmanlı idâresi ve müsâmahası konusuna şu ifâdelerle temas etmektedir: “Müslüman Türkler, fetihleri esnâsında isteselerdi hristiyanlığı tamâmen yok edebilirlerdi. Fakat mensûbu bulundukları din buna müsaade etmez. Bu yüzden **Fâtih Sultan Mehmed**, nasıl ki daha önce dedeleri kendi kilise teşkilâtında serbest bırakmak sûretiyle Bulgarları rahatsız etmedilerse o da eski dînî gelenekle tanınmış İslâmî devlet görüşüne de tamâmiyle uygun olarak Ortodos Rum rûhânî sınıfının silsile-i merâtibini bütün selâhiyetleri ile tanıdı. Hattâ o, hristiyanlar üzerindeki medenî hukuk alanında kazâ hakkını tanımak sûretiyle kilisenin nüfûzunu artırdı bile.”⁵ Rum Kilisesi’nin, fetihten sonra nâil olduğu imtiyazlardan bahseden **Angelhart** da: “Rum Patrikhânesi fetihten sonra nâil olduğu hukuk sâyesinde hakîkaten hükûmet içinde hükûmet idi. Şark Or-

todoks mezhebindeki hıristiyanların ırz ve nâmusu, servet ve sâmanı, hürriyet-i şahsiyesi ile hürriyet-i vicdâniyesi hiç bir kontrole tâbi olmadan İstanbul Kilisesi reisinin elinde idi. Patrik, Ortodoksları nefiy ve hapis cezâlarına mahkûm ediyordu. Kezâ vergi de alıyordu. Piskoposları azl edebiliyor, afaroz ve sansür gibi vâsıtaları da kullanıyordu.”⁶ Kilisenin bu yetki ve selâhiyeti ile ilgili arşivlerimizde de birçok vesîka bulunmaktadır.⁷

Osmanlı Devleti'nin müsâmahası o kadar geniştir ki, vergi bakımından da kendisi ile boy ölçüşebilecek başka bir devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Konumuz olan cizye açısından meseleye bakıldığında zaman, bunun da gayr-ı müslimlerin aleyhine olacak fazla bir şey ifâde etmediği görülür. Gerçekten kefare reâyâdan alınan vergilerle müslim reâyâdan alınan vergiler arasında pek büyük bir fark yoktur.⁸ Bu durum, sâdece baş vergisi olan cizye için değil diğer bütün vergiler için de geçerlidir. Nitekim, çiftçi sınıfını çok yakından ilgilendiren zirâî vergilerin cibâyeti (toplanması) konusunda sıkı kontroller uygulamak sûretiyle devlet, vergi toplayanların herhangi bir haksızlığa sebep olmamalarını garanti-lemiş bulunuyordu. İmparatorluğun bütününde kararların tescili, hak ve mükellefiyetlerin gerek vergi tahsildarları yönünden ve gerek bu vergilere tâbi olanlar yönünden önceden tâyin ve tesbit edilmiş olması sâyesinde, prensip olarak bir himâye garantisi arz etmektedir ki bu himâye, bütün tebea için uygulanmaktadır.⁹

Osmanlı Devleti, idâredeki bu başarısını sağlam temeller üzerine binâ edip geliştirdiği ve kemâl mertebesine ulaştırdığı müesseselerine borçludur. Gerçekten de, kendinden önceki İslâm ve Türk-İslâm devletlerinin müesseselerini alıp uygulamakta bir mahzur görmeyen ve zaman içinde bunları geliştirip kemâle erdiren Osmanlı Devleti'nin başarılı olmasında rol oynayan ve ona bu dinamizmi veren önemli âmillerden biri de şüphesiz ki müesseselerdir. İşte biz bu müesseselerden biri olan ve şimdiye kadar derinlemesine araştırılmayan “Cizye”den bahsetmek istiyoruz. Bununla berâber, arşivlerimizdeki vesîkaların, henüz tam tasnif edilememiş olması, pek çok konuda olduğu gibi, cizye hakkında da son sözü söylememize imkân vermemektedir. Ayrıca, cizyenin her sene toplanan bir vergi olması ve bu vergi kalemi mükelleflerinin nüfus bakımından büyük bir yekûn teşkil etmiş olması da cizye ile ilgili vesâikin fazla olmasına sebep olmuştur. Bu fazlalığın da konunun araştırılmasını zorlaştıracığı, bilinen bir gerçektir. Nitekim, sâdece Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)'nin bir tasnifinde ve bir seneye (H. 1099/M.1687) âit cizye defteri (irili-ufaklı) sayısı 121 dir.¹⁰ Bilindiği gibi arşivlerimizde daha pek çok tasnif ve bu

tasniflere bağlı ayrı bölüm ve kalemler bulunmaktadır.¹¹

Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin uygulama ve statüsünü daha iyi kavrayabilmek için, bu devletten önceki dönemlere âit tatbîkattan kısaca bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zîrâ bu devletin, daha kuruluşundan itibaren İslâm Hukûku'nu uygulamaya çalıştığı ve müesseselerini de bu dînin emirlerine göre tanzime yöneldiği bilinmektedir. Özellikle, vergi söz konusu olduğu zaman, bunu daha açık bir şekilde görmek mümkündür.¹² Çeşitli âmiller vâsıtasıyla mâlî usûllerini, Abbasîlerin parlak devirlerindeki gelişmiş şekillerine istinad ettirmek sûretiyle, kendinden önceki diğer müslüman devletlerden de istifâde etmiş olan Osmanlı Devleti, şer'î hukûku hem nazarî hem de amelî bir şekilde her sâhada tatbik etmeye çalışıyordu.^{12a} Bunun için biz de İslâm hukûkunun cizye ile ilgili tatbîkâtına temas etmek ihtiyâcını hissettik.

Bilindiği gibi cizye, İslâm Devleti'nin, müslüman olmayan vatandaşını (tebeasını) yakından ilgilendiren bir vergidir. **Bu vergiye, devletin, müslüman tebeadan aldığı zekât karşılığıdır¹³ diyebiliriz.** Zîrâ, gayr-ı müslim tebeayı cizyeye bağlamakla, devlette bir denge sağlanmış olmaktadır. İslâm nazarında müslümanlarla zımmîler, devletin tebeasıdır. Aynı haklardan faydalanmakta ve aynı ölçülerde devletin imkânlarından yararlanmaktadırlar. Bu sebeple, müslümanların verdiği zekâta karşılık, ehl-i zimmet de cizye vermektedir.¹⁴ Gerçekten İslâm devleti, bu vergiyi koyarken yukarıda belirtilen dengeyi sağlamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Bunun içindir ki zımmî tebea, mâlî bir sıkıntı ile karşılaşmıyordu. Nitekim ilk İslâm fetihleri ve bu fetihlerin sonucunda İslâm devletinin idâresine giren gayr-i müslimlerin durumundan bahsedilirken: **“zımmîler bâzan, eski idârecilerinin topladıkları vergiden daha az bir vergi yükü ile mükellef tutuluyorlardı. Bu hal, İslâm'ın onları hakkiyle himâye ettiğini göstermesi bakımından, İslâm devleti için bir şerefti.”¹⁵** denilmektedir

Târihin eski dönemlerinden beri bilinen ve gâlibin mağlûptan alageldiği bir vergi olan cizye, ¹⁶ İslâmî sistem olarak Medine döneminde Hicret'in ilk yıllarında tatbik edilmiştir. ¹⁷

Lûgat olarak değişik şekillerde mânâlandırılan cizyenin ¹⁸ mevzûu, adam başıdır. Müslüman devletin tebeası olup bâzı özellikleri taşıyan gayr-ı müslimler, bu vergiyi vermek zorundadırlar. Kitapla (Kur'an) sâbit olan bu vergiyi¹⁹ veren zimmet ehli, buna karşılık İslâm devletinden iki önemli hak elde etmiş olur. Bunun için devlet, zımmîlerle savaşamayacağı gibi, onların hem haklarını hem de kendilerini korumak zorundadır. ²⁰

Biraz önce belirtildiği gibi cizye gayr-ı müslim vatandaşın tamâmından alınmaz. Cizyenin alınabilmesi için mükellefin, akıllı, hür ve sıhhatli erkek olması gerekir. Binaenaleyh, kadın, çocuk, yaşlı, hasta, sakat ve çok fakir olanlar ile din adamlarından cizye alınmadığı²¹ gibi, herkesten aynı miktar ve ölçülerde de alınmaz. Cizye mükellefi mâlî durumuna göre üç kısma ayrılır. Bunlar: â'la, evsat ve ednâ (zengin, ortahalli ve fakir) olarak kısımlandırılmışlardır. Hz. Ömer, Sevad arâzasını feth ettiği zaman, zımmî tebeaya durumlarına göre adam başına 48, 24 ve 12 dirhem gümüş, veyâ 4,2,1 dinar altın olmak üzere cizye tarh etmişti.

Cizye yılda bir defâ ödenmektedir. Bunanla berâber halka kolaylık olsun diye bâzan iki taksitte (Necrân misâlinde olduğu gibi) alındığı da olmuştur.²³

Cizye dinle kâim olduğu için, gayr-ı müslim tebea İslâm Dîni'ni kabul ettiği andan itibâren bu vergiyi vermekten kurtulur.²⁴

Tebeanın, zımmî sâkinlerinden alınan bu vergi, keyfî olarak tarh edilmediği gibi, sırf bunları hakir görmek gibi bir gâyeye de mâtuf değildir. Aksine o, zımmî tebeaya bahşedilen himâye ve askerlik hizmetinden muâfiyetinin mukâbili olarak vaz'edilmiştir. Bunun için de sâdece bulûğ çağına ermiş bulunan erkeklerden alınıyordu. Nedkoff, bu çağın başlangıcını 15. yaş olarak göstermektedir.

İslâm Hukûku, mâlî konularda devlet başkanlarına geniş ölçüde yetkiler vermektedir. Bunun içindir ki eski klasik hukukçular (İbn Hazm gibi), toplumun menfaat ve refahı için hem yeni vergi koymak hem de mevcudların nisbetini artırmak meşrûdur derler. Yine onlara göre, Hz. Peygamber tarafından bildirilen zekât nisbeti, asgarî hadlerdir. Hükûmetler zarûret hâlinde geçici olarak, yeni vergiler (= Nevâib) vaz'edebilirler. Kıtık ve kuraklık yıllarında asgarî geçim miktârı kendilerine bırakılmak ve istisnâ edilmek sûretiyle zenginlerin bütün mallarını içine alacak şekilde vergi koyabilir ve bunu ihtiyaç sâhibi olanlara taksim edebilir. Fukahâ bu görüş ve anlayışa şu hadisten varmıştır: Bir gün bir seferde Medine'den uzakta bulunduğu bir sırada, birliğe âit yiyecekler tamâmen tükenir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kendisinde bir azık, bir parça ekmek, hurma vs. bulunan herkes getirsin der. Bu emir derhal ve istisnâsız yerine getirilir. Hz. Peygamber getirilen bu maddeleri herkes arasında eşit miktarda taksim eder.²⁶

Devletin vatandaşı olan ve onun nîmetlerinden istifâde eden gayr-ı müslimler de tabiatıyla bu anlayışın dışında tutulamazlar. Bununla berâber, onlara karşı daha fazla müsâmahakâr davranıldığı da bir gerçektir. Os-

manlı Devleti'ndeki cizyeden bahsederken Nedkoff, müslüman olmayanlara sâhip oldukları bu mâlî müsâmahanın daha Hz. Peygamber zamânında tatbîkâta konduğunu belirterek: “**Bizzat Peygamber tarafından, başka din sâliklerine karşı gösterilen müsâmahanın ilk ameli tatbîki, H. 10. senede vukûa geldi. Necran hıristiyanlarının elçisi geldiğinde Peygamber kendisine ya İslâmiyeti kabul veyâhut senede 2000 parçe elbise, 30 zırh, 30 at, 30 deve ve muayyen bir miktar para tediye etmeyi şart koşmuştu.**”²⁷ der.

Osmanlı vergi hûkukunun “**Tekâlif-i Şer’iyye**” bölümünden olan cizye, bu devletin önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Müslüman bir devlet olması hasebiyle bu tatbîkâtın, daha ilk kuruluş yıllarından itibâren var olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti’nin idâresinde bulunan gayr-ı müslimlerin haklarını korumak, onlara gelebilecek zararları ortadan kaldırmak ve askerlik hizmeti karşılığında zımmîlerden aldığı bu vergi, çok cüz’î bir şeydir. O kadar ki bunu, müslüman vatandaş ile müslüman olmayan vatandaş arasında mühim ve farklı bir muâmele olarak görmek mümkün değildir. ²⁸ Gerçekten, cizye veren bu kimselerin bütün haklarının devlet tarafından korunduğu görülmektedir. Nitekim 24 Cemaziyelevvel 975 (26 Kasım 1567) târihinde Alacahisar Beyi’ne gönderilen bir hükümde, dağda üç nefer zimmi’ye katleden dört sipahinin suçlarının sâbit görüldüğü ve bu yüzden fîdam edilmeleri gerektiği belirtilmektedir. ²⁹

Osmanlılarda devlet başkanlarının cizye ile ilgili bütün resmî tahrirleri, şeriatın cizyeye âit kararlarına dayanıyordu. Nitekim daha **Sultan I. Murad Han** zamânında cizyenin, **İslâm Hukûku**’na uygun olarak iki şekilde toplandığı görülmektedir. Bunlardan biri Köstendil Tekfurı Konstantin ile anlaşarak alınan “**Maktu’ Cizye**”³⁰, diğeri de Bosna ve Hersek ile sâir tebedadan alınan “**Ale’r-ruûs Cizye**”dir.³¹

Osmanlı Devleti’nde, bu vergiyi vermekle yükümlü tutulan kimseler, (İslâm vergi hukûkuna uygun olarak) sâdece ergenlik çağına gelmiş, akıl ve vücutça sağlam bulunan erkeklerdir. Binâenaleyh, sadaka ile geçinen râhipler,³² çalışamayacak derecede bir rahatsızlığı olup fakir düşenler,³³ 14-75 yaşlarından küçük veyâ büyük olanlar ³⁴ ile kadınlar cizyeden tamâmen muaftırlar.³⁵

Başlangıçta devletin her yerinde aynı miktarda cizye alınmıyordu. Zîrâ bu dönemde paranın kıymet ve değeri de her yerde aynı değildi. Bunun için cizye, verilen fetvâlara ve bölgelere göre azalıp çoğalabiliyordu.³⁶ Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli fetvâ, **Şeyhülislâm Ebu’s Suûd Efendi** (1545 - 1574)’nin fetvâsıdır. O, bu konudaki fetvâsında “**amele kadir olan kâfir ki ikiyüz dirhem-i şer’iyyeye kadir olmaya, ol makule**

ednâdır, on iki dirhem-i şer'î alınır. İkiyüz dirhem-i şer'iiyeye kadir olup amele kadir olan evsat makulesidir, yirmi dirhem-i şer'î alınır. On bin dirhem-i şer'iiyeye mâlik olan a'la makulesidir, onların cizye-i şer'iiyeleri kırk dirhem-i şer'îdir." demektedir. ³⁷ Bununla berâber, bu miktârın daha sonra değişmiş olacağını göreceğiz.

Cizye vergisinin değişik oranlarda alınması normal karşılanmalıdır. Zîrâ biraz önce de belirtildiği gibi bu konuda devlet başkanlarına geniş bir yetki verilmiş bulunmaktadır.³⁸ Bununla berâber bilhassa Osmanlı Devleti'nde bu değişikliğin hemen dâimâ zımmîlerin lehine işlediği anlaşılmaktadır. Bâzan da yüksek seviyede vergi veren kimselerin orta, orta derecede verenlerin de fakir kabul edilerek daha az cizye verdikleri görülmektedir. Nitekim, 15 Zilkade 1135 târihli bir arıza, Üsküdar Yenimahalle'de bulunan bir zımmînin fakir ve borçlu düşmesi üzerine a'lâ olan cizyesinin evsata indirildiğine işâret etmektedir ³⁹ Kezâ, sonradan kör olan bir Ermeninin, cizyeden tamâmen muaf sayılmasına dâir olan emrin 13 Receb 1134 târihini taşıdığını⁴⁰ da burada beyan etmemiz gerekmektedir.

Kısmen toplumun sosyo - ekonomik durumundan kaynaklansa bile, büyük ölçüde devlet müsâmahasının bir netîcesi olarak cizye mükellefinin tâbi bulunduğu sınıflamada en az cizye verenler (ednâ sınıfı) öbür sınıflardan her zaman daha fazla olagelmıştır. Örnek olması bakımından 1103 (1691) senesinin Brud (Brod) Kazâsı ve tevâbiinde cizye verenlerin sınıflarına göre sayısına baktığımız zaman, karşımıza aşağıdaki rakamlar çıkmaktadır:

a'lâ: 27

evsat: 147

ednâ: 166.

Bu defterde, cizye veren şahısların isimleri ve bütün dış fizikî yapıları da verilmiştir.⁴¹ Böylece, cizye memurlarının herhangi bir haksızlığa tevessül etmeleri de önlenmiş bulunmaktadır. Zîrâ, bütün fizikî yapısı ile defterde adı yazılı bulunan kimse, ancak kendisine tarh edilmiş bulunan vergiyi verir. Bundan başka bir şey ödemesi gerekmez. Vergi tahsildarının kânunsuz olarak isteyebileceği bir fazlalık için itiraz hakkı olduğu gibi, şikâyet yetkisi de bulunduğundan ilgili mercilere şikâyette de bulunabilir.

Bu uygulamanın son zamanlara kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Hattâ bâzen yanlışlıkla alınan cizye veyâ fazlalıkların derhal iâde edildiği görülmektedir. Nitekim 19 Rebiülahir 1255 (2 Temmuz 1839) târihli ve Limni Adası reâyasının cizyesi ile ilgili bir belgede "Limni Adası'nın reâyasına üç sınıf itibâriyle tevzi' olunan cizye evrakının her birinden seven fazla tahsil edilen iki, bir ve yarım kuruşun marifet-i şer' ile ashâbına redd ve bulunamayanların parası, geldiklerinde kendilerine verilmek

üzere “Kocabaşılara” emâneten teslim edildiğini”⁴² göstermektedir.

Gerçekten, Osmanlı Devleti’nde cizye vergisinin oranları, halkın iktisâdî, içtimâî ve şahsî durumlarına göre devamlı bir değişiklik gösterdiği, bu değişikliğin de genel olarak zimmet ehlinin lehine işlediği anlaşılmaktadır. Nitekim 971 (1563) senesine âit bir cizye-i gebrân defterindeki bilgiler bizim bu söylediklerimizi doğrulamaktadır. ⁴³

Devletin, ekonomik ve siyâsî bakımından zor günler yaşadığı dönemlerde, çeşitli vergilerin ihdas edildiği, bunlardan bir kısmının da cizyeye ilâve edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim **Sultan III. Murad Han** saltanatının son yıllarında devlet, 70 milyon akçalık bir açığı kapatmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden de müskîrâta (alkollü içkiler) yeni vergiler kondu. Bu verginin ayrı ayrı toplanması o günün şartları bakımından uygun görülmemiş olacak ki, bu yeni vergi cizyeye ilâve edildi.⁴⁴ Bununla berâber, halkın şu veyâ bu sebepten dolayı içine düştüğü sıkıntıyı bertaraf etmek veyâ en azından hafifletmek için bu verginin de ya tamâmen veyâ kısmen kaldırılıp tenzil edildiği görülmektedir. Nitekim Zilhicce 1231 (Ekim 1816) târihli bir emir, Tırnova nâhiyesindeki zecriye rûsûmunun tenzilini istemektedir. Zîrâ bu bölgede meydana gelen vebâ ve bunun sebep olduğu kıtlıktan dolayı halkın iş yapamaz olduğu, bağların bakımsız kaldığı, dolayısıyla ürünün azaldığı belirtilerek verginin de azaltılması gerektiği anlatılmaktadır. ⁴⁵

Görüldüğü gibi cizye mükellefi, bütün insanî hak ve vecîbelerden rahatsızlıkla istifâde edebilmektedir. Hattâ **C.H. Becker**’in İslâm Ansiklopedisi’ndeki “Cizye” maddesinde belirttiği gibi “cizye ödeyen mükellefler, İslâm devleti ile, yalnız îman ve âyinlerine müsâmaha değil, hattâ himâye istemek hakkını da kendilerine bahşeden bir mukâvele akdetmiş olurlar”⁴⁶ ki, biz bunu Osmanlı devletinde açık bir şekilde görmekteyiz. Nitekim Edirne’de meydana gelen bir yangında dükkânları yanan yahudilere, devlet tarafından verilen atıyye ile yardımın taksim şeklini gösteren bir belgeye sâhip bulunmaktayız. ⁴⁷ Konuyu daha fazla genişletmemek için bu belgenin açıklamasına girmek istemiyoruz.

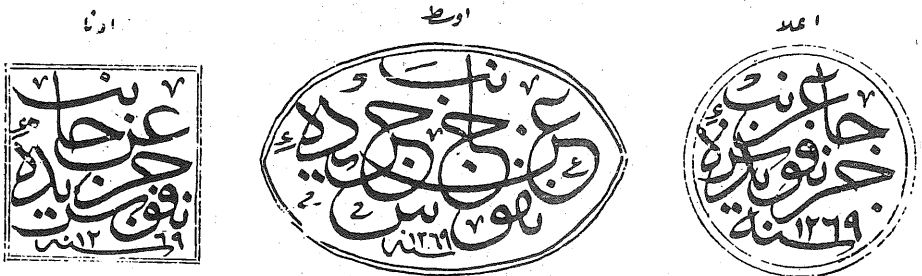
Cizyenin değişik şekil ve oranlarda toplanma işi, **Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa** (sad. 1689 - 1691)’nın sadâreti zamânına kadar devam etti. Bu dönemde, cizye nizâmının daha sağlam temellere bağlanması ve artık her yerde aynı şekilde alınması için çalışmalara başlandı. Buna göre, cizye verecek olanlar, “kütüb-ı fıkhiyye”de belirtildiği gibi ednâ, evsat ve a’lâ kısımlarına (eskiden olduğu gibi) taksim ediliyor, ednâdan 12, evsattan 24 ve a’lâdan 48 dirhem gümüş olmak üzere cizye alınmaya baş-

landı. Bu devirde, “şerifi” denilen altın 12 dirhem hem gümüşe eşit idi. Buna göre hesaplandığı zaman ednâdan 1, evsattan 2, a'lâdan da 4 şerifi altın alınmasına karar verildi. Cizyenin bu sistemle toplanması, Mısır hariç hemen hemen bütün ülkede gerçekleştirildi. **Sultan I. Mahmud Han** (1730 - 1754) döneminde Mısır da aynı sisteme bağlandı. ⁴⁸

Sultan II. Mahmut Han (1808 - 1839) döneminde para durumunda yapılan bir değişiklik, cizye verenlere bir kolaylık daha sağladı. Zîrâ bu dönemde bir “sim-i hâlis”in bir dirhemi bir kuruş olarak kabul edildi. Böylece cizye veren fakirler 12, ortahalliler 24, zenginler ise 48 kuruş cizye vermeye başladılar. Başlangıçta sâdece altın ve gümüş olarak tahsil edilen cizyenin, tabeaya kolaylık olması bakımından tedâvüldeki para üzerinden alınmasına şer'an müsaade edildiği bilinmektedir. ⁴⁹

Bir dirhem saf gümüşün bir kuruş olarak muâmele görmesi, 1249 (1834) senesine kadar sürdü. Belirtilen senede para değerinde yapılan yeni bir ayarlamaya göre fakirin 18, ortahallinin 36, zenginin 72 kuruş cizye vermesi gerekirken, Sultan II. Mahmud, 16 Zilhicce 1249 (26 Nisan 1834) târihinde ısdar etmiş olduğu bir fermanla bu miktârı 15, 30 ve 60 kuruş olarak tâyin etti. Bu uygulama 1272(- 1855) senesinde cizyenin “bedel-i askeriye” tebdili zamânına kadar devam etti. ⁵⁰

Osmanlı Devleti'nde, hazine için tahsil edilen cizye, her senenin **Mu-harrem** ayında değişik müesseselerce toplanıyordu. Birliği ortadan kaldıran bu uygulama, bâzan devlet hazinesini büyük sıkıntılara sokuyordu. ⁵¹ Bu durumu düzeltmek için 1101 (1689) senesinde, **Sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa**, devrinin ilgilileri ile yaptığı istişâreden sonra, cizyenin toplanmasını belli kâide ve sistemlere bağlayarak bunun tek elde toplanmasını sağladı. Bundan sonra, derhal her üç sınıf zımmî için ayrı birer mühür kazdırdı. Bunlara “a'lâ”, “evsat” ve “ednâ fakir” gibi kayıtlar koydurttu. Her sene için târihleri değişen bu mühürlerin ve dolayısıyla cizye mükelleflerinin birbirinden açık ve kesin çizgilerle ayrılabilmesi için bunların gerek şekillerinde ve gerekse yazı

karakterlerinde farklı uygulamalara gidildi. Bu uygulama o kadar yaygınlaştı ki, aşağıda fotokopilerini gördüğünüz bu mühürler 1269 (1852) senesine âittir. Demek oluyor ki bu seneye ve daha sonra cizyenin kaldırılışına kadar bu uygulama devam etmiştir.

Bu uygulamada, cizye mühürleri ile birlikte cizye kâğıtlarının renkleri de değişiyordu. Kâğıtların üzerinde de cizyenin hangi seneye âit olduğu, sınıfı, cizye muhâsebesi, baş hazînedâr ve cizye umum mülteziminin isimleri vardı.

Bu uygulama iyi bir sonuç verdi. Sonra daha bir kolaylık sağlamak için birçok sancak birleştirildi. Birleştirilen bu sancakların cizye cibâyeti, bir tek adama ihâle sûretiyle verilmeye başlandı. Fakat zamanla bir kişinin tek başına bütün bu işlerin üstesinden gelemeyeceği anlaşıldığından, bu zâtın uhdesinde bulunan yerlerin daha küçük memurlara iltizama verilmesine müsaade edildi. Böylece bir baş mültezime verilen cizye tahsil işi, onun vâsıtasıyla daha küçük görevlilere intikal eder oldu.

Defterdarlığın sekizinci kalemi olan “Cizye Muhâsebesi Kalemi” her sene 15 000 000 (onbeş milyon) cizye kâğıdı çıkararak bunları 180 bohça (paket) içinde tahsildarlara verirdi. Bunlar da biraz önce mâhiyetlerinden bahsettiğimiz bu kâğıtları mükelleflere ulaştırırlardı.⁵³ 1250 (1834 - 35) yılında bir irâde-i seniyye ile bu uygulamaya son verildiği gibi bu işte çalışanların işlerine de son verildi. Bundan böyle her kazâda, başında kadı bulunan bir meclis, cizye idâresini üstlenmiş oldu. Bu uygulamaya göre, vergi kâğıdı bohçası mıntika kadısına gönderiliyor, bunun vâsıtasıyla diğer köy ve nâhiyelere sevkediliyordu. Kadı, meclisin tasdiğiyle vergi kâğıtlarının tevzii için, müslüman mahallelerinin birinde bir yer tesbit ederdi. Kadı, Mütesellim ve Voyvoda’dan müteşekkil mahallî bir komisyon, müslümanlardan, orada sâkin, îtimada şâyan kimselerden tahsildarlar seçerdi. Hristiyanlar tarafından da bir komisyon seçilirdi. Mahallin din adamı bu komisyona reis ve cemaatin bâzı ihtiyarları da, üye olarak bu komisyona dâhil idiler. Komisyon haftada birkaç defâ toplanırdı. Bunlar, vergiye bağlı olanları, vakti gelen verginin ödenmesi ve karşılığında Cizye kâğıdının alınması için çağırırlardı. Cizye târihinde ilk defâ olarak, bu verginin toplanmasında hristiyan mümessillerin de bulunmasına müsaade edilmişti. Bu sûretle kânûna uygun ve suiistîmalsiz vergi tahsilinin temini mümkündü. Bunlar, burada bir rol oynadıklarını, kâğıdın ve şehir voyvodasının mühürleriyle mühürlü olan vergi kâğıtlarının arkasını imzâlamak sûretiyle isbat etmiş oluyorlardı.⁵⁴

Diğer bütün müslüman devletlerde olduğu gibi Osmanlılar’da da bâzı hizmetlerinden dolayı bir kısım insanların cizyeden muaf tutuldukları görülmektedir. Devletin iç ve dış güvenliğinde yararlılıkları görülmüş olan-

lar ve devlet için önemli hizmetler ifâ etmiş bulunanların, bu hizmetleri karşılığında, vergi vermekten af edildiklerini gösteren belgeler sayılamıyacak kadar çoktur.⁵⁵ Onun için biz burada bunlar üzerinde durmak istemedik.

★ 19 Eylül 1986 günü VII. Millî Türkoloji Kongresi'nde okunan tebliğdir.

1. Yılmaz Öztuna, "Osmanlı Devletinde Padişah" *Tarih Mecmûası* (1976), I, 13.
2. Raphaela Lewis, *Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat*, trc. Mefkûre Poroy, İstanbul 1973, s. 39.
3. Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, trc. Râğıp Hulusi, İstanbul 1928, s. 58.
4. Gibbons, *age*. s. 63.
5. C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neş'et Çağatay, Ankara 1964, I, 258.
6. Osman Nuri Ergin, *Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 94.
7. Bu konuda İstanbul, Galata Haslar ve Üsküdar kadılarına yazılan 14 Cemaziye-lahir 1016 târihli hüküm için bk. Ziya Kazıcı - Mehmet Şeker, *İslâm Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1982, s. 67.
8. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü" *Ülkü Mecmûası*, IX/49,35.
9. Robert Mantran, *İstanbul Dans la Seconde Moitié du XVIIe Siecle*, Paris 1962, s. 323.
10. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliyeden Müdevver (MM.) tasnifi.
11. Tasnif ve bölümler için bk. Atilla Çetin, Başbakanlık Arşivi Klavuzu, İstanbul 1979
12. Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, Ankara 1959, I, 426.
12. O.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunun Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Me-selesi" *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası* (1945) XI/3-4, 209.
13. İbrahim Fuad Ahmed Ali, *el-Mevâridü'l-Mâliye fi'l-İslâm*, Kahire 1970, s. 208.
14. Suphi es-Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, trc. İbrahim Sarıms, İstanbul 1981, s. 274.
15. Montgomery Watt, *İslâmın Avrupa'ya Tesiri*, trc. Hulûsi Yavuz, İstanbul 1986, s. 16.
16. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" trc. Şinasi Altundağ, *Belleten* (1944), VIII/32,606; Hasan İbrahim Hasan - Ali İbrahim Hasan, *en-Nüzumu'l-İslâmiyye*, Kahire 1959.
17. Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara 1963, s. 93.
18. Karşılaştırma için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul 1977, s. 36.
19. Kur'an, et-Tevbe 29.
20. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, Beyrut 1978, s. 143, Hasan İbrahim Hasanage. s. 231
21. Mâverdî, *age*. s. 144; İbrahim Fuad Ahmet Ali, *age*. s. 214.
22. Ebû Yusuf, *Kitabul-Harac*, trc. Ali Özek, İstanbul 1970, s. 73
23. Tuğ, *age*, s. 99
24. Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *Sahih*, Kahire, 1350-1353, III, 127.
26. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. M.Sait Mutlu - Salih Tuğ, İstanbul 1966-1969, II, 219.
27. Nedkoff, *age*. s. 602.
28. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar" *DTCF. Dergisi*, XIII/1 - 2,39.

29. BOA. Mühimme Defteri (MD). nr. 7, s. 176.
30. Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279-1280, I, S8.
31. Hoca Saadeddin Efendi, age. I, 100.
32. BOA. Kepeci Evâmir-i Mâliye Kalemi, nr. 2472, s. 185. 16 Şevval 1102'de Bursa Kadısı'na yazılan hüküm.
33. BOA. Cevdet, Mâliye, nr. 2442. 13 Receb 1134 tarihli İstanbul Kadısı'na yazılan hüküm.
34. Nedkoff, age. s. 621.
35. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, İstanbul 1327, III, 100.
36. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, III, 100.
37. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s. 97.
38. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1967, IV, 97; Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniye* 144-145
39. BOA. Cevdet, Mâliye, nr. 2636
40. BOA. Cevdet, Mâliye, nr. 2442
41. BOA. Mâliyeden Müdevver nr. 1400
42. BOA. Cevdet, Mâliye nr. 3948.
43. BOA. MM. nr. 14739; Bu belge ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 104.
44. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, I, 148.
45. BOA. Cevdet, Mâliye, nr. 3972.
46. C.H. Becker, "Cizye" *İA*. III, 200.
47. BOA. İrade, Dâhiliyye, nr. 6872. (18 M. 1263).
48. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, III, 100.
49. Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1306 - 1307, I, 126.
50. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*, III, 100; Süleyman Sûdî, *Defter*, I, 126.
51. Sûdî *Defter*, I, 125.
52. BOA. İrade, Dâhiliyye, nr. 16233.
53. Nedkoff, age. VIII/32, 622.
54. Nedkoff, age. VIII/32, 628.
55. Bu konuda bazı belgeler için bk. Ahmed Refik, *Hicrî Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930, s. 101; Kazıcı, *Vergi*, s. 171; İstanbul'a gelen İngiliz dayanmasına karşı koyan askere yardım eden 42 nefer reayânın cizyeden muaf olması ile ilgili 13 Cemaziyelevvel 1255 (25 Temmuz 1839) tarihli ferman. BOA. Cevdet, Mâliye nr. 7087.

KÖRDÜĞÜMLER

*Zaman durmuş karar ânını bekler
Uyanır mı acerb gâfil yürekler?
Diller susmuş, vicdanlarda cendere;
Her kördüğüm hasret bir İskender'e!..*

Halit Z. İ. B. R. L. I

ÖMER b.el. HATTAB'DAN HÂTİRALAR*

Yazan: Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî

Çev: Yrd. Doç. Dr. A. Vehbi ECER**

Abdullah b. Kesîr el-Abdîy, Taberî'ye¹ anlattı. Ona Cafer b. 'Avn², Ebu Cenâb'dan³, o da Eb'l-Muhaccel er-Rudeynî'den, o da Mahled el-Bekrî ve Alkame b. Mersed'den ⁴ öğrendi. Süleyman b. Bureyde'nin⁵ anlattığına göre Müminlerin Emîri (Ömer b.el-Hattab) savaş için asker toplandığı zaman ilim ve fıkıh ehlinden bir kişiyi onların başına komutan tâyin ederdi. Yine böyle biri orduya karar verildiği zaman Hz.Ömer⁶, Seleme b. Kays el-Eşcâî'yi⁷ komutan tâyin etti ve ona şu tavsiyede bulundu:

—Tanrı'nın adıyla yürüyünüz. O'nu inkâr edenlerle Tanrı yolunda savaşınız. İnkârcılardan olan düşmanlarınızla karşılaşınca onları üç şeye dâvet ediniz:

a) Onları önce İslâm'a çağırınız. Eğer müslüman olurlarsa yurtlarında serbest bırakınız. Bu durumda onlara mallarından zekât vermek vâcib olur ve müslümanların ganîmetlerinde onların payı yoktur. Eğer sizinle kalmayı tercih ederlerse sizin sâhip olduğunuz hakların hepsi onlara da yüklenecektir.

b) Eğer (müslüman olmaya) râzı olmazlarsa, onları harac⁸ vermeye dâvet ediniz. Harac vermeyi kabul ederlerse onların düşmanlarıyla savaşınız, verdikleri haraclardan dolayı kendi hallerine bırakınız. Haraclarını

alınız ve güçlerinin üzerinde bir şey yüklemeyiniz.

c) Eğer bunu da kabul etmezlerse, onlarla savaşınız. Kuşkusuz Tanrı onlara karşı sizin yardımcınızdır. Eğer onlar bir kaleye sığınır ve Allah'ın ve Elçisi'nin hükmüne râzı olmayı isterlerse, onların Allah'ın hükmüne râzı olduklarına bakmayın. Çünkü siz, onlara göre, Allah'ın ve Elçisi'nin hükmünün ne olduğunu bilmiyorsunuz. Eğer onlar sizden Allah ve Elçisi'nin zimmetine uymayı isterlerse onlara Allah ve Elçisi'nin zimmetini vermeyiniz ve ancak onlara kendinizin zimmetlerini veriniz. Eğer sizinle savaşılırsa hiyânet etmeyin, zulmetmeyin, organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyiniz.

Seleme şöyle anlattı:

—Bunun üzerine müşriklerden düşmanlarımızla karşılaşınca kadar yürüdük. Biz onları Müminlerin Emîri'nin emrettiği şeye dâvet ettik. Onlar müslüman olmaya yanaşmadılar. Sonra harac vermeye dâvet ettik, bunu da kabul etmek istemediler. Onlarla savaştık. Allah bize zafer ih-san etti, onların savaşçılarını öldürdük, kız ve erkek çocuklarını esir ettik, mallarını topladık.

Seleme b. Kays ziynet türünden bir şey gördü ve şöyle dedi:

—Bu, sizin için bir şeye değmez. Bunu Müminlerin Emîri'ne göndermeye gönlünüz râzı olur mu? Çünkü onun kumaşları vardır ve ihtiyaçları karşılanmıştır.

—Evet gönlümüz râzı oldu, dediler.

Bunun üzerine Seleme b. Kays bu mücevheri bir çantaya koydu, sonra kavminden bir adamla gönderdi. Ona “Bunu al, Basraya vardığın zaman Müminlerin Emîri'nin bağışlarıyla iki deve satın al, onlara kendin ve kölen için yiyecek eşyâ yüklet. Sonra Müminlerin Emîri'ne git.” dedi.

(Seleme b. Kays'ın seçtiği elçi) şunları anlattı:

“Dediğini yaptım, Müminlerin Emîri'nin yanına vardım. O, çobanların yaptığı gibi bir asâ'ya dayanıp leğenlerin etrafında döne döne halka yemek veriyordu.

—Ey Yerfa'! Şunlara et ver, şunlara ekmek ver, şunlara çorba ver! diyordu.

Huzûruna çıktığım zaman, “Otur!” dedi. Ben de insanların en gerisine oturdum. Bir de baktım ki (önümde) bir yemek var. Benim yemeğim ondan daha güzeldi. İnsanlar leğenlerin başından çekilince:

—Ey Yerfa'! Leğenlerini kaldır: Sonra geri dön git! dedi.

(Hz. Ömer'in) arkasına düştüm. Önce bir eve, sonra bir odaya girdi. İzin istedim, selâm verdim. Bana izin verdi, yanına girdim. Bir de baktım ki o, bir kıl kilim üzerine oturmuş, içi liften doldurulmuş deri yüzlü iki yastığa dayanmıştı. Birini bana attı, üzerine oturdum. Sofa içinde bir de salon vardı ki iç tarafında ufak bir perdeyle örtülü bir ev bulunuyordu.

—Ey Ümmü Külsüm, yemeğimizi getir, dedi.

O da yağla ekmek getirdi. Ortasında dövülmemiş tuz vardı. Hz. Ömer ile hanımı arasında şöyle bir konuşma geçti:

—Ey Ümmü Külsüm! Yanımıza çıkıp bizimle berâber bundan (yemekten) yemeyecek misin?

—Yanında bir adam olduğunu hissediyorum.

—Evet, hem de o bu beldeden değil gâlibâ.

Bunun (bu konuşmalar) üzerine onun beni tanımadığını anladım. Ümmü Külsüm şöyle devam etti:

—Benim erkeklerin yanına çıkmamı isteseydin İbn Cafer'in¹¹, Zübeyr'in¹², Talha'nın¹³ hanımlarını giydirdikleri gibi, beni giydirirdin.¹⁴

Hz. Ömer şöyle cevap verdi:

—Sana Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Külsüm ve Müminlerin Emîri Ömer'in hanımı denmesi yetmiyor mu? Devamla şöyle dedi:

—Ye! Şâyet Ümmü Külsüm isteseydi sana bundan daha iyi yemek verirdi.

Biraz yedim. Ama benim yemeğim ondan daha güzeldi. O da yedi. Ömer'den daha güzel yemek yiyen hiç kimseyi görmedim. Onun yemeği ne ağzına, ne de eline bulaşıyordu. Sonra Ömer: “Bize içecek bir şey getirin” diye seslendi. Bir tas dolusu arpa unundan yapılmış meşrûbat getirdiler. Hz. Ömer (beni îmâ ederek): “Adama ver!” dedi. Biraz içtim. Benim yanımdaki ondan daha iyiydi. Sonra Hz. Ömer onu alıp içti, tası alnına dayadı. Sonra:

—Bizi yedirip doyuran, içirip kandıran Allah'a hamdolsun, diye duâ etti. Ona şunları söyledim:

—Mâdem ki Müminlerin Emîri yedi, doydu, içti, kandı. Ey Müminlerin Emîri! Artık benim ihtiyâcıma gelelim.

—İhtiyâcın ne ki? dedi.

—Ben Seleme b. Kays'ın elçisiyim, dedim.

—Seleme b. Kays'a ve elçisine merhaba. Muhâcirler nasıl? Bana onu anlat.

—Ey Müminlerin Emîri, onlar senin istediğin gibi selâmetteler ve düşmanlarına karşı müzafferdirler.

—Orada fiatlar nasıl?

—Fiatlar çok ucuz¹⁵.

Etlerin fiatları nasıl? Çünkü et, Arapların köküdür, onsuz Arapların işi düzgün gitmez¹⁶.

—Orada sığır eti şöyle, koyun eti böyledir. Ey Müminlerin Emîri, biz müşrik düşmanlarımızla karşılaşınca kadar yürüdük, sonra, onları bize emrettiğin şekilde İslâm'a dâvet ettik, kabul etmediler. Haraca dâvet ettik, gene kabul etmediler. Sonra onlarla savaştık. Allah da bize onlara karşı yardım etti. Savaşçıları öldürdük. Kız ve erkek çocuklarını esir ettik, mallarını topladık. Seleme malların içinde bir mücevher gördü. Askerlere “Bu, sizin için bir şeye değmez. Onu Müminlerin Emîri'ne göndermeye râzı olur musunuz?” dedi. Onlar da “Evet” dediler. Bunları anlattıktan sonra çantamı çıkardım. O (Hz. Ömer), kırmızılı, sarılı, yeşilli taşları görünce, yerinden fırladı. Sonra elini böğrüne koydu, şöyle dedi:

—Öyleyse Allah Ömer'in karnını doyurmasın!

Bunu duyan kadınlar benim (Ömer'i) öldürmek istediğimi zannettiler ve kapıya kadar geldiler. Hz. Ömer:

—Getirdiğin şeyi topla!, dedi. Ey Yerfa', sen de elinle onun boynuna vur!

Ben çantamı düzeltiyordum, o da boynuma vuruyordu. Ben şöyle dedim:

—Ey Müminlerin Emîri! Yaya kaldım, bana bir binit ver. Şöyle emretti;

—Ey Yerfa', ona sadakadan iki binit ver. Sen de daha fakir birini görürsen onları ona ver:

—Öyle yapayım Ey Müminlerin Emîri, dedim. Hz. Ömer şöyle devam etti:

—Bana bak! Vallahi, eğer müslümanlar aralarında bu mal taksim edilmeden dağılıp giderse senin ve arkadaşının başına iş açacağım.

Ben Hz. Ömer'in yanından ayrıldım, deveye bindim ve Seleme'nin yanına geldim. Ona şöyle dedim:

—Beni görevlendirdiğin iş iyi gitmedi. Senin ve benim başımıza iş açılmadan şu malı askerlere paylaştır!

Bunun üzerine Seleme onu askerler arasında paylaştırdı¹⁷...

- * Bu bölüm Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin **TÂRİHÜ'R-RÛSUL V'EL-MÛLÛK** adlı eserinin (Kahire, 1963 baskılı Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim tahkikli) dördüncü cildinin 186-189 sayfalarından tercüme edilmiştir.

** Erciyes Üniversitesi Öğr. Üyesi

1. **İbn Cerîr et-Taberî:** H/225-M/839 yılında doğan, H/310-M/923 yılında ölen Taberî, târîh, fıkıh, tefsir ile meşgul olmuş, bu alanlarda eserler vermiştir. **Câmiü'l-Beyân'an Te'vîli'l—Kur'an, İhtilâfü'l-Fukahâ, Târihü'r-Rûsul v'el-Mûlûk** Taberî'nin tefsir, fıkıh ve târihle ilgili en önemli eserleridir. Kısaca **Taberî Târihi** diye anılan son eserin Leiden, Beyrut, Kahire'de çeşitli baskıları yapılmıştır. H/302-M/915 yılına kadarki olayları içine alır. Taberî bu eserinde "rivayetçi târih" metodunu kullanır. Taberî hakkında bibliyografya için bak: Fikret İşıltan, "Taberî", **İslâm Ansiklopedisi (İA)**, XI, 594-598; Tarih yazıcılığı metodu için: Zeki Velidî Togan, **Tarihte Usûl**, İstanbul, 1969, 3-4, 146, 184; Taberî Târihi'nin Hüseyin b. Sultan Ahmed ve Matrakçı Nasuh tercemeleri hakkında bak: Hüseyin G. Yurdaydın, **Matrakçı Nasuh**, Ankara, 1963, 23 vd.; Genel bilgi için: Ahmed Muhammed el-Huff, et-Taberî, Mısır, 1963; M. Şemseddin, **İslâm'da Tarih ve Müverrihler**, İstanbul, 1342, 27; Clément Huart, **Arab ve İslâm Edebiyatı**, Çev: C. Sezgin, Ankara, 1971, 180 vd.
2. **Cafer b. Avn:** Güvenilir (sika) Hadis râvilerindendir. H/206-M/821 yılında ölmüştür. Bak: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, Haydarâbad, 1325, II, 101
3. **Ebu Cenâb: Yahyâ b. Hayye** adıyla anılır. H/147-M/816 yılında vefat etti. Bak: Askalânî, XI, 201
4. **Alkame b. Mersed:** İbn Hacer el-Askalânî'nin verdiği bilgiye göre Hâlid el-Kasrî'nin Irak Valiliği'nin son yıllarında vefat etti. Bu kişi hakkında Nesâî, İbn Hibbân, Yakub b. Süfyân ve İbn Hacer el-Askalânî güvenilir (sika) hadis râvilerinden olduğunu zikreder. Askalânî, VII, 278-279
5. **Süleyman b. Bureyde:** Tâbiûndandır. Merv'de kadılık yapmış ve H/105-M/723 yılında vefat etmiş güvenilir râvilerdendir. Bakınız: Askalânî, IV, 174
6. **Ömer b. el-Hattâb:** 591-644 yılları arasında yaşayan ikinci halife Hz. Ömer hakkında bir yabancı bilgin, "İslâmiyetin en muhteşem sîmâlarından biri ve Arap imparatorluğun kurucusu" ifadesini kullanır. Bak: G. Levi Della Vida, "Ömer b. Hattab", **İA**, IX, 468-471. İslâm târihinin ender sîmâlarından biri olan Hz. Ömer, birçok yönlerinin yanında İslâm Dîni'ni en iyi anlayan, en iyi yorumlayan ve kendinden sonrakilere örnek teşkil eden büyük bir insandır. "Hz. Ömer'in İctihâdî ve Rehberliği" için bakınız: Mevlânâ Şiblî, **Sadr-ı İslâm**, Çev: Ömer Rızâ, İstanbul, 1928, VII, 429-485; "Bir adamın şöhretine, görünüşüne aldanmayınız, bir insanın namaz ve niyâzına bakmayınız, aklına ve doğruluğuna bakınız" dediği rivâyet edilen Hz. Ömer'i Abdullah b. Abbas şöyle anlatıyor: "Hz. Ömer, bir mesele hakkında, benim mütâleam şu merkezdedir, dedi mi, o mesele mutlakâ onun gösterdiği yolu tâkib ederdi. Hz. Ömer'in birçok mütâleatı evâmîr-i dîniyye mâhiyetini aldık-tan ve bugüne kadar riâyet olduktan sonra artık onun fikrinin isâbetine başka bir delil ister mi?... Hz. Ömer'in Bedir esirleri hakkında dermeyan ettiği nokta-i nazar, bilâhare vahy-i ilâhî ile te'yîd etmişti..." Bak: Şiblî, VII, 497-499; Ahmed Naim ise aynı konuda şunları yazar:

"Ömer b. el-Hattab görüşleri, içtihatları, arzuları Kur'an'a uygun düşen, dîni ve ilmi kemâle ermiş bir ashabtır. Tirmizî'nin "şahihtir" kaydıyla rivâyetine nazaran İbn Ömer (RA): "Hiçbir mesele tahaddüs etmemiştir ki nâs bir türlü, Ömer de bir türlü reyde bulunmuş olsunlar da Kur'an, Ömer'in dedigine uygun olarak nâzil olmuş olmasın" demıştır. Bu da kesret-i muvâfakata delâlet eder" der. Bak: Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtîf iz-Zebîdî, **Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi**, Çev: Ahmed Naim, Ankara 1960, II, 349; ayrıca bak: Ömer Rızâ,

- Sadr-ı İslâm**, İstanbul, 1935, x, 139-144; Celâlüddîn es-Suyutî, **Târihü'l-Hulefâ**, Mekte, 136 vd.
7. **Seleme bin Kays el-Eşca'i**: Kûfe'de oturan ashabdan biridir. Hz. Ömer'in kuzey Irak'taki bâzı kabileleri islâma kazandırmak için görevlendirdiği komutanlardandır. Bak: Askalânî, IV, 154; Bu komutanın adı "Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi" adlı eserde Kays b. Seleme şeklinde yanlış olarak nakledilmiştir. Bak: Hakkı Dursun Yıldız (Redaktörlüğünde bir heyet), **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 1987, II, 88-89
8. **Harac** : Vergi hukûkunda, genel olarak, gayr-i müslim tebeadan alınan vergi için kullanılan bir tâbirdir. "Cihad sonucunda ele geçirilen ülkelerde yaşayan, ehl-i kitab olup da İslâmiyeti kabul etmeyen arazî sâhiplerinden alınan vergidir. "Kendi içinde bölümlere (harac-ı mukaseme, harac-ı muvazzafe, harac-ı ruûs... gibi) ayrılır. Kısa bilgi için bakınız: Ömer Nasuhî Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul, 1970, IV, 75 ve devâmı, Sâlih Tuğ, **İslâm'da Vergi Hukûkunun Ortaya Çıkışı**, Ankara, 1963, 84-100; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, I, 734-737; Ebû'l-ulâ Mardin, "Harac", **İslâm Ansiklopedisi (İA)**, V-1, 222-225; Ebû'l-ulâ Mardin, **Toprak Hukûku Dersleri**, İstanbul, 1947; Osmanlılardaki tatbikat ve bozulması için bak: Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Ankara, 1978
9. **Zimmet**: İslâm hâkimiyetini tanıma şartıyla müslüman toplumun diğer semâvî din mensuplarına konukseverlik ve koruma sağladığı, süresiz olarak yürürlükte kalan bir çeşit sözleşmeyi ifâde eder. **Zimmet**'den faydalananlar erkekse zimmi, kadınsa zimmiyye adı verilir. Muhammed Hamidullah, "İslâm devletinin gayr-i müslim tebeasına zimmi denir" diye bir târif yapar ve bu gayr-i müslimler arasında **Kitab Ehli**'nin yanında "birçok ilâhlara tapanların, müşriklerin, ateşe ve taş tapanların, mecûsîlerin..." de yer aldığına işâret eder. Gene Hamidullah'a göre: "İslâm, tebeası arasında bütün dinleri müsâamaha ile karşılar... Hristiyanlar, Müsevîler, putpe-restler vesâir inanışlara sâhip herkes, bir İslâm Devleti toprağında ikâmet eder de bu devletin kânunlarına itaat ederse, emniyet ve himâyeye mazhar olurlar." Bak: Muhammed Hamidullah, **İslâmın Hukuk İlmine Yardımları**, İstanbul, 1962, 106-107; Ayrıca bak: Pakalın, III, 663; Cl. Cahen, "Zimme", **İA**, xv, 566-571; Mustafa Rafîî, **İslamda Sosyal Düzen**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, 1975, 221-230; Bilmen, III, 433
10. **Ümmü Külsüm**: Asıl adı Ümmü Külsüm bint Ebi Tâlib'dir. Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan doğma kızıdır. Kırk bin dirhem mihir ile Hz. Ömer'e nikâhlanan Ümmü Külsüm, Hz. Ömer'in, Zeynep, Kerîbe, Melîke ve Cemîle'den sonra beşinci hanımıdır. H/17-M/638 yılında evlenen Ümmü Külsüm'ün Rukiyye adında bir kızıyla Zeyd adında bir oğlu olmuştur. Bak: Ahmet Cevdet, **Kıyas-ı Embiyâ ve Tevârih-i Hulefa**, Sâdeleştiren: Mâhir İz, İstanbul, 1972, I -2,259; Mevlânâ Şiblî, **Asr-ı Saâdet**, Çev: Ömer Rızâ, İstanbul, 1928, VII, 517
11. **İbn Câfer**: Asıl adı Abdullah b. Câfer b. Ebi Tâlib'dir. Hz. Ali'nin yeğeni ve Câfer Tayyar'ın Esmâ bint Ümeyye'den doğma oğludur. Habeşistan'da doğduğu rivâyet edilir. Babasıyla birlikte Medine'ye dönmüş ve orada ölmüştür. "Bahrû'l-Cûd" yâni sehâvet denizi lâkabiyle anılmış, hayırsever, siyaset dışında kalan bir sahâbidir. H/80-M/700 yılında Medine'de vefat etmiştir. Bak: Askalânî, V, 170; K.V. Zetterstéen, "Abdullah b. Câfer b. Ebi Tâlib" **İA**, I,31
12. **Zübeyr**: Zübeyr b. el-Avvam hayattayken cennetle müjdelenmiş ashabdan biridir. İlk müslüman olanlar arasındadır. M/586 yılında doğdu, 610 yılında müslüman oldu. 615 yılında Habeşistan hicretine katıldı. Hicret etti ve bütün sıkıntılı anlarda Peygamber'in yanında yer aldı. Halife Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Mekte'ye giderek Hz. Ayşe'ye iltihak etti. Cemal Savaşı'nda H/36-M/656 yılında şehid edildi. Çok zengin bir kişiydi. Öldüğü zaman arkasında bin köle, beş milyon dirhem para, Medine'de onbir, Basra'da iki, Mısır ve Kûfe'de birer ev bıraktı. Öldüğü sırada dört hanımı vardı. Bak: Askalânî, III, 318-319; Neşet Çağatay, "Zübeyr b. el-Avvam" **İA**, xv, 634-636

13. Talha: Peygamber'in hayattayken cennetle müdelelediği on kişiden biridir. Adı Talha b. Ubeydullah'tır. Uhud Savaşı'nda büyük kahramanlıklar gösterdi ve yara aldı. Halife Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ayşe'nin yanında yer aldı. Cemel Savaşı'nda H/36-M/656 yılında şehid oldu. Kahraman bir savaşçı, asil ve cömert bir karaktere sâhip olarak bilinen Talha, âilesine büyük bir servet bıraktı. Bak: Askalâni, V, 20-22; G. Levi Della Vida, "Talha b. Ubeydullah", İA, xı, 695-696

14. Bu olaydan birkaç sonuç çıkartılabilir:

- a) Müslümanların Halifesi Hz. Ömer gibi bir kişinin hanımı, yabancı yanına çıkacak bir elbisesinin olmadığından yakınmaktadır. Devletin bütün imkânlarını elinde tutan Hz. Ömer, bu imkânları gösteriş için kullanmamış, "sâde vatandaş" yaşayışını değiştirmemiştir. O devirde, halifenin bu mütevâzi yaşayışının yanında gösterişli bir yaşayışa sâhip kişi ve âilelerin var olduğu da anlaşılmaktadır.
- b) Halifenin hanımı, elçinin yanına, elçi yabancı olduğu için değil, el içine çıkacak elbisesi bulunmadığından çıkmayı reddetmektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in akrabası olmayan biriyle birlikte yemek yemeye, hanımını dâvet etmesi dikkat çekicidir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mehmed S. Hatiboğlu bir vesîleyle: "Bilindiği gibi, günümüz Türkiyesinde pek çok müslüman âile ev ziyaretlerinde kadın-erkek ayrı oturmaya, meselâ, sünnet gereği olarak görmekte, bir masa etrafında birlikte yemek yemeyi İslâm ahlâkına aykırı zannetmektedirler." dedikten sonra, Ümmü Külsüm olayını anlatır ve bu olaydan şöyle bir sonuç çıkarır:

"Bu naklettiğimiz hâdiseden çıkarılabilecek sonuçlardan birisi, İslâmların Halifesi Hz. Ömer gibi bir zâtın, şahsen tanımadığı bir müslümanı yemeğe ahkoyduğunda, kendi hanımını da birlikte yemek yemek için sofraya dâvet etmiş olmasıdır. Hatırlatalım ki, Halife hanımını, ki Hz. Ali'nin kızıdır, sofraya gelmekten ahkoyan husus, el yanına çıkacak değerli elbisesinin olmayışıdır". Bak: Yaşar Kaplan, "Prof. Dr. Mehmed S. Hatiboğlu ile Bir Söyleşi", Aylık Dergi, Ankara, 1985, I-II, 27-38;

c) Sert bir kişi olarak bilinen Hz. Ömer hanımının bu serzenişine ve kırgın ifâdesine kızmamış, onun üzüldüğünü hissettiği için gönlünü almaya çalışmış, ona başkalarında olmayan üstünlüklerini (Hz. Ali'nin kızı, Halife Ömer'in hanımı olmak gibi) hatırlatmıştır. Halife Ömer gibi birinin hanımına böylesine uysal davranması, âile birliği ve mutluluğu bakımından güzel bir örnektir.

İslâm dînini âlemşümül, ekmel, her çağın dini yapan esaslara gölge düşürecek yorumlar kayd-ı ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu meyanda âile, kadın-erkek ilişkileri, kadının cemiyetteki yeri ve hakları konularında halk arasına sokulmuş ve sokulmak istenen bâzı görüşleri târih, ilim ve gelişen hayat şartlarının süzgecinden geçirmeye mecbûr. Hayat değişiyor ve gelişiyor. Bir yazarımızın işaret ettikleri gibi ilerleyen dünyâ şartları altında, "Biz müslümanların artık teferruat çalıhına takılıp kalacak vaktimiz yok," ve olmamalıdır. Bak: Sâmîha Ayverdi, Millî Kültür Meseleleri ve Maarif Dâvamız, İstanbul, 1976, s. 379.

15. Hz. Ömer bir devlet başkanı olarak hâkimiyeti altında bulunan bölge halklarının iktisâdî durumlarıyla ilgilenmektedir. İktisâdî sıkıntıların bulunduğu toplumların yönetiminin güçlüğü çok iyi bilen Halife, sosyal düzen ve huzûrun, ucuzluk ve bollukla daha iyi sağlanacağı kanaatindedir.

16. İnsanların beslenmelerinde önemli bir yer tutan et ihtiyâcının ucuz ve kolay karşılanması konusunda Hz. Ömer'in hassâsiyeti vardır. Müslüman toplumlarda kurban vesîlesiyle en fakirler bile et yemek imkânını bulurlar. Etin bileşiminde protein, yağ, su ve madenî tuzlar vardır. Vücudun sağlıklı teşekkülü, insanların fizikî büyüme, gelişme ve kuvvetlenmesinde önemli rol oynayan, ette bol miktarda bulunan protein'i beslenme uzmanları şöyle açıklarlar:

"Protein kelimesi'nin Lâtincedeki karşılığı: Yaşayan varlıklar için elzem azotlu öge, şeklindedir... Protein büyüme için elzemdir. Vücudun bütün hücrelerinin büyük bir bölümü proteinlerden yapılmıştır ve bu hücreler sürekli olarak değişip yeni-

lenmektedir...” Bak: Ayşe Baysal, *Beslenme*, Ankara, 1977, 218-225

17. Hz. Ömer'in bu uygulaması ve davranışları müslümanlar için belirli bir güçte müeyyide (yaptırım) ifâde eder. Hz. Ömer ashâbın büyüklerinden ve İslâm dînini en iyi anlayanlardan biridir. Onun uygulaması, sözleri, emirleri, tavsiyeleri mevkuf hadis (sünnet)dir ve dînî deliller arasında zikredilir. Hadis ilmi yönünden: “İslâm âlimleri, sahâbenin söz ve fiillerine mevkuf hadis adını vermişlerdir. “Bak. Dr. Ali Yardım, *Hadis*, İzmir, 1984, I, 37; Mevkuf hadislerin bir kısmı sahâbe sözü, bir kısmı da sahâbe fiilidir. Buharî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'inde 383 adet mevkuf hadis olduğuna işâret eden Dr. Ali Yardım, daha sonra: “Eldeki hadis mecmûaları bu maksatla tarandığında, yüzlerce mevkuf hadis bulunduğu görülebilecektir” diye yazar. Bak: Yardım, I, 40; Mevkuf hadisler de rivâyet senetlerine göre sahih, hasen ve zayıf olurlar. Birçok bilginlerce mevkuf hadisler (fıkıhçıların deyimiyle *sahâbe kavilleri*) uyulması gereken dînî deliller arasındadır. Bak: Ali Toksarı, “Hadis İlmi Açısından Sahabî Kavli ve Değeri”, *E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, 1985, II, 339-357; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, Çev: M. Y. Kandemir, Ankara, 1981, 175; Sahâbe kavli ve uygulaması İslâm hukukçularınca şer'î (dînî) delillerden sayılmış, kitaplarında bu konuyla ilgili müstakil başlıklar yer almıştır. Bak: A. Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, Çev: H. Atay, Ankara, 1973, 247-248; Abdülkerim Zeydan *Fıkıh Usulü*, Çev: R. Özcan, Ankara 1973, 341-343; M. Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, Çev: A. Şener, Ankara, 1973, 208-213; M.el-Hodarfî, *Usûlü'l-Fıkıh*, Mısır, 1965, 410

KUBBEALTI NEŞRİYATI

• Kubbealtı Akademi Mecmûası Ciltleri.....	2500 TL.
(Birinci cild hâricinde 15. cilde kadar mevcuttur.)	
• Nihad Sâmî BANARLI Külliyyâtı:	
1— TÜRKÇENİN SIRLARI.....	1200 TL.
2— ŞİİR VE EDEBİYAT SOHBETLERİ I.....	1200 TL.
3— ŞİİR VE EDEBİYAT SOHBETLERİ II.....	1200 TL.
4— TARİH VE TASAVVUF SOHBETLERİ.....	1200 TL.
5— BİR DAĞDAN BİR DAĞA Nihad Sâmî Banarlı'nın Kaleminden Yahyâ KEMAL.....	1500 TL.
6— KÜLTÜR KÖPRÜSÜ Süleyman Çelebi'den Mehmed Âkif'e.....	1500 TL.
7— KİTAPLAR VE PORTRERLER Mehmet Akif'den Günümüze.....	1700 TL.
8— DEVLET VE DEVLET TERBİYESİ.....	1500 TL.
9— İMAN VE YAŞAMA ÜSLÜBU.....	1500 TL.
10— İSTANBULA DAİR.....	1200 TL.
• Sâmîha AYVERDİ HÂTİRALARLA BAŞBAŞA.....	900 TL.
• Fevziye Abdullah TANSEL İYİ VE DOĞRU YAZMA USÛLLERİ I-II Kompozisyon-Tashih ve Mürâcaât El Kitabı.....	2500 TL.
İYİ VE DOĞRU YAZMA USÛLLERİ III Edebiyat-Kompozisyon - İlmî Araştırma ve Metodları.....	2000 TL.
• Prof. Dr. Sabahaddin ZÂİM ORTA-DOĞU ÜLKELERİ ARASINDA İKTİSÂDÎ İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI.....	250 TL.
• Prof. Dr. Ayhan SONGAR ÇEŞİTLEME.....	2000 TL.
• Muhiddin SERİN HAT SAN'ATIMIZ.....	2000 TL.
• Prof. Dr. Ömer Fâruk AKÜN TÜRK DİLİ KARŞISINDA TÜRK MÜNEVVERİ.....	250 TL.
• Ekrem Hakkı AYVERDİ TÜRK MİMÂRISI VE DÜNYA.....	250 TL.

TÜRK MÜSİKİSİ KLÂSİKLERİ

KLÂSİKLER-Neşre Hazırlayan: Yusuf ÖMÜRLÜ

1. FASİKÜL	Mâhur-Rast	600 TL.
2. "	Beyâtî - Uşşak - Mâhur - Ras.....	600 TL.
3. "	Hicazkâr (Mevcûdu kalmamıştır)	
4. "	Hicaz (Mevcûdu kalmamıştır)	
5. "	Ferah-Fezâ (Mevcûdu kalmamıştır)	
6. "	Sûz-i Dil (Mevcûdu kalmamıştır)	
7. "	Kürdilihicazkâr	600 TL.
8. "	Kürdilihicazkâr (Mevcudu kalmamıştır)	
9. "	Muhayyer	600 TL.
10. "	Nevâ	600 TL.
11. "	Hüzzam (Mevcûdu kalmamıştır)	
12. "	Hüzzam (Mevcûdu kalmamıştır)	
13. "	Nihâvent (Mevcûdu kalmamıştır)	
14. "	Hüseyinî (Mevcûdu kalmamıştır)	
15. "	Şehnâz-Bûsellik (Mevcûdu kalmamıştır)	
16. "	Evc (Mevcûdu kalmamıştır)	
17. "	Sûznâk (Mevcûdu kalmamıştır)	
18. "	Sûznak	600 TL.
19. "	Bestenigar.....	600 TL.
20. "	Sabâ (Mevcûdu kalmamıştır)	
21.-22. "	Segâh (Mevcûdu kalmamıştır)	
23.-24. "	Acem - Aşîrân (Mevcûdu kalmamıştır)	
25. "	Şedd-i Arabân.....	600 TL.
26. "	Şedd-i Arabân.....	600 TL.
27. "	Rast	600 TL.
28. "	Rast	600 TL.
29. "	Karcığar	600 TL.
30. "	Karcığar	600 TL.
31. "	Acem - Kürdî.....	600 TL.
32. "	Acem - Kürdî.....	600 TL.
1. "	Saz Eserleri.....	1000 TL.
2. "	Saz Eserleri.....	1000 TL.

İLÂHİLER-Neşre Hazırlayan: Yusuf ÖMÜRLÜ

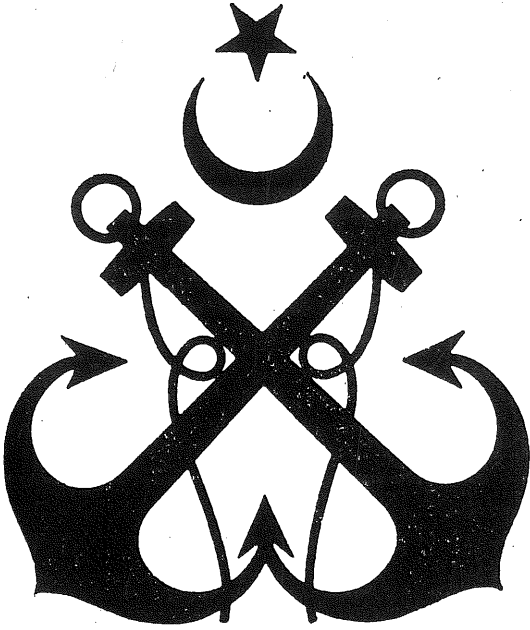
I. CİLT - Ali Rızâ ŞENGEL	
(Rast, Sâzkâr, Pencgâh vb. makamlarda 103 eser).....	2000 TL
II. CİLT - Ali Rızâ ŞENGEL	
(Sûznak, Nihâvend Sabâ vb. makamlarda 120 eser).....	2000 TL.
III. CİLT - Ali Rızâ ŞENGEL	
(Uşşak, Beyâtî, Nevâ vb. makamlarda 112 eser).....	2000 TL.
IV. CİLT - Ali Rızâ ŞENGEL	
(İsfahan, Hüseyinî, Hicaz vb. makamlarda 89 eser).....	2000 TL.
V. CİLT - Abdülkâdir TÖRE	
(Segâh, Segâh-Mâye ve Müsteâr makamlarında 123 eser).....	2000 TL.

İSTEME ADRESİ: Kara Mustafa Paşa Medresesi, Yeniçeriler
Caddesi, Nu: 43 Çarşıkapı-Bâyezid/İst.
Tel: 522 95 17

DENİZBANK

DENİZCİLİK BANKASI T.A.Ş.

*DENİZ TİCARET FİLOMUZUN
SON YILLARDA GÖSTERMİŞ OLDUĞU
HIZLI GELİŞMEYE SAĞLADIĞI
ÇOK BÜYÜK DESTEK YANINDA,
HER TÜRLÜ BANKACILIK
HİZMETİNİ DE VEREN
BANKADIR...*

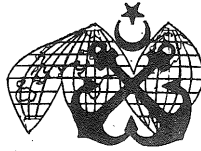

DENİZCİLİK BANKASI T.A.Ş.

Denizde bütün yük taşıma işlerinde biz varız.

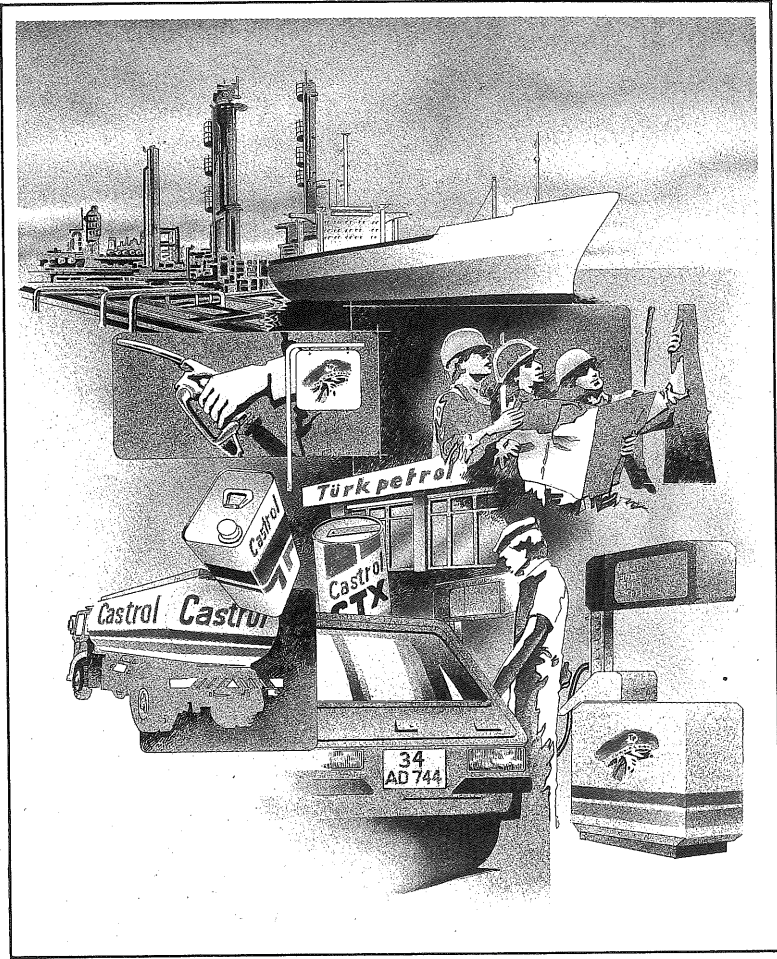
Karışık—Dökme/Cevher
Ham petrol ve ürünleri
Konteyner RO/RO Taşımacılığı...

D.B. DENİZ NAKLİYATI T.A.Ş.

D.B. Turkish Cargo Lines

Meclis Mebusan Cad. 93 — 97 Fındıklı—İstanbul—Turkey
Tel: 145 21 20-29 Telex: 24 125 dcar tr.
Telgraf/cable dbcargo: İstanbul

_____ 50 yıldır sizlerle _____

Türkpetrol

ve MADENİ YAĞLAR TÜRK ANONİM ŞİRKETİ